

Kazivanja o Lazaru Drljači
i drugi tekstovi

Umjesto uvoda	5
KAZIVANJA O LAZARU DRLJAČI	15
Kazivanje Sulejmana Gakića * ¹	17
Kazivanje Ščepe Janjića *	18
Kazivanje Ađelka Lambića *	19
Kazivanja Muje Sokolovića *	21
Kazivanje Marka Herakovića *	23
Kazivanja Goše Draganić **	26
Kazivanje Mustafe Džajića *	29
Kazivanje Ađelka Draganića	30
Kazivanje Save Sarića	34
Kazivanje Momčila Andrića	51
Kazivanje Save Draganića	56
Kazivanje Neđe Simića	64
Kazivanje Vučka Šinikovića *	71
Kazivanje Obrena Magazina	73
Kazivanje Smaje Agića, odbornika iz Konjica	74
Kazivanje Kristine Sarić	82
Kazivanje Riste Sarića	85
Kazivanje Rodoljuba Lazarevića	90
Kazivanje Nikole Sarića	90
Kazivanje Todora Mićevića	95
Kazivanje Ranka Banovića, čuvara lova **	97
Kazivanje Jove Sarića	113

* Zabilježio Dino Kasalo,

** Zabilježili Dino Kasalo i autor.

Sjećanje sestre, Joke Petrović Magazin	113
Moja rana sjećanja na Lazu	116
Kako su kazivanja nastala	122
Peripetije sa kazivanjima	128
Lazine neznani radovi	131
Tavan na Šantića vili	133
Van Gogh u kokošincu i Drljača na buvljaku	137
Drljačin dnevnik ili sudbina koja se ponavlja	141
Poruka posledjne slike	143
Umjesto zaključka	145

Umjesto uvoda

Između legende i djela

Među legendarnim ličnostima koji okupiraju narodnu maštu nerijetko visoko mjesto zauzimaju umjetnici čija se sudbina umnogome razlikovala od života prosječnog čovjeka. Zapravo, gledano očima običnog smrtnika, malo se umjetnika posve uklapa u ustaljenu šemu življenja i ponašanja.

– Ma, on ti je “umjetnik” – koliko smo puta čuli.

Umjetnik, po prirodi stvari, ne bi bio ono što jeste da ne gleda na svijet drugačije od većine i da nije satkan od drugoga sklopa. Ako se pak to i desi, odnosno da je neko iz tog roda građanski uglađen i “normalan”, on, kao iznimka, postane poznat po tome i izdvaja se od onih koji više naginju boemštini i nekonformizmu. Međutim, nije rijetak slučaj da tog istog umjetnika život odvede tamo gdje nije namjeravao.

Od onih koji su ušli u legendu, u svjetskim razmjerama najpoznatiji je primjer Van Gogh-a, a na našim (južno-slovenskim) prostorima to mjesto bez sumnje pripada Lazaru Drljači.

Međutim, kada je riječ o legendi i mitu, postoji bitna je razlika između Van Gogh i Lazara Drljače. Čak i onaj koji nikada nije otišao u neki muzej zna za priču van Gogha a i onu o Drljači. Prvi je živio u oskudici i patnji ne uspevši da proda ni jednu sliku za svog života, dok je drugi mogao da prodaje, da je htio. Drljača je, pogotovu na kraju života, ostavši sa jako malo radova, radije davao nego prodavao.

Prvi je stiće posmrtnu slavu zahvaljujući svojim slikama da bi se kasnije na to nadovezala legenda o njegovom stradanju, dok drugi, decenijama prije smrti, ulazi u legendu po svom životu da mu, zbog istih, umjetnička djela bivaju potisnuta u drugi plan. Drljaču, tokom njegovog “pustinjskog” perioda nakon Beča, Pariza i Italije, kada se svjesno materijalno pati da bi sačuvao svoju duhovnu slobodu i neovisnost od bilo kakve društvene pomoći, slikarstvo kao da sve manje preokupira te kao da u ruci sve manje ima snage za četkicu i boje.

Boračka idila, 1935.

Nakon brojnih lutanja i potucanja, te hapšenja, proganjanja, najprije po Evropi, a zatim po ovdašnjim krajevima; napokon se skrasivši na (naročito tada) prelijepoj Boračkoj visoravni, iznad Boračkog jezera i Neretve, a ispod Prenja, našao je među običnim ljudima život koji mu je vjerovatno najviše odgovarao. Zdravlje ga je

još služilo i nije prezaao od planine. Duhovni mir mu je nadoknađivao slikarske izložbe i priznanja za kojima je nekada više žudio¹. Prirodne ljepote, koje su inače bile najčešća tema njegovih radova, bile su mu svakodnevno na dovat ruke.

Svojim shvatanjem odnosa prema prirodi, Drljača ju je, kao rijetko ko u njegovo vrijeme, štitio od čovjekove civilizacije i nezajažljivosti. Njegov odnos prema planini, šumi i rijeci, te njegov prezir prema čovjekovoj materijalnoj nezajažljivosti, svakako da čine srž legende o Drljači. Tako se dešava da je u narodu ostao čuven više po svom isposničkom načinu života, srkomnosti u ishrani i odnosu prema prirodi nego po djelima. Decenijama prije ekologije on je bio njezin mesije i propagator. Legenda o Lazi usko je stoga vezana za njegovo svakodnevno bitisanje, za krajnju materijalnu skromnost kao postulat čuvanja ove planete, te za udaljavanje od grada i civilizacije kao od opasnosti po čovjeka.

Iako je vjerovanje u narodu suprotno, Drljačino je djelo nepoznato u inostranstvu. Kod nas, on spada u grupu figurativnih ekspresionista i kao takav zauzima osobito mjesto. Ako je Van Gogh začetnik ekspresionizma², za Drljaču se slobodno može reći da je

1. Drljača je napravio više slika pod nazivom *Boračka idila*, a brojna su i druga njegova djela sa motivima sa Boraka.

2. Francuski istaričari umjetnosti, negirajući osobenost Van Goghovog likovnog izraza, uporno nastoje da ga svrstaju u impresionizam, eminentno francuski likovni pravac.

njegov nasljednik. Drljačin se ekspresionizam prevashodno ogleda u rijetkim uljanim platnima koja su datirana poslije 1930. godine kao što su *Konjički stari most*, 1930, *Crno jezero pod Durmitorom*, 1935, *Trebević pod oblacima*, 1939. Na njima, kroz debele naslage žestokih boja, izgara sva slikareva nagomilana emocija. U odnosu na većinu akvarela ta nam uljana platna izledaju kao da ih je umjetnik radio najprije za sebe i svoj duboki slikarski poriv. Snagu boja na njima ne možemo naći u istoj mjeri na njegovim akvarelima, iako on to ponekad pokušava. Transparentnost i lepršavost akvarel tehnike sama po sebi ne omogućava isti slikarski govor.

“Ja izlažem da bi nešto prodao... ja moram stvarati mogućnosti da živim.”³ Ova Drljačina rečenica umnogome objašnjava tada veliki broj njegovih radova (i akvarel tehniku) koje nudi na svojim čestim izložbama⁴.

Za slikara-putnika koji je obilazio planine od Bleda do Durmitora, akvarel je mnogo praktičnija tehnika, prikladnija i materijalno manje zathjevna. Stoga su

3. N. Jovičević, Lazar Drljača, akademski slikar - asketa, PRAVDA, Beograd, XVIII, 308. 3. XI 1932, 9.

4. 1930, 1932 i 1935 Sarajevo. 1934, 1936 1937 i 1938 Mostar. 1938 i 1939 Cetinje. 1933, Kotor i Herceg-Novi.

Trebević pod oblacima, 1939, ulje na kartonu, 50,5 x 60 cm.

Trebević, 1939, akvarel.

Kopernik, 1958, crtež olovkom.

akvareli mnogo više zastupljeni u ono malo što nam je do danas, nažalost, još preostalo od Drljačinog djela budući da su njegovi brojni radovi nestali u požarima koji su ga pratili kroz život⁵. Veliki bi propust bio ne spomenuti Drljačin crtež kroz čija nam prefinjena linija otkriva tančinu slikarevog duha. Ali likova analiza njegovog djela nije tema ovog teksta i to ćemo prepustiti drugima.

Mit i realnost

Neobična je Drljačina sudbina. Neobičan je njegov životni put i ono što su ljudi, koji su ga donekle poznavali, mislili o njemu, kao i ono što su mislili i vjerovali oni koji ga nikako nisu znali, ali su se oslanjali na legendu koja je nastala i širila se još za njegova života. Upoređivanje to dvoje nagoni nas na pomisao da čovjek ima trajnu i neudoljivu potrebu za maštom i onim što je može poticati. Tu maštu izazivaju uvijek oni koji su drugačiji od nas ili po svom statusu ili po načinu života. Oni nam trebaju da opstanemo u onome što jesmo i kakvi jesmo, a čime smo često svjesno ili nesvjesno nezadovoljni ili nemamo snage, hrabrosti ili volje da to kod sebe promijenimo ili primijenimo.

Drljača je bio jedna od takvih ljudskih jedinki koje se po ovome ili onome jako razlikovao od ostalih i na kojima se mašta drugih napaja. O takvima mi, običan svijet, a i onaj koji misli da mu

5. Budući da su Drljačine brojne slike nastradale u požaru u Blatni 20-tih godina, nismo u stanje provjeriti koliko je ekspresionizam zastupljen u njegovim tadašnjim radovima. U svakom slučaju prilikom njegovog boravka u Parizu 1911-14, imao je priliku da se upozna sa francuskim fovistima. Oni su mogli, sa svojom paletom boja, da ga upute prema tom likovnom izrazu koji je više pristajao njegovom temperamentu od drugih tadašnjih slikarskih tokova koji Drljaču nisu privukli.

Lazar Drljača sa svojom čezom, Bosanska Krupa, 1930.

ne pripada, rado pletemo priče i gradimo čudesa da bi obogatili svoju često monotonu i jednoliku svakodnevnicu. Razmišljajući o tome šta sude o njemu oni koji su ga doista pazna-

vali i suprotno tome kakvu sliku o tom umjetniku i čovjeku neobične sudbine doslijedno njeguju oni koji tu priliku nisu imali, naročito u shvatanju ljudskih vrijednosti, došao sam na kraju do uvjerenja i neke moralne obaveze prema Lazaru da pokušam iznijeti što realniju sliku o njemu, sa što manje uljepšavanja i glađenja legendi. Ta se slika stoga pored egzotičnosti na momente može učiniti i dosta oporom.

Iskreno rečeno, prije nego što sam jednog dana počeo sakupljati kazivanja o Drljači (većinom) iz usta seljana koji su bili njegovi prijatelji, komšije, pa i na trenutke nevoljni susjedi, mislio sam da će ona biti mnogo "ljepša" i prilagodnija idializovanoj slici o "slikaru pustinjaku". Međutim sve što nikne iz mašte, bilo da je ona lična ili kolektivna, neminovno se udaljuje od stvarnosti.

Stoga, moram napomenuti jedan osjećaj koji se u meni rano javio tokom traganja za korijenom Drljačinog mita. Slušajući brojna svjedodočenja, obilazeći ljude koji su ga poznavali te bilježeći njihove riječi, ubrzo sam postao svjestan da me put ne vodi kuda sam prvobitno bio krenuo. Osjećao sam neku vrstu nelagode izazvane neprimjerenosti tih svjedočenja cilju koga sam sebi prethodno vjerovatio nesvjesno bio zadao, a to je da još više doprinesem njegovom idealizovanom portretu iz kolektivne mašte, odnosno mitu i legendi. Zapisujući na video traci priče mještana sa Boraka, seljaka slikovita govora, koji su sa Lazom dijelili ljepotu prirode na Borcima, nadao

sam se u početku mnogim novim pričama i otkrićima koja će još više potaknuti legendu o “pustinjaku” Lazaru Drljači. Međutim početno oduševljenje ubrzo je ustupilo mjesto nemalom razočarenju.

Ali, i prije kraja obilaska ljudi koji su mi (uz svu moju zahvalnost) povjerali, dalje u tekstu, navedena kazivanja o Drljači, kada sam već završavao posao sakupljača tuđeg pamćenja, najednom sam, kao tek probuđenu, osjetio još veću naklonost prema njegovoj ličnosti kao prema nekoj dragocjenosti koja se polako iskopava na mjestu gdje joj se nismo nadali. Takvih primjera, nažalost, pod ljudskim nebom sve manje ima. Sa većim brojem takvih ljudskih jedinki naš bi rod bio kudikamo bogatiji, raznovrsniji i zanimljiviji. Bili bi manje masa, a više skup pojedinaca koji misle svojom glavom.

Narodni jezik

Kada je već riječ o tim danima traganja za sjećanjima na Lazu, moram reći da sam, uz ostalo, tom prilikom ostvario i jedan svoj mali dječiji san za koga sam mislio da se vjerovatno nikada neće ostvariti. Vjerovao sam da su prošla ta vremena i takve prilike. Naime, moja rješenost da se u tom sakupljanju usmenih sjećanja na Drljaču, prije svega obratim običnom narodu sa kojim je Lazar živio, a ne onima koji su se njime bavili, većinom iz daleka, meni je donijela jedno veliko iznenađenje i zadovoljstvo kojih sam – doduše tek kasnije, kada sam sve prenio na papir, polako uzeo čitati i kao kroz neku prašinu prebirati – u punoj mjeri postao svjestan. Osjetio sam se na neki način istraživačem koji na svoje iznenađenje otkriva nešto što nije bilo provobitni cilj njegovog traganja.

Bilježeci te anegdote, ponekad u obliku malih bajki, kratkih zgoda ili dogodovština, a ponekad i opisa neveselih slika iz bitisanja jednog osamljenog i osobitog stvora kakav je bio Drljača, nisam se uspio oteti asocijaciji da sam, doduše u mnogo skromnijoj mjeri i na drugi način, u toku nečega što bi moglo ličiti na bilježenja Vuka Karadžića. Nisam se ni tada, a ni sada mogao oteti utisku da je riječ mnogih seljaka više nego zanimljiva i sama po sebi vrijedna da se ne

zaboravi. Koliko sam god otkrivao (bar za mene) nepoznate stranice iz Lazinog života, toliko sam otkrivao i svojevrstu slikovitost seljačkog govora koji toliko dobro pristaje sadržajima ovih kazivanja. Iste priče i sjećanja “očisćenja” i dotjerana pravopisnim normama te kazana literarnim jezikom gube na privlačnosti pa i na vjerodostojnosti.

Čitajući sada ta doslovce zapisana i prenesena sjećanja, ponekad nezgrapno i nespretno iskazana, dolazim do uvjerenja da bi bez te bukvalnosti mnogo čega u ovom tekstu bilo besmisleno i lažno. Do te mjere da, što je kazivač “pismeniji” i “kulturniji” (ili nastoji da to bude), kazivanje ispada blijeđe. Na trenutke čak ne znam šta je zapravo zanimljivije – ono o čemu se govori ili pak ono kako se zbori. U nizu tih “neukih” pripovjedača prepoznamo basnopolisce i realiste, one koji voli da “kite” i uljepšavaju i one čije riječi vjerodostojno, pa i sirovo, oslikavaju i crnu stranu Lazinog života na Borcima.

Sve nam to pomaže da malo bolje upoznamo ličnost jednog umjetnika koji je ušao u kolektivnu svijest ovih balkanskih prostora i narodnu maštu više zahvaljujući svom životu nego svojim slikama bez obzira na vjerovanje, naročito u narodu, da su njegova djela, pa i svaki predmet, koji mu je pripadao, od neprocenljive vrijednosti. Posjedovati nešto od Drljače nemala je stvar i dugo je bio i moj san. Bezbožnik, kakav sam, preko Drljače sam shvatio privlačnost i moć relikvije.

Gospodin u opancima

Drljača nije jedini umjetnik seljačkog i srkomnog porijekla. Ono što ga veoma razlikuje od drugih, koji su većinom težili da se uklope u više društvo (građansko ili plemićko – što je tema nemalo književnih djela) te da po svaku cijenu budu prihvaćeni od njega, je

Portret Save Bosančića sa Zmijanja, akvarel.

privrženost svom korijenu i odbijanje gradske civilizacije u kojoj vidi zlo i opasnost. Seljak je za Drljaču mjerilo ljudske vrijednosti pa i likovnog ukusa. Tako on izjavljuje: *“Kakva publika! Ja smijem javno ustrvriditi da je gradska publika doživljela bankrotstvo ukusa. Danas je najsolidnije mjerilo za procjenu umjetničke vrijednosti... ukus našeg običnog seljaka. Oni imaju više smisla nego i Sarajevo, i Beč i Pariz!”*⁶

Kao dostojni sin svog oca, Mihajla, koji se, već krajem XIX. vijeka bio proćuo u selima pored Une da zna pisati, ali da je i prijeke naravi, Drljača, ućenik slikarskih škola od Sarajeva, preko Beća, do Pariza, naglašeno iskazuje svoju posebnost i izdvojenost od ostalih. U vrijeme kada je u bivšoj Jugoslaviji, kao i u drugim socijalističkim zemljama, jedini mogući način oslovljanja bio “druže”, Drljaču se nije moglo drugačije obratiti nego sa “gospodine”. Vjerujem da se manje radilo o njegovom suprostavljanju sistemu koliko o volji i potrebi da na taj način ocrtu uzvišenost u odnosu na ostale. I onda kada ga vidimo u dronjcima i poderanim seljačkim opancima na fotografijama, njegova ličnost odiše dostojanstvom. Za njega je drug bio samo blizak prijatelj.

Vjerovatno je i njegovo bogumislstvo (vidi stranicu 67) u osnovi potaknuto istom željom da se ne svrstava ni u jedan tor niti ikakvu grupu. Stoga Drljaču, autentičnog individualca prije svega, ne treba, a što se sve više primjećuje nakon njegove smrti, prisvajati i vući tamo gdje mu nije mjesto, stavljati mu na grob imitaciju stećka ili ga prisvajati radi svoje promocije. Za Lazara niko ne može reć “On je naš”. On ne bi bio ono što jeste da je to moguće. Naprotiv, možemo biti zadovoljni sobom ako kažemo da nam je inspiracija, uzor ili način bijega od sebe ili negativnosti društva i civilizacije.

*

6. G. Lazar Drljača o sebi i drugima, *Jugoslovenska pošta*, 16. novembar 1932. godine.

Kada sam počeo sakupljati sjećanja na Lazu, nisam tragao za svim onim pojedincima koji su imali nešto reći o njemu. Tada mi to nije bio cilj budući da namjena poduhvata nije bila ova knjiga već samo pilot materijal za dokumentarni film o Drljači koji se nije realizovao (vidi stranicu 122). Sa druge sam se strane prepustio jednom osjećanju da su ga ponajbolje mogli upoznati oni sa kojima je najduže živio (skoro četiri decenije, od 1930. godine kada se prvi put pojavio na Borcima pas sve do njegove smrti 1970. godine). Mještani sa Boraka, bez obzira da li su bili u dobrim odnosima sa njim ili ne, od početka su ga prihvatili kao svog. Težački sin, a umjetnik, nakon par decenija potucanja i stradanja po evropskim gradovima, on sve više nalazi mir i utočište u još netaknutoj i prekrasnoj prirodi na Boračkoj visoravni i Boračkom jezeru. Od prvih dana svog boravka na Borcima, vraćajući se na izvjestan način svojim korijenima, on se veže i sklapa poznanstva sa mještanima, seljacima, kakav je i sâm u suštini ostao od djetinjstva. Onakav kakav je Drljača bio: veoma teškog i przničavog karaktera, neukrotivog i nepredvidljivog ponašanja, ponekad u prvom trenutku neuhvatljive misli, a često i opakog jezika, seljaci su ga bez obzira na sve to i nerijetke sukobe sa njim i čuđenja, većinom jako poštovali pa i ljubomorno štitili od onog svijeta od koga se on kod njih sklonio i bježao. Njihovo je druženje sa Drljačom rijetko bilo motivisano interesom koje se mogao iskazati kroz želju da se dođe do nekih od njegovih slikarskih radova. Budući da je Lazar bio jako probirljiv kod stvaranja veza, izabranicima je bila dovoljna čast koju im je ukazivao – da ga prime u kuću da bi sa njim podijelili svoju svakodnevnicu a on njima povjerio svoje intimne misli i nade.

Tako sam se više opredjelio na mještane sa Boraka i Boračkog jezera, a manje na one koji su ga upoznali u nekim ranijim prostorima i vremenima i koji su ga iz svojih gradova povremeno obilazili na planini.

Crno jezero pod Durmitorom, 1935, ulje na platnu.

KAZIVANJA O LAZARU DRLJAČI

U ovoj knjizi nećemo uspjeti razotkriti Lazinu tajnu (ako je ima) i posve rasvijetliti uzroke koji su potakli njegov mit, ali ćemo, ako ništa pokušati da mu se malo približimo kroz svjedočenja koja su vremenom dobrim dijelom već postala dio predanja u narodu.

Smajo Agić

Momčilo Andrić

Ranko Banović

Anđelko Draganić

Goša Draganić

Savo Draganić

Mustafa Džajić

Sulejman Gakić

Šćepo Janjić

Marko Heraković

Anđelko Lambić

Obren Magazin

Kristina i Risto Sarić

Nikola Sarić

Savo Sarić

Nedo Simić

Mujo Sokolović

Vučko Šiniković

Kazivanje **Sulejmana Gakića** *

Čovjek pod kamenom

– Poznavao sam Lazu Drljaču. Prvi put kad sam ga vidio... otišao sam u šumu i našao sam ga pod jednijem kamenom. I ja sve gledam je li čovjek, nije li? kad ugledam mala konzervica na vatri visi i pure šaku metno, i ja pobjego – nisam zano šta je. I zovno burazera:

– Šta je? kaže – Što bježiš?

Ja kažem:

– Nešto me, eto, pripalo, ne znam šta je.

– Pa je li u biću čovjeka?

– Ma jes – samo više liči na svašto sem na čovjeka.

O Lazaru

...Gje je živio – u Jažvama. Kuća stara, kisne i on neće da ide u druge stanove. Tu je živio i svaki dan po jednu ticu bi ubio. Pa bi ručak naš'o i tu je proživio...

Pa jes' on volio družiti se sa ljudima kad bi oni htjeli, ljudi, kako on hoće... A on je vrlo čovjek bio pismen... i čovjek bio znan.

Tako je prometo svoj život Lazo Drljača.

O Lazarovoj želji

Kad je obnemogo Lazo Drljača – vidi da ne mere – on je onda naredio onima svojim ljudima, koje je volio. Kaže:

– Kad ja umrem, nosite me na Borašnicu pa, kaže, neka mene ptice jedu. Ja sam ptice jeo. To je moja rana bila.

Tako je bio naredio. Jel'ga iko odnio, nije li? Ja ne znam.

Lazar slikar

I bio sam čoban k'o i danas. Nailazi Lazo Drljača i ja sam, stvarno, kod puta. Ja se prop'o na bukvicu i sjedim, kad on dođe. Ja sidoh sa bukvice da se upitam sa Lazom Drljačom, a on kaže:

– Nemoj slazit s bukvice, ja ću tebe tude uslikat i tebe i ovce, samo ti gore šjedi... onda ćemo se pitat i sjedit zajedno... – tako je on govorio.

Kazivanje **Šcepe Janjića***

Sam u sebi

Rođen sam u Rapkoj Gori, kod Mostara. Došao sam ovdje na Borke kod svoje tetke i tu sam otkrio život i bio sam do vojske, čuvo sam koze, čuvo sam ovce, kopo sam, radio sam težačke poslove, došo sam... do vosjke... služio sam vojni rok 35-36... Bio kod željeznice do 41. Koju god sam vojsku dobio, moralo se ići...koje god pozvan moralo se ići... U zatvor nisam iš'o, niko me nije teretio... Prišao sam slobodi.

Sreo sam Lazara Drljaču, imao je Zekana, fijaker i dugu kandžiju i gonio je Zekana Borcima, dugo vremena. Davao ga je u planinu. Malo brade imao je... Pričao je... da je bio životopisac, da posjeduje od škole dva fakulteta, da je iz Bosanske Krupe i kružio u našem mjestu...dugo, dugo sve dok je umro.

Kad mu je Zekan krepo, skapo u ovom mjestu, on je osto sam u sebi. Ko vuk na kijametu.

Lazine ruke

Imo je jednu kolibu gori u Jažvama. U njoj je boravio, patio, sjedio, kuvo puru u konzervi... razumiješ... Jako je mizeran život imo – Kad bi on reko:

– Moje ruke... moje mizerne ruke – a samo kos' i koža oko njih.

Vuk na kijametu

Kad je došlo oslobođenje, njega je narodnooslobodilačka vosjka zvala da bude malo pod svojom zastavom, da bude u narodnoj skupštini, u Izvršnom vijeću mog'o je biti on. Ali nije mu se to dalo. Opet je volio da se vrati u šumu, u svoju kolibu, da živi tamo ko vuk na kijametu. Patio se od svašta – da ti pravo kažem. Bio je i gladan i žedan, čak nije se mogo ni ogrijati dobro, tako je patenik bio... Treba drva nasijeći, donijet pa se ogrijat, moj brate.

Kazivanje **Ađelka Lambića***

Lazo i konj

– ... Imao je jednog svog konja s kojim je došao i fijakerom. Tu je jedno vrijeme hodao. Pošto je spremio konja u planinu, u Crno polje, pojeo mu ga je gore vuk. Našao je njegovu lobanju, od glave i donio je i bila mu je u Vili. Dok mu je nisu izbacili uz rat. Na prozoru mu je stajala.

– Upoznao sam Laza Drljaču prije rata. Uz rat, kada se zaratilo, on nikuda nije htio bježati sa naših Boraka. Poslije, kad se to sve zagužvalo on je dvije zime zimovao vamo u ovoj kolibi i ja sam k'o dječak dolazio kod njega.

Kako je Lazo svašta pravio i proživio...

On je pravio sebi pantalone i kapu od kože srneće. Donosili mu lovci i on bi to nekako pravio na svoj način da može da sašije i da obuče, pantalone u svojoj kolibi. A kada bi mu dosadilo on bi rekao: “Anđelko, hajde se ti udalji malo, eto ti, nađi svojijih dječaka pa se igranj da me ne ometaš dok ja ovo sastavim.”

Kasnije koliba mu se zapalila i i izgorila. Imao je mnogo slika divnih i mnogo mu je izgorilo. Kasnije su mu raznjeli kada je bio u Vili¹ ... Divne slike imavao.”¹

L. Drljača imao je poseban tabijata, da se ne ometa u svom poslu. On što je radio da neko ne bi galamio. Kada mu dosadi to on ostavi, kasnije, opet kad mu dođe na zgodu, opet počne da radi svoje slike i tako je završavao. Nije volio nikakvih društava ili ti huke oko sebe. On je posebno volio prirodu. Hodao je po polaninama, oko rijeka, jezera. Crtao je svoje slike i provodio svoje dane ovdje na Borcima.

... odatle je prešao u Vilu. I tu ti je i završio. Iz nje je otiš'o u bolnicu, i u Konjicu je umro u bolnici. A ja sam mu dolazio tri mjeseca dok je ležao u Vili. Naložio bi mu vatre, doni drva. Ponekad bi mu skuvao makarona. Kako bi on rekao. Ali kad počne da jede kaže:

– Anđelko, hajde da probaš. Jer, ako ne'š da probaš, znači da me mrziš.

I nasmijao bi se. Ja bi probao. Šta ću kad smo zajedno...

On bi pričao o svom doživljaju kud je hodao i školu dok je završavao po Francuskoj, po Njemačkoj... Kaže da uz rat, prvi svjetski rat, proveo na francuskom brodu kao tumač, prevodilac stranih jezika.

I mnogo bi se nasmijao ponekad u onoj svojoj priči kao dječak kad mu padne napamet šta je činio i radio kad je bio kod svoje kuće još. Pričao je iz djetinjstva šta je radio... i smijao bi se kad bi se nečeg sjetio.

O Boračkom jezeru

Lazo je znao reći za Boračko jezero da je bilo jezero dok su dva turista na nj dolazila. A čim je vidio da se rade vikendice i zgrade rekao je da će biti jedna rupa u koju će se bacat smeće i otpaci... tako je i bilo.

Kazivanja **Muje Sokolovića***

Lazine ljubavi i neljubavi

Upoznao sam se sa Lazarom Drljačom 46. godine. Lazo je živio u kolibi jednoj, Kotaradži. I čim sam se sa njime upoznao odmah mi je rekao da će me crtati samo nema boja. Kasnije, crto me, ali nije imo boja.

Lazo Drljača se upoznao sa jednom curom u Glavatičevu. Čabrilova Danica, ali volio je puno i molio me Lazo da idem sa njime da ga čuvam da ga ne ubiju u Glavatičevu. Išli smo jedne večeri do Čabrilove kuće i tamo je on ašikovao sa Danicom. Zadržali su se do pola noći. Kasnije smo se vratili. Razgovaralo smo o svemu i svacemu. Puno se bio zaljubio u Danicu, ali kasnije, šta je došlo, kad je došlo, Danica se udala.

A Lazar Drljača, dalje, bio se zaljubio u Anđu na jezeru, Mirkovu, pa je pristajao za njom. Anđa nije hajala, ali pristajo je dugo. Volio je puno.

– Nu joj jebem majku milu, pa šta joj je?!

Ovo ono, tamo vamo. Proveo je jedno vrijeme š njome, vako, ali Anđa ga nije hajala nikako. Mirko ga je jednom napao, otac... i on se tu okanio.

Dalje, gospon Lazo se puno zaljubio u jednu učiteljcu i puno je crtao u Vili.

– Golu ću je crtati, Golu ću je crtati, Mujo, голу! – i tu je zabavljao se s njom šta ti ja znam.

Premjeste je u Čelebiće.

– Nu im majku milu jebem. Daj Mujo vidi dole interveniši kod Veljaka, kod ovije, kod onije, da jedan oforme razred u Vili, u Vili!

Ja nisam iš'o, al' on je bio sasvim druge pameti kad je ona otišla u Čelebiće.

1. Šantića vila, u kojoj je Drljača proveo zadnji dio svog života.

Kraj prijateljstva

Ja sam bio sa Lazom jako dobar prijatelj, a jednom sam sve pokvario samo što sam upitao:

– Gospon Lazo, odneseš li ribe malo Danici.

A on mi je odgovorio:

– Jebem ti, boga ti jebem, i ti si neprijatelj! I ti, i ti neprijatelj, banditu jedan!

I tako se Lazo razljutio.

Lazo upo u zamku

Lazo Drlača živio je na kraju na Vili i razočaran je tamo bio kada je za čuvara došao Ranko Banović. Ranko mu je navodno napravio zamke, pa je uletio u trap gdje su mu krumpijeri. Slomio se Lazo i rek'o:

– Jebo te bog bosanski, te jebo. Ti mene hoćeš da smakneš.

*

Ništa od drugog nije htio uzet. Bio je gladan i žedan, al'on se nekako ranio se tamo-amoo, šta je jeo boga ti pitaj. Kol'ko sam ga ja puta ponudio nešto, ali nikad.

Kasnije otišli su mu malo živci...

Lazar Drljača čitav svijet je obišao, ali došao je na Borke i zavolio ih je jako dobro. Išao je i na Prenjove i volio ih, čudo jedno, Prenjove i te prirode. Još je jedino volio otići na kanjon Neretve i Raketnicu.. bio je dobar ribolovac.

Kazivanje **Marka Herakovića***

(Radnička muka)

On je imao, onaj, od opštine jedan dopis da je svašta, recimo, dignu, te nafake svoje, ali ne... :

– Daj ti meni, Petro – onoj ženskoj što radi u trgovini – daj ti meni dvije konzerve i to sitna riba i povrće i daj mi kilo šećera, dva kola brašna, evo, ja ću platiti, to je sve radnička muka... ja ću platiti...

O slici, kralju i lopovima.

Jedne prilike rosi kiša I (on) se ovdje svratio i on mome ocu priča, a mi okolo posjeli, deca, kako je sliko Borašnicu, čobane, borove, sve i:

– Kada napravim sliku poslaću u Beograd, kralju. Dobro će meni kralj platiti.

I on je tu sliku napravio veliku i odnio, pa mu je neki kralj uzeo i platio. Kaže mom ocu, veli:

– Platio bi meni, kralj, dobro. Nisu dali oni lopovi.

Viče moj otac:

– Koji lopovi.

– Maček, Jeftić, Spaho, oni lopovi do njega. Platio bi on meni sliku, a ja je nisam dao. Nisam ja dao svoj ručni rad tako jeftino.

O pjevanju našem

Jedne prilike Himzo Polovina došao da pjeva i Lazo kaže:

– Došo, muuu..., muuu..., muuu... , Ko vo buče. Treba slušati fine pjesme iz Pariz. Kad fino pjeva, a ne – Muuu..., muuu..., muuu... – Eto kako to izgleda, naš narod.

O kupusu

Radili mi u Bože Danilova kuću, pa majka mu došla.

– Cvijo – majki Božinoj – daj mi kupusa da zakiselim.

Te odmah žena stavi dvadeset kila u vreću i – stanovao je tamo, na Vili Šantićevoj, đe je sad lovište. Pa on došo, jamio samo jednu glavicu.

– Ne hranim ja, Cvijo, selo – jami vreću i sve baci – Ne hranim ja selo, ja samo hoću jednu glavicu i meni je dosta.

Viče Cvija:

– Oj, šta ću sad od kupusa. Neću ga, Marko, ni kupiti. Neka ga vrag nosi i njega i kupus.

O socijalizmu i komunizmu

Ja ga pitam, velim:

– Gospon Lazo, vi ste pametan čovjek, naučan. Ovo sad sve fino i dobro – rekoh – Ovaj sad socijalizam i komunizam.

– Ovo ti nije, Marko, bolan ni socijalizam ni komunizam. Ovo je grabinizam u obje ruke.

Ja se ko malo smijem.

– Tako ti je, nemoj se, Markane, smijati, eto, tako ti je to.

O vodi

I onda ja ovdje pravio čatrnju i on došo.

– Markane, ima sad u Sloveniji, izmislili nakve cijevi – Ko je znao to, bolan – pa će doći i kod nas, pa ćeš moć dovest vodu odakle god hoćeš. Samo će doć vrijeme pa će se ljudi tući za kap vode.

I, eto ti, eto ga došlo. Ljudi se tuku za vodu. Nalet ga bilo okle je ono sve to znao.

U šetnji

Idem ja na poso, ide Lazo Drljača.

– Dobro jutro, gospon Lazo!

– Dobro jutro... Da malo prohodam. Kako se ti šetaš sa lopatom (M. je bio putar n.a.), da se i ja malo prošetam.

Na njemu pelerina, šešir, lula, šćap.

O zanimanju ljudi za njega

– Vidiš, Markane, iz Amerike. Mantil iz Amerike. Dobijem ja i one farbe za slikanje. Kad ja slikam sve to iz Amerike dobijem. Dobijem i kafe, šećer. Sve ja dobijem. A ja to fino uradim. Jesi li ti gledao, Markane, gdje ja stanujem. Kako ja to uradim. Konjsku glavu i našem kost neku. Slikam i uradim. Pa to interesuje ljude. Sve što ja uradim. Sve.

Meni je čudo, prošao onolike škole. Te jezike znao. Da se svedne na Borke, da onako siromašno živi i bjednički. Kako se nije probio, boga mu materina. Onda ja kontam viša je budala nego mi. Što nije našo sebi sa onolikim školama. Još mu i država obezbjedivala i stanove i sve, a on ništa.

Ja mislim da se gospodin Lazo zanimao samo o svome, prirodu volio, priroda mu se ta svidila i on je to naj volio. Kod bogata čovjeka nije volio dolaziti. Zamišljao bi vazdi da, ako je bogat čovjek da krade. Volio je kod siromaha čovjeka doć i popričati. I onda se možda zaljubio u svoje znanje i osamio se i tako. Taj ga je život bio.

Kazivanja **Goše Draganić****

O Lazinoj sabrani

Kada je gospodin Lazo kod nas dolazio i Anđelko ga je bri-
jao i šišo i pita ga:

– Lazo, đe ćemo te sahraniti kada umreš? Još sam te jedan-
put prije pito. Nisi mi šćeo ništa odgovorit. Sada te pitam da mi
rekneš.

– Anđelko, kada umrem, nosite me na Prenj, na Osobac, kod
Vilina vrela. Ima ledina na Osobcu i tu me ostavte, nek me ćukaju
orli i gavrani – to sam dobro upamtila – Ništa ljevše u životu vidio
nisam ko ljudske kosti na dvetu kada je ćovjek skapo. One kosti
ostanu. To sam vidio u životu, da mi je najmilije ostalo.

I onda ga pita Anđelko:

– Pa moj, Lazo, ko će te nositi.

– Nosićeš me ti, tvoj brat Mirko, Anđelko Kujundžić, Mirko
Molić iz Šišnice... I nemoj te me kopat na Borcima da mi se Borćani
seru na grob kao što su se srali Risti Terziću u Konjicu na grobu.

Eto sva su četvorica još živa. Oni bi ga odnijeli da su im dali
kad je Lazo umro. I baš bi ga naši odnijeli na Osobac da je dala vlast.

Moj Anđelko kaže:

– Da su meni dali ja bi njega odnio.

Ali vlast ga je odnijela u Konjic i u Konjicu je samro i zako-
pali su ga kod Vile. Ko će ti onda – oni jedva doćekali da odnesu
njegove slike.

O Lazinom nošenju

Volila sam mu pružiti, oprati, sašiti i upitati šta bi šćeo pojest.
Najviše bi volio puru.

A nikako se nije nosio, eto nikako.

O hljebu uz kavu

On bi došo kod nas, ja bi mu rekla:

– Gospodin Lazo, jesmo li za jednu kavu da mi popijemo.

– Pa, boga mi, Goše, moremo poptiti kavu.

Pa kada bi mi kavu pili on bi meni pričo da bi ćetnaest dan
on hljeb jeo što bi on kuvo i peko, da ne bi bio pokvaren. Za ćetnest
dana jedan bi mu bio hljeb. A nisam ga pitala kako ga je kuvo i u
ćemu ga je držo.

San

Vazdan je kod mene dolazio i živili smo, razgovarali smo. Veliku je vjeru u meni držo i pripovjedo je o svačeme. I jedan put meni kaže:

- Ja bi tebi nešto, Goše, reko, ali ti nemoj nikome.
- A neću gospodin Lazo. Ko bi tebe odo. Ne bi nipošto.
- Ja sam noćas Danicu Čabrilovu – i sve štapom lupa – da sam je poljubio u obraz.
- A jesi li moj Lazo.
- Jesam... Ha, ha, ha... Snila baba šta bi bila rada.

I onda bi mi propovjedio iz toga kada bi pošao na Vilu. Uz jezersko polje kraj čobanica, tu bi našao Anđu Sarić.

– I misli Anđe da ja idem njoj, da je prosim. Anđa digla glavu, ko smocelj. A ja nisam, boga mi, Goše, samo mi drago stat kraj čobanica progovoriti riječ, a ona je bježala od mene.

Čobanica s Boraka, 1935, akvarel.

Kazivanje **Mustafe Džajića** *

Zašto Lazo ide po travi

Ja poznajem lazu Drljaču, slikara. Išao je cestom, ali ne bi htio ići cestom, ili po asfaltu, već bi išo po travi. Kad bi išo po travi ja ga zapitaj:

- Što ideš po travi, gospodin Lazo.
- Da ne bi podero opanke. – Odgovorio bi.

Nauzor žito

...I onda su ga posle terali u zadrugu. I on bi viko:

- Neću ja ići tamo!

I oni su mu nauzor uzorali jednu parcelu. Pa mu predali i pokosili mu žito. A puhno vjetar tako jak da mu je odnio to žito sve po polju Boračkom.

Lazo i pjevac

Bio je u Jažvama u jednoj kolibi i imao, imao je jednog pijevca i davao bi mu po dvanaest zrna šenice i kada bi mu dao dvanaest zrna onda bi mu on zapjevao.

Prizor sa Boraka.

Kazivanje **Anđelka Draganića**

O Lazinom jelu

Nije on htio svugdje dolaziti. Strogo se pridržavo u ishrani. Toga se strog pridržavo. Mesa nije htio puno jesti i vrlo malo. Jedino ako bi uzo malo slanine i to ne bi on jeo ovdje. A hljeb frišak nije stio nikad. On bi govorio da je to najviša bolest – jest frišak hljeb... O ishrani je govorio da je najzdraviji crni hljeb i to koji ima dosta mekinja i da je to nešto najzdravije. Volio je sir i kajmak i mlijeko. Protiv duhana je bio i velikog alkoholizma je bio. Protiv svakog luksuza i luksuznog života bio je agresivan. Boga mi, agresivan.

Lazo travar

Pričo je dosta o svojstvu čajeva, o ljekovitosti čajeva, o branju čajeva...

Jedanput, je došo ovde – skoro da kuka toliko su ga oči boljele, tako su mu oči bile se zapalile – i od mene je tražio meda. Ja sam dao meda da stavlja u oči i nabro sam mu lista od višanja. E, šta je sa listom rado to ne znam... valjda da pije čaj... Samo zna da mu je koristilo.

...Za zdravlje čovjeka, te čajeve i za ishranu, ja ne znam da sam vidio možda ni jednog ljekara da je znao dat čovjeku bolji savjet. Ali je malo ljudi bilo i onda i danas da to prime.

On je ishrani najviše posvećivo pažnju. Da nije posvećivo pažnju ne bi doživio 88 godina.

Skroman

Kada su mu donijeli 100.000 dinara, ne znam koliko, to je tada bila velika para, iz Mostara, on je to bacio u vatru.

Kako je Lazo crtao Anđelka

– On bi ovako došo, slušaj, na primjer uveče. Mi bi sjedili, pričali. Onda bi ujutro malo on nacrtao... i on to ostavi i onda ide dalje. Nije to on odjedanput uradio.

O Lazinu odijelu

On je nosio jedan mantil, dosta i prljav. On je nosio najskromnije odijelo što može biti, ali nije go bio. On je svojom rukom pravio i opanke. On je šio, a donosio je i mojoj majki pa je šila mu pantalone od nekoga štofa i košulju na mašinu i on je od toga bio zadovoljan. U svemu je bio skroman...

Kakav je Lazo volio krevet

On je nočevo kod nas stotine puta i više. Spavo bi na štali dok je štala bila... i kaže:

– Najljepše je spavat u štali, a da voda kraj štale teče i dole krave da budu i da kroz to sijeno čovjek udiše mirise i da je to dobro za bolesti koje čovjek udiše... da taj miris sijena udiše...

Ni jedan ljekar za ove naše potrebe nije znao koliko je on znao.

Pomoć

Ja sam mu pomagao, pošto je on bio star, dok je bio u Jažvama da obere jabuku koju je čuvo, kruglu staru... Ona bi ostala do samu jesen, ili krušku jeribasmu... Išli smo, ja i brat Mirko, i da mu drva spremimo. Odavde ima da ideš, boga mi, dva sata hoda, ništa manje.

Jabuka velika, granato joj stablo...to je teško obrat... Ja bi ubro veliku kljuku od četiri pet metara i onda njome svaku granu... Tako isto i krušku jeribasmu.

Portret Anđelka Draganića, olovka.

To je za njega bilo veliko... To je za nj bilo zadovoljstvo, jer je cijenio da hoću da mu pomognem.

Lazo i diploma

...Grad nije volio. Grad je mrzio zbog toga što se on mnogo mučio u gradu, u Beču, pa onda u Parizu, jer nije on imo tih nekije naročitih stipendija... Nešto je imo, ali to je sve bilo malo.

Ovdje je kritikovo naše ljude koji lako dolaze do diplome, bez znanja. I on za nekoga kaže:

– Da je on polago pred Švabom kao što sam ja, onda bi ja tim svim, koliko ih ima, ispeko kafu.

Lazino ribarenje

On nije bio, ovako, da se uhvati mnogo mnogo ribe. Nekoliko komada i onda bi to odnio da osuši... dva, tri, ne vjerujem da je on ikada ulovio više od pet komada, da je mogo i hiljadu. To je njemu bilo dovoljno.

Lazo i novinar koji ga “špija”

...Oni su poslali iz Mostara jednoga, ne kako se zvao... i on je, bio je u ribi, u Bukovici, primjetio da on Lazu špija²,.. da Lazu on špija. I on je njega uhvatio za vrat, iako je već bio star, ali se bio raspalio, da ga baci u Neretvu. On je pratio Lazara i fotoaparatom snimo ga i špijuniro za neke razloge... možda novine... ja ne znam. Tako je on meni reko.

Lazo i politika

...Čuješ, politika ga nikakva nije zanimala. Politiku nije volio, nit je socijalizam volio. Protiv socijalizma mnogo je pričo i kazo je da je to promašaj društva od Marksa i Englesa. Jer:

– Da je taj socijalizam valjo, ne bi ga istjerali Nijemci i Englezi iz zemalja. Oni bi ga prihvatili... – govorio bi – da je to najveći promašaj društva koje bi prihvatilo socijalizam.

A, isto, nije ni volio ni kraljevine – on je volio demokraciju... I volio je poštena čoveka, seljaka, bez razlike svakoga je volio poštena. A koji zaradi bez poštenja mrzio je svakoga. Jer, na primjer, on je bio za jedno društvo koje ne bi dozvolilo da neko prima neko mito, nego po svojoj sposobnosti.

On je političare mrzio zbog bogatoga gošćenja, jer on je uvijek kazo:

– Oni na račun naroda jedu i piju.

Sve je on to znao i njima govorio u oči, i ti su političari od njega bježali, jer zbog toga što im je istinu Lazo govorio u oči, a oni se kriju od istine.

Šta su oni njemu mogli. Ništa mu nisu mogli.

...Sve je nama reko da će ovako biti. Ja samo sebe pitam kako je on to sve znao unaprijed... Kako je on to znao... odakle.

Lazo i Sava Kovačević

...Zvao ga je Sava Kovačević da ide s njime, a on mu je kazo:

– Ja neću da gazim mutnu vodu, a ti je gazi. Samo je nećeš dugo.

To mu je Lazo reko na Vili gore.

Lazo i savjeti

On je volio čovjeka koji Lazu sluša. I ako ti da savjet, ako ga primiš, on je to poštovo. Ako ne primiš, bio je grozan.

2. Špijunira (p.a.).

Kazivanje **Save Sarića**

Lažo i bogatstvo

Vidilo se odmah da on bijedno živi. Da je taj poseban tip čovjeka... Ako se neko provodio sa nekim bogatstvom, to uopšte nije volio.

Lažo i vojske

I onda tokom rata – sa nama je tu bio čitav rat – Nije prilazio ni četnicima ni partizanima. Ali više je osuđivao četnike.

Ako bi nešto o tome pričali reko bi:

– A jes, boga mi, četnici kažu: “Juriš!”, a više po selima jurišaju na vareniku i na janjce.

Lažo i njegov konj

Nije on samo tuđena bio. On je odavde išo i do u Crnu Goru, Dalmaciju... On je svukuda išo i luto, i opet bi vođe došo. Njemu je glavno vođena bilo,... ali, nije samo vođena bio.

...Kada je došo na Borke došo je sam. Ali je konja imo i tog je konja ljeti slao u Crno Polje, u planinu, kad mu nije trebalo... na popravku. I gore, vuci su mu ga pojeli.

On je zatim otišo gore u planinu i glavu mu našo i sliko... biva tako.

Koliba

U toku rata imao je tamo kolibu, na Polju, od jednoga seljaka, Luke Sarića. Tu je nekoliko godina bio i živio, i zimovao je tuđena.

Koliba, sa svake strane šuplje, bolan i puše. Nije to brvnara. Nije to utvrđena koliba. I koliba kada se utvrdi, pa imaš vatru i naložiš i more se. Ali tu nema,... tu je on, bolan, prezimio jednu il dvije zime, šta misliš ti.

Moj konj (Prva paša), 1932, akvarel.

Kod Lazara na ručku

Jedne prilike, on meni kaže:

– Savo, doćeš kod mene na ručak!

A ja znam njegovu hranu i njegovu bijedu. U konzervi šaku pure vario.

– Da ti vidiš jedan specijalitet kod mene.

Ma znam ja to, ali otiću ja. Tamo, u takozvanu Kotaradžu. I ja otišo zbilja tamo.

– Evo, vidiš, kakav sam pekmez napravio...

A šta ti je on radio. Starinska što je bila repa, slična kravljači repi, blitva. I zbilja ta je repa bila starinska, starinsko sjeme i jako je bila dobro ukusna. Imala je slast i šećer i prije su stari ljudi jako puno te repe sijali i upotrebljavali je neki u hranu, i tako... I on je te repe imo i on je iskuvavo tu repu i od nje pravio pekmez.

Jamio ja oni pekmez da okusim iz hatora, jamio ja i hvalim “Dobro...” i tako, ali ne ide ko ne ide. Zatim:

– E, svarićemo puru.

I meto on konzervu, tamo malo, i svario puru.

*

E, onda, on je – izgorila mu je ta koliba ili je baš zapalio oni vlasnik, nije mogo tude da ga gleda ili je od njega samog ostala vatra.

Onda je prešo ovdje u Jažve 1945. Odselio Nikola Kalem i ostala tudena kuća i on tudena preselio. Brvnara, kakva kuća – stara brvnara.

Tu je onda počela zadruga i nešto su mu dali. Nešto je on sadio krompire, posadio bi po đekoji kukuruz, nešto bi sobom proizvodio. I dali bi mu mi voća i tako.

A ovako, da mu neko nešto da, Ma jok. Nije dolazilo u obzir. On ne bi u svakoga... Ako bio kod nas jamio, kada bi došo malo putera, mladoga masla i koje jaje i tako to. A nešto da bi malo i pojeo... u rijetko. Nije on imao dovoljno te hrane. Ako jede vamo onda ne može da jede one svoje hrane... one kore. On bi ispeko hljeb i to mu je bilo petneset dana i osuši... i sve kora.

O Lazinom držanju

Bijedno je živio, bože ti sačuvaj, ali vitalnost je držo.

Boga mu njegova – devedeset godina, a prav ko svijeća. Tako je okretan bio, to je bilo za nevjerovat.

Lazina ideja

Jako je on bio nezgodan čovjek i nezgodno je bilo njega ocjeni... Ovako, kad posmatraš njegov život. Vrlo teško

Veoma je bio ponosan. Sve je on sobom radio i kopo zelju je. Neko bi mu dao neki čošak, pa radi i sadi. Samo da bi bio neovisan. Tako je njegova ta ideja bila.

Kod Lazze na čajju

Bilo je u jesen. Bilo je snijega jednaestak dvanaestak cenata. Decembar mjesec i on došo.

– Savo, nemam drva. Bil li mi pomogao usjeć.

Hajde. Otišli tamo. Sjekire uzeli, te tamo nekakvije panja, te ovoga te onoga. Boga mi, ušjekli čitavo, unijeli u kolibu.

Završili. E, ja hoću kući.

– Jok, popićemo čaj. Imam izuzetan čaj!

Ne znam, od nekakvije trava. Neku đezvetinu uze, konzerve-tinu, šta li, i donese u šta bi on pio.

– Aha, imo sam još jednu...

Ode tamo i sa jedne police uze neku šolju. Sva ona šolje od prašine i prljavštine. Samo što učini “Phu...” u onu šolju, “Phu...”. Pa onijem prstom u šolju.

...Meni će usut u onu šolju!

I, sad, da popijem... – Će ću pit – a da ne popijem, razljutiću ga. Hajde, samo misim, popiću. Neću crnkut od njega, čaja – vrela je voda, provrela je... I to sam popio.

Samo u sebi mislim: “Lazo, Će ti je ta tvoja doploma i škola... i kralja si sliko”.

Šta je Lazo znao jesti

On je mogo u pustinji živit i o niočemu održavat svoj život... Poznavo je gljive i trave. Razne čajeve pravio.

Zmije je on poznavo i puževe.

I on kaže – kako on priča, kad bi došlo do toga:

– Otrovnica... odsijeci joj glavu i ona valja pojest.

Lazo o italijanskom kralju³

– Mali. Izrod... Mali, ovako nešto, degenerik, a ona ko vila. Ona, Crnogorka.

Lazar peče rakiju

Peko bi rakiju.

Samo da si ti vidio kako je on – sve bez ičije pomoći – napravio da rakiju peče.

Napravio je on zemljani lonac. Pa je onda od zobe, zoba ima srce šuplje i on je to uzimao kao cijev, duga metar i po, dva možda, i to je on provrtio.

Pa je onda kroz onaj zemljani lonac kao što su bili oni starinski kazani na kojima se nekada pekla rakija, sve to sobom, i onda je on tu lulu napravio i kroz tu lulu išla je rakija i tamo drugi lonac što je imo, prekuvavao je drob pošlje...

I tako je on peko rakiju – Znaš kakvu rakiju!. Al ispeko bi on danas litar, dva pa opet kad ono potroši ili nešto. Pa bi po heftu dana držo ono onako curi na ognjištu...

Lazina vještina

On je sobom znao plest, šit. I ovako... dosjetiti se nečemu što je njemu potrebno za život – svakome đavlu.

Lazo šeširdžija

On je opanak pravio, drven opanak pravio!. I Sve moguće on bi to doskočio... Oni šemširi što se pletu, od slamke – kako bi ga opleo.

3. Victor-Emmanuel Savojski, kralj Italije i Albanije i car Etiopije, oženio je 1896 Jelenu, kćer crnogorskog kralja Nikole Prvog sa kojom je imao 5 djece. Bio visok 1,53 m.

On je meni pokazivo i ja sam pleo sa njim šemšir, i šio... od unutra pa vani, sve tako goniš koliko hoćeš.

Ispleo je i sebi šal.

Lazar uljar

...Šta je još radio... Jako je dovitljiv bio. Smrekove bobbe je brao i od njih je pravio, kako se kaže, neko descitilirano ulje. To ulje je pravio. Nekima je u Konjicu davao. Ne znam kome... Jako dobro bilo je to ulje i skupocijeno.

Kako se on ujduso i brao te bobbe smrekove. Njih je veoma gadno brat ovako na sitno, po jednu, kada sazru.

Kišobran. On bi razapni kišobran. Pa nagni onu smreku, granu nagni, pa samo po njoj kucka šćapom. Bolan začas onih bobba koliko ti bog hoće nakupi. Samo ih pošlje preberi gotove u kišobranu i od njih pravio to naskuplje ulje koje postoji... od tih smrekovih bobba. Kaže:

– Jako ljekovito i najskuplje!

I ja sam taj njegov način pošlje upotrebljavo.

Lazar i vrelo

Ima tamo na Polju jedno vrelo, na Selištu. I on je tamo nešto obožavo vodu, a u nas su dobre vode sve. Imamo tolka vrela....

Muhajem, bi on – imo je jednu onu flašu od aluminijuma, čuturu, i objesi je o rame – ima dva kilometra, i ode na to vrelo. Napije se, natoči i nazad.

Lazo pregladnio

Radna zadruga kad je bila, znaš, i gore bili u planini. Bilo onda, ja mislim oko hiljadu i po do dvije janjaca i ovaca. Muvale čobanice bile. Ali vuci udrli u ovce i, boga mi, tri četiri su, meni se čini, zaklali, tako, i naklali su nekolike.

Ajde, nijesu, bi reko, plaho bile naklane. I onda, kad smo sprtljali ovde u polje, tu je bio tor i gnojili smo zemlju i ona koliba bila napolju.

Jedan ovan bi. Nešto mu se od tih vukova pogoršalo. E, ima ih vidim ja, te za nož, te zaklo ovna.

I onda, čobani tu bili veliki, bilo je sedamnest, sve ženske su čobanice, djevojke.

Biva, to da troše, da se kuha. E, Lazo, undena imo malo žita. Ječma nekakva je sijo, pa unde napravio guvno, taman undena kod kolibe gdje smo mi bili.

I dođe. Kaže:

– Doći će mi Luka – ... Šušković sa kojim je dobar bio – s konjem da mi ovrše.

Tamo, Vida nama sprema ono meso da poprži za ručka.

– A, tako ti boga – kaže – Savo, bili ti meni imo jedno po kila toga mesa.

– De – reko – Lazo kako nebi.

Te ja njemu komad. Ali de, šta će on š njimena tad, treba Luka već da dođe da ovrše ono žito. I, u to su, Vida i druge čobanice, zgotovile ručak:

– Gotov je – kažu – ručak.

...Popržile nam meso i salate nakrižale, šta ti ja znam.

I Lazo šjedi. Vidim je on pogleda. A rijetko da on hoće de doći pa jest, znaš. A kad bi mu nešto ponudio... ovako jaje ili putera, možda i finog sira nekog. To bi ponio.

Mi metnuli da jedemo. Hajde, da se oladi.

– Hoću, tako mi boga – i šjede sa nama.

Jeli. S nama jeo tako – Znaš kako jeo! Nikad ga nako nisam vidio. I još on nije volio jaku hranu, ni masnu hranu.

I mi ono, najeli se, ostalo dosta onog safta.

– A, boga mi, ja ću ono zadrobiti.

Kad ono zadrobi. Pa, razumiješ, sve ono pojede. I onda šjede i, ovako, zalego:

– Tako mi boga, bio sam ogladnio.

– A, boga mi, vidio sam Lazo da jesi.

Kad je on imo i šta je jeo, boga ti pitaj. Kažem ti, pojeo je, boga mi, više nego nas ijedan. A on ipak nikakva nije bio izjelica. On je pomalo toga jeo.

E, tad sam ga vidio da je stvarno gladan bio i, onda, odnio je ono meso što sam mu bio dao.

Lazo i šlamp

Ja, šta se on sve ne bi latio posla.

Vamo, ja jedan kamen mino⁴ i kad, eto ti njega.

– A šta to ti radiš. Tako ti boga, daj da i ja.

Hajde.

– Hajde, gospon Lazo... Štamp⁵ oni drži, a ja ću čekićem udarat.

Neće! ...Neće da ne bi klizno čekićem pa ga u ruku. Pa onda ja držo, a on udaro i nekoliko mi pomogo...

Lazo i seljaštvo

Samo, on je volio o onome seljaštvu... Što bi god seljaci bolje radili i obrađivali to je on obožavo i radovo se...

I Lazo je jednom – jes, boga mi – kosio je jednu zadružnu parcelu... kosio sijeno. Sadio, boga mi, čitav stožić sijena.

Ne znam šta je radio sa njim. Dao ga vjerovatno nekome – šta će njemu sijeno.

4. Minirao (p.a.).

5. Metalna špicasta štanga, služi sa čekićem za bušenje rupe u stijeni u koju se stavlja dinamit da bi se ova minirala.

Lazo dobio po glavi

I, ja! Jednom, moj punac ga je mlatno. Bila je to neka zemlja od bratića od mog punca koji je otišo u koloniste i ona je tako ostala te je Lazo htio valjda nešto na njoj da radi. A moj punac računao – kako je to bilo od bratića mu – da je on preči tuđena nego jedan Lazo Drljača. Šta je on znao ko je Lazo...

I Lazo put njega, a on vilama, pa ga po glav mlatno. I on prokrvario preko lica.

Kad dođe.

– Evo, udario me...

– Što nisi – rekoh – Lazo opro?

– A jok! ...Kad se porežeš neđe i slično, ranu nemoj sapirat, krv, nego neka se ona zapeče. Tako se brže i bolje zamiruje.

Lazine ljubavi

Pa šta se ima o tome pričat, kad vidi svak da je se on zaljubio i da on ne vidi ispred svog nosa i srlja tamo.

...Pričo sam da je on volio Brborića Danicu, učiteljicu, bio se zaljubio u nju i nije mu ona šćela otvorit. Pa zato ga ona tužila, zato su i žandarmi izašli i svezali ga i očerali u Konjic. To je to... Zatim ova ... Danica Čabrilova... vrijedna krupna, ona crnka.

Ja, boga ti, eto, ta učiteljica Brborićka, pa onda ova Danica, pa ova tuđe Anđa, pa ova Marica učiteljica što je nakon Danice B. bila, pa onda pričo je meni, tamo u Bosni kada je bio prije. Valjda je mlađi bio i tako... da je tamo isto bio se zaljubio u popovu neku šćer. E sad ne znam, zaboravio sam, šta je bilo...

Ma, nije normalno. Će će ona, neka od njih, iz konzerve jes puru ko što on. Neće ona onu koru od petnes dana žuljat i kriškat čakijom.

Da izviniš... ona ono hoće... i svježa hljeba hoće.

Najviše su one sa njim pričale, ko ono iz poštovanja, i to. Onda on misli, jadnan, eto...

Ti boga, njemu je bilo sedamdeset godina i da curu od dva-deset godina oženi.

Lazino privođenje

...I onda se ona obratila vlastima i onda su iz sreza Konjičkog, oni su poslali žandarme.

Žandarmi su došli po njega da ga vode, da ga gone i, boga mi, ne da se on. Te oni njega, boga mi na silu svezali, na silu ga svezali i očerali... opiro se.

Pošlje je psovao i vlast i svu politiku.

Lazo suši

Jednom ti je on, zbilja, uhvatio veliku ribu, bilo u njoj dva kila, tri. Kasnije je, kažu, kada je bio na Vili, uhvatio još veću. I donio je tu u Jažve i sušio je ispred kolibe. Ribu!

I on je sve on od nje otkido i ostavljo, i on je čitav oni, kako se zove, kostur njezin, sve je to on održo. I, ovako..., visila je na duvaru.

Lazo zaklao pjevca

A imao je i jednoga pijevca. Pa ga je držo nekoliko i pjevo mu.

Moj brajko, on je njega jednog dana zaklo i zatim sušio. I kad bi nešto kuvo, on bi pristavljo komadić njegove kosti u ono. A kad bi se skuvalo, on bi onu istu kost ostavio tamo natrag, pa, opet, kada bi kuvao čorbu ili supu, opet bi onu kost prokuvavao... od onoga pjevca.

Kod njega je pjevac više bio nego kod nekoga vo.

Lazo i penzija

Jedne prilike jedna grupa došla iz Mostara i... došo Ibro Šator i bili neki još... i oni njemu kažu da hoće da mu daju penziju. Ibro njemu kaže:

– Evo Lazo, daćemo ti penziju. Evo ti.. dadni samo ruku.

– A jok!

Pitam ja njega pošlje:

– Što, Lazo, ne šćede?

– Neću ja da sam ovisan ni o kome. Hoće oni što oni napišu da ja potpišem. Neću, nego ću ja napisat i nek oni potpišu, a ne da ja potpisujem što oni napišu...

Ima njegovije dosta, boga mi.

Tako je bio taj njegov devar.

Svađa sa Lazom

– A kada bi se razgoropadio nešto. Joj, samo ide i lati nogama. Suje. Niđe ništa ne ostaje... kad bi neđe naišo na neku nepravdu.

Jednom smo se jako okresali, ja i on. Ja sam mislio da neće on više sa mnom. Ma jes me briga...

Baš bili dolje kod kafane kad je ona konferencija bila. Jednom – došo šef socijalnog Pero Kalem – dođe on i gleda u njega, kaže:

– Crnogorac!

Ja rekoh:

– Gospon Lazo, nije Crnogorac nego Bosanac – pa i jes Bosanac, znam ja. I ja još rekoh – I vi ste Bosanac, pa – rekoh – možete se malo popričat... ispričat.

A, što njemu to bi krivo. Kaže:

– A šta si ti, niko i niđe – on će ti odma...ne znam šta je još reko.

– Slušaj – reko – Lazo! Ovako... Ti nemaš pravo meni reć da sam ja niko i niđe. Ja pošteno obavljam svoj poso i sa narodom živim... Ali – reko – pogledaj gospon Lazo sebe, kao intelektualac, čovjek, tvoja naobrazba – đe ti je. Sa kijem živiš i kako živiš. Prvenstveno mogu ja tebi reć da si niko i niđe u odnosu na tvoju intelektualnost i tvoju naobrazbu. Da izvineš – rekoh – za neku stvar što ti pet šest jezika stranih znaš... Niti ih koristiš ti, niti ih na koga prenosiš!

I hajde Lazo ode. Meni govore oni drugi u kafani:

– Kako mu tako možeš

– Što mu ne mogu.

Šjutri dan ja pošo na poso, dolje niz polje, a on ide otuda. Vidim je ide on i sa onim štapom razmaho se, znaš veseo i ono... Vidim ja da će on pozdraviti se sa mnom, al opet ja – moje je da ja njega ipak prvi pozdravim, jel' tako.

...kao da nikad ništa nije bilo.

Niti sam ikad mogo primjetit da je on nešto na to gledo, ili da je prigovorio nešto. Nikad.

Sa pokojnim Lukom Šušковиćem, š njime je bio isto dobar, i on bi mu svašta reko, ne bi mu nikad zamjerio niti se naljutio.

On je sa njim mnogo devero.

Lazo i brkovi

... Ipak se na mene jednom naljutio.

Dobro ja bio još mlad i zapustio ja brkove. Ah, ovolike brkove...

E, sada, i on to volio, znaš. Priznavo plaho. I sada, brkove, ako hoćeš, trebaš uredno da ih držiš i ono. Nekada čovjek i ne osjeća

ništa pa ako neđe na brk ono nešto ostane i onda... Vidim ne mogu ja njia održavat kako treba. I ja njih ošišo.

Kad je on mene vidio:

– Tako mi boga, ti si sada baba!

Naružio me i tamo pričo:

– Eno Savo ošišo brkove, ko baba!

Da samo znaš što je to nešto njemu bilo krivo, boga ti. Koliko je on mene za to kritikovo, bog te jebo.

Lazin savjet

Što se tiče ishrane... Kada su otišli naši u Vojvodinu⁶, tamo prva tura kada je otišla – pa ja onda da sam dobio u prvoj turi da idem – ja bi otišo. Jedva čeko da odem... A on meni kaže:

– Savo, nemoj ići! Nema Vojvodina što ima vođena naša Hercegovina. Tamo imaju špeka dosta, imaju bijelog hljeba dosta. Pa će se oni, kad dođu, dograbit onog špeka pa onog hljeba. Pa će samo onog špeka, pa onog hljeba... pa će samo onog špeka... a neće ga znat upotrebljavat kako se jede.

A ja rekoh:

– Bolan Lazo kako onda Švabe koji su se naselile tamo... svaki zabreko ko...

– E, Švabo neće nikad za ručak sjest ili pojest komad slanine što neće salate jest. A tko će ti od naših to... Niko i ne zna šta je salata i oboli će.

Boga mi, tako ti je i bilo. Tamo rijetko koji od naših da nije obolio... Jedino oni koji su se rodili tamo i pošlje... da su se malo navikli...

6. Poslije drugog svjetskog rata Borčane je takodje zahvatila “kolonizacija” tokom koje je izvjestan broj njih napustio Hercegovinu za Vojvodinu da bi se nastanio u napuštenim kućama i imanjima bivših banatskih Nijemaca koji su se povukli sa njemačkom vojskom na kraju rata.

– Imaš ti vođe svega. Ako nemaš hljeba – ima kupit hljeba. Imaš masla, imaš kajmaka, imaš voća i povrća što ti treba. Nema to sve tamo.

I pošlje, ne bi mene očero niko. To sam mu ostao jako zahvalan.

Lazo, intelektualci i novinari

Mrzio je intelektualce. Kao intelektualac, života od toga nije imo... Nije ga koristio, niti ga je ikome prenosio.

Nikako se sa intelektualcima nije htio viđati. Nije volio da se slika. Nije volio novinare nikako... Pa slikali su ga neki i varali dolje kod Doma.

Ne znam s kim je on ispred kafane šjedio i ovako bio okrenut prema kauskom groblju i on je na nogama imo drvene opanke.

...Ovako šjedi jednom nogom prebacio, a neki novinar šljocno i vidi se ovako na slici onaj opanak... Nije volio novinare nikako

Ispred zadružnog doma na Borcima

Lazo i Nijemci

On je pošlje oslobođenja dobivo časopise iz Njemačke. I on meni kaže šta su Nijemci. On je njia obožavo, kao narod. A šta su fašisti taj narod zaveli to je drugo i to čitav svijet zna... Ali on je njih obožavo.

Lazo i vlast

Nije se slago sa vlastima – nikako. Nekakvu je posebnu tu ideju imao.

– Ma, tako ti boga – kaže – kad seljak dođe na vlast, tako mi boga, on će se uobraziti.

– Ma nije Lazo tako.

– Tako je, neće znat iskoristit onu svoju vlast. Nego će je **zaprznit!** A vjeruj ti meni da je ovo i došlo. Došlo je, evo, i ostvaruje se.

– Ko?

– Pa seljački sinovi, došli i, evo, prevrnuše državu... Većina gore što je došla seljačko je dijete i dočepalo se...

Ovo se sve njegovo ostvarilo.

Lopov u Lazze

Jedne prilike ja pošo u Konjic i otišo na cestu da hvatam kamion šumski i ja tu čekam, malo rosi kiša. I u tom dođe Abaza Osman, šumar, što je stanovo sa Lazom u vili.

– Zdravo, Savo.

– Zdravo.

...I tako. Kad dođe i Lazo i viče njemu:

– Ko je juče dolazio na vilu?

– Dolazili su neki. Šta ja znam ko je dolazio.

– Vođe se lopovluk pokazao!

Čovjeku nije drago, onome Abazi. Kaže:

– Kakav, Lazo, lopovluk?

– Pedeset dinara.

Čovjeku ne bi drago. Tu i žena mu i djeca.

– Znaće za ovo i vlada.

Ja rekoh:

– Lazo će su ti bile pare. Hajde da vidimo.

– Hajde.

I tamo, u njegovoj sobi ima ormar, ko vitrina. Otvori on oni ormar.

– Će su ti bile?

I on gore ruku podiže... Kad, crvena koverta... Jamio je pa je drži i gleda.

– Evo ih, tako mi boga.

– A vidiš, gospon Lazo, što nisi dobro pogledo i vidio, a ubjeđivat onako čovjeka. Je si li vidio kako je onom Osmanu neugodno. Tudena mu i žena i djeca.

– E jes, tako mi boga, Savo, morao bi se izvinit.

Lazo bolestan

A vidiš... kada se razbolio – sa onim Rankom nije se slago... – i otišo ja jednom da ga obidem... Kažu slab. I ja otišo tamo, ponio malo putera, jaja i šta ti ja znam.

Ja došo kod Ranka. Kaže Ranko:

– Slab je. Ne prima nikoga.

Ja ipak zakuco na vrata.

– Ko je?

– Ja sam, gospon Lazo. Savo.

– Hajde, uđi.

Ja uljego tamo. On leži na krevetu, a svezo je doli, do noga, uže jedno za krevet i kraj sebe ima

kraj tog užeta... i onda kad ustaje, za ono uže tegli, da može ustati. Ne može drugačije. I, kada sam ja uišo, tako se pridigo.

- Ooo..., tako ti boga došo Savo...
- Došo malo, tako, da vas vidim... i ne znam šta sam još reko.
- Daj, tako ti boga, naloži mi malo vatre.

Ne znam, nekoga čaja malo mu ja skuvo i ostavio tu.

Onda su ga nekon nekoliko dana odvezi i bolnicu.

Poslednja vizita

– Ja nisam dolazio tamo... i ja mislim da mu se skoro i ne zna za grob... tu bi trebo neki spomenik.

...Poslije nekoliko dana, ne znam koga je odneso u Konjic. I otišo sam ja u Konjic da ga obidem, u bolnici. Kada sam ga našo nije avaza imo... Nije oči uopšte otvorio, nije uopšte. Nije bio umro, al gotov da je bio umro, i tako.

I onda je umro možda šjutri dan.

Mostarska bolnica (Portret medicinske sestre), 1961.

Kazivanje **Momčila Andrića**

Lazo slika i batine zbog Lazze

Jedne prilike sam ga vidio kako pravi jednu sliku. To je tamo gdje je sada vojna pošta... Mi smo išli iz škole kada samo ga ugledali kako sjedi na maloj stolici i nešto slika. Naravno, kao djeca, bili smo radoznali, došli smo da vidimo šta on to radi. Vidili smo jednu sliku⁷ koju je radio. To je bio pejzaž istočnog dijela Boračkog polja. Sve se na njoj moglo poznati.

Međutim, mi smo, ko djeca, ne znajući kako se treba ponasati – da mu treba tišine, da treba koncentracija – počeli šaptati, govoriti i javljati se, misleći da on nas ne vidi. I kada smo mu jednom izvadili huju, on je skočio sa njegove stolice pa nam opsovo boga – ne znam šta nam je sve još opsovo – i mi smo se raspršali i pobjegli.

– Gospon Lazo hoćete li nam dati sliku? – i takve stvari vikali smo sa ceste kada smo se udaljili.

Tada je on pošo odozgo... Mi smo mislili da će on za nama i pobjegli, a on nije išo za nama, nego je pošo u školu kod učiteljice... To je on odmah iskoristio da bi otišao kod naše učiteljice da se žali, a u stvari de je vidi.

Tako sutradan, kada smo došli u školu, onda smo svi dobili batine... Svi smo dobili batine.

– Kako ćete vi postupat sa gospodinom Lazom na taj način....

Borci I, 1932, akvarel.

7. Vjerovatno se radi o jednoj od slika Boračka idila koja po opisu mjesta događanja radnje odgovara.

Gospon Lazo je umjetnik, slikar. To je čovjek koga pozna Pariz, koga pozna Francuska... i tako dalje.

Svi smo dobili batine. Drenove batine.

Lazo u hapsu (Sjećanje jednog đaka)

Njegov dolazak na Borke možda je, vjerovatno je tačno, prethodilo njegovo poznanstvo sa učiteljicom Danicom B. koja je bila moja učiteljica jednu godinu. Međutim učiteljica je bila jako mlada, vjerovatno joj je to bilo prvo službovanje, sa dolaskom na Borke. A on je već bio u godinama i kao takav zaljubio se u nju. No, međutim, ona nije gledala na njega i počela ga, na izvjestan način, odbijati i, naravno, on je počeo protestovati.

Izmađu ostalog, jednu je noć polupao sve prozore na školi. Tako da je, sutradan, kad smo došli u školu – ja sam tada bio đak drugog razreda osnovne škole – učiteljica nas je vratila kući i rekla je da je “Lazo Drljača polupao prozore u školi”.

Mi ne znamo zašto i ona nas vratila kući.

I na to smo mi pošli kući. Kada smo se udaljili od škole nekih pedesetak metara do sedamedeset, do česme odakle se voda nosila za školu i naselje okolo, ona i sada postoji, sreli smo Lazu – tjeraju ga žandari. Patrola žandarima. Međutim, mi smo se sklonili u stranu. On je između nas prošao i rekao:

– Gdje vam je učiteljica?

Mi smo rekli:

– U školi je – i skinuli kapi i pozdravili, a oni su njega protjerali i mi smo prošli i, tako dalje.

Kroz dva dana mi smo opet došli u školu...
Stakla popravljena.

Bez misli - plitka misao (Portret učiteljice Marice), 1962-1965.
Na jednu drugu neuzvraćenu ljubav, Drljača se sveti na njenom portretu pretvarajući je u vješticu.

Lazo petnaest dana odležo u zatvoru,... pritvoru, ne znam tačno, i pušten je. I opet počeo dolaziti školi, vjerovatno da vidi našu učiteljicu.

Međutim, to je trajalo između njih duže vremena tako...

Lazo i otvoreni račun

Poslije rata pedesete došlo sam ovdje na poso... primio sam prodavnicu radio sam u toj prodavnici pet šest godina.

Lazo dolazio u prodavnicu kod mene i kupovo po pola sapuna, po pola kila soli, pa čak i manje, po kilo brašna, po par jaja... tako. A ako ne bi toga bilo, na primjer jaja, ja bi moro njemu nač i spremiti kad on dođe da ima.

Međutim, kasnije se zainteresovao za Lazu Franc Novak. Franc Novak je po zanimanju soboslikar⁸ i umjetnost, naravno, volio više od ostalih ljudi. A osim toga znao je za njegove slike u Sreskom narodnom odboru u Mostaru... i zainteresovao se kako živi, odnosno, znao je kako Lazo živi.

I dođe jedne prilike na Borke, on i Sula Čelebić. Donijeli su mu štošta što nije htio da primi... Sve je demonstrativno odbio kada mu je Franc reko da su njegove slike u sreskom odboru, jer on nije znao da su tamo njegovi radovi... Inače su njegovi radovi pokradeni, uništeni i tako dalje.

I Franc Novak je reko da mu se u prodavnici otvori račun, te šta god mu treba: odjeća, obuća, hrana – šta god zatreba, ako nešto nema, da ja to tražim posebno... To je isto učinjeno i kod zadružne prodavnice, ako voli tamo da ide.

Ali i nakon toga njegovo je kupovanje bilo isto, vrlo skromno. To je bilo po konzervu, po kilogram kukuruznog brašna, čak pola litra ulja bi htjeo... Nema pola litra ulja pakovanje... Kaže:

– Daj firtalj kile šećera.

8. Slikar (p.a.).

Njemu je jedan, dva krompira za danas bilo dosta.
Sada sam ja trebo zbog toga praviti račun i slati u sreski odbor...
Nikad ništa od odijela nije kupio. Samo, jednom, opanke i to za ribolov.

Kako je novinar prevario Lazu

Jedne prilike dolazi kod mene u gostionu čovjek i kaže meni da je on tehničar iz Zenice, da želi da se odmori na Borcima i da bi htjeo poznanstvo sa Lazarom Drljačom, da mu se Vila sviđa, Šantićeva vila.

Džumhur ga je u Konjicu uputio kod mene... Onda je Vila bila lovačka i Lazo bi jednostavno Neđu Manigodu zvao ako bi neko bio koga on ne bi volio.

– Goni ovoga! – bez obzira bio on gost od Neđe Manigode...
– Goni ga!

I, ja sam ovome rekao:

– Sjedite, izvolite... Dođe on svaki dan ovdje. Vjerovatno će i danas doći.

I, on je zovno piće i meni i sebi u gostioni. Vrlo ljubazno, prijatno priča. Vidi se inteligentan čovjek, obrazovan sve skupa. No, međutim, ja nisam mogo misliti da je to jedan od novinara koji se prikriva na izvjestan način da bi razgovarao sa Lazom Drljačom koji izbjegava novinare. Ili, ako se sastane kaže:

– Neću nikakvog intervjuja, neću nikavog pisanja!

Međutim, nakon deset petnest minuta Lazo se pomolio na vatima... Ja se usto i predstavio Lazi Dimitriju⁹, kao tehničara iz Zenice koji je došo na odmor i Dimitriji Lazu itd.

I sjeli su oni. Lazo je popio žilavku, dobro se sjećam. Tako da su se vrlo brzo upoznali i, ja, počeli govoriti na francuskom.

9. Dimitrije Bjelica... (p.a.).

Polazak u ribolov.
Ispred zadružnog
doma na Borcima

I otišli oni.

I on je bio valjda tu možda jedno deset dana. Ali kad je otišo, za nekoliko vremena počele su serije članaka o Drljači, o njegovu životu... fotografije... kretanja...

Kad je ovaj to sazna. Tada se posvađo sa mnom i nije govorio čitav mjesec dana sa mnom.

Došo je izjutra i počeo je da psuje... bogove, sve bogove i lupa štapom od patos.

– Koga si mi natovarao na vrat, govori! Ti si krivac!

– O čemu se radi gospodine Lazo... šta je?

– Kako šta je!...

Ma je i štap podigao na mene.

– Pa smirite se gospodine Lazo, da popijemo nešto...
Kada se sve to smirilo nakon izvjesnog vremena...
– Pa, stvarno, nisi li znao?
– Nisam, časnu riječ, gospon Lazo, nisam znao. Uvjeravam vas.
– Hoćeš li mi svjedočit kako je bilo, tužit ću ga!
Kako sada reći da neću svjedočit. Onda je gotova stvar. Skočio sam u vatru... gotovo je.
– Hoću, gospon Lazo – a znam da ga neće tužit.
Jedva sam ga uvjerio da ni ja nisam znao... i, stvarno, nisam znao.

Kazivanje **Save Draganića**

30-te godine

30-te ja sam ga upoznao. Bio je na prolazu. A da se stalno vrtio na ovome terenu od 32-33, tako. On je odavde snimo. Išo je odavde čak u Crnu Goru i vraćo se u čezi. On je u prvo vrijeme sa tom čezom krstaro po ovom terenu, išao čak i u Mostar i vraćao se ovdje.

Za prvog dolaska njegovog najviše je nalazio, dolazio, kod Save Šinikovića, zvanog Kapetana. Potim, kada se upoznao s nama, a naročito u toku rata najviše je bio kod nas. Dolazio bi i kod drugih ljudi, ali najviše se kod nas zadržavao.

Lazo i partizani

U toku rata nije bio strašljiv. Hrabrio je i kuražio ljude...

I onda, mrzio je svaku vojsku. Nije vojske nikako volio... Klanjao se od svake vojske, samo nije od partizana. Ali, na kraju krajeva, nije ni njih simpatisao. Čim se oslobodila zemlja i oni su mu postali neprijani, ni sa njima se nije slagao. Nije volio nikakvu vlast, a tokom rata simpatisao ih je i obožavao.

Lazo o neslaganju naroda

Više bi puta, na primjer, u toku rata kada bi počeo ti govoriti protiv tih neprijatelja, ustaša i četnika – a on je to sve znao i kada kritikovao – ali, ako ti njih počneš kritikovat, on ih stane “hvalit”, pa kaže:

– To su “vitezovi”. Kad je ovakav narod i treba da ga ruše!”

Biva, eto, u stvari, razumijevao je da se narod ne slaže, sva-kako i nek se ruši kada neće u prikladu... kada neće složno.

Portretisanje u ratnim uslovima

Reko je meni:

– Napraviti ću ti portret i ovjekovječiću te!

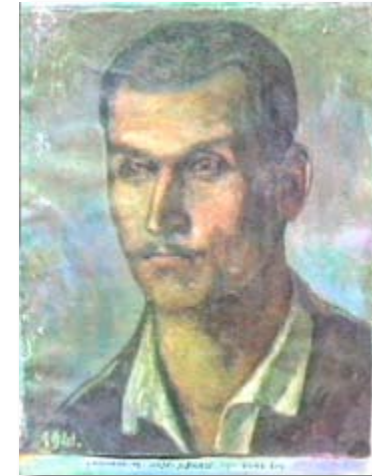
Biva, eto, da ostane ta uspomena... i tako je on mene sliko.

Krili smo se od ustaša tamo u potoku, gore u šumi... i on je mene crto tako.

On je ovako bio više puta neraspoložen, pa nije mogo onda ništa raditi o tom svom zanatu. Ali kad mu nešto dođe taj momenat, on to onda začas uradi... za čas jedan.

Kako su izgorile Lazine slike

Bila je jedna koliba u Kotaradži, gdje se on bi sklonio i nastanio jedno vrijeme za vrijeme rata i ja mislim da je 1943-te bilo... četnici su, kada su naišli, spalili mu tu kolibu i tada mu je vjerovatno dosta slika izgorilo¹⁰.

Portret Save Draganića, 1941.

10. “Ja i rat. O ovome bi se pisale duge knjige i ne bi se sve reklo šta je rat učinio – najprije ratna psihoza ovdje kao i u ostaloj Evropi. Izabarao sam pametan život. Sklonio se u kolibu na padinama planine i živio u planini – sav u lovu, sav u radu za bolji život.

Šta su neki mislili o Lazi

Svijet ga je neki, tako, prezirao računajući da je čovjek osobenjak... Mještani niti su ga dirali, nego, više je mještana išlo da mu se podruguju šta on priča. Oni uopšte nisu razumjeli šta on priča.

...Sada ljudi dolaze do sebe, da to vrijeme pokazuje šta je on pričio onako... da se ostvaruje. Mi ga tada nismo razumjeli.

Lazo i grad

Grad nije volio nikako, grad nije simpatiso nikako. Niti je on htio ikako da se u grad vrati. Njemu su davali, šta ja znam, i stan... i platu, i sve, ali džaba.

Lazo i ljudi

Nije volio sa svakim da priča ni da ide.

On bi radije pješke otišo na Borke i propustio nečija kola, iako ga zovu da sjedne u kola, ako mu ovaj ne odgovara. Samo mene nikad nije propustio.

Lazo ters

...On počne nekada pričati, pa ti ako nekoga počneš hvalit, a on ga počne kudit, a ako ti nekoga kudiš on ga hvali. Pa bi se onda u vezi toga zakačili... On bi davao sve nešto kontra... Sa mnim bi se znao i posvađat, ali i za čas smo opet prijatelji... samo, kada bi bio raspoložen

(nastavak fusnote)

Upoznao sam mnogo feniga kao i mnoge lekovite biljke – i cvjetove. Pošto sam ostao vjeran planini i slobodi i ljudi i žene svi su me voljeli i pomagali. Bande su mi slike pokrali. Ostao sam i go i bos. Srećom imao sam dva veća platna i slike uljem na njima. Skinuo sam boje i od gola platna napravio sebi odijela. O umjetnosti i o radu ni pomisli. Život je tekao četiri godine: ruke su ogrubile kao maljevi i moje osjećanje za boju i crtanje odavno se ugasilo.” Iz pisma doktoru Dojmilu, Drljačinom prijatelju. Citat preuzet iz kataloga Umjetničke galerije BiH povodom retrospektine izložbe 1990. godine Lazar Drljača.

onda je, ako te simpatiše, onda je mogo pričat o čitavoj, šta ja znam, Evropi...kuda je hodo, gdje je i kako je devero... kako je koji svijet.

Njegovo raspoloženje kada bi bilo vrlo dobro imo si šta da čuješ od njega. Ali nekada bi davao sve kontra.

Takav ti je on bio na momente čudan čovjek, a na momente pametan.

Kako je Lazo zauvijek otišo od kuće

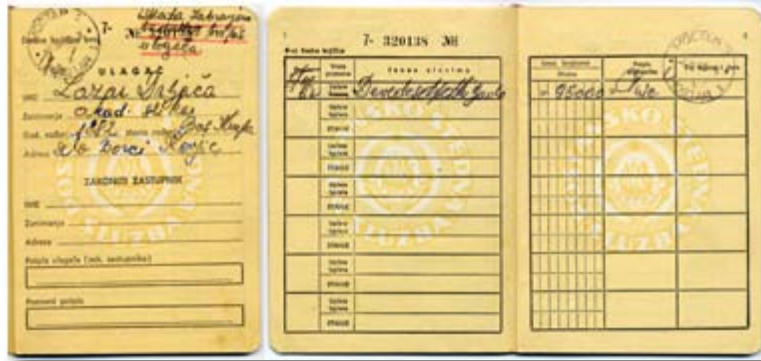
On je pričio da ima nekoga polubrata, pa se sa tim polubratom nešto zakačio... nešto je on tražio u vezi, valjda, te njihove imovine, pa se nisu tu mogli, valjda sporazumit... i onda je on otišo od kuće i nije više htio uopšte tamo da se vraća.

Lazo i novac

Jedanput su mu – bio je Franc Novak i ne znam ko je još bio s njim – odmah pošlje oslobođenja, onda su to pare vrijedne bile, donijeli 100.000 dinara i on je njih, na oči njihove, bacio u vatru. Nije htio da ih primi. Oni su to na brzinu uhvatili, da ne izgore pare i upišu ih na njegovu knjižicu, u banku¹¹... I neko mu je donio knjižicu ali ni to nije htio (kod autora)... A on je stio kad mu ja dam pet hiljada ili hiljadu... on je stio od mene primit. A ja bi mu više puta to i uradio. On to vazdan kaže:

11. Naime radi se o svoti od 95000 dinara. I knjižice se vidi da Lazo nije ništa podizao sa nje.

– Vратиću ja, kad ja napravim ovo ili ono...

A ja, niti sam se u to uzdo, niti sam se nado, niti sam mu gledao da mi on to vrati. Nego vidim, da to on bijedno živi... Nije stio... nikad nije bio kukavica, niti kuko da nema – jedan krompir ako ima kaže:

– Ja imam.

Jedno jaje pojest:

– Ja imam.

Svađa sa Lazom

Lazo je bio interesantan čovjek. Mrzio je službenike uopšte, šumare, žandare (oni su njega vezivali, proganjali i šta ja znam).

A nije ni ove danas službenike poštivao.

Bio jedan Blagoje, šumar na Borcima, umro je... I taj Blagoje sve je nastojao da mu sve nešto ugodni i pomogne, ali on je sve to odbijao.

I čudnovat je to čovjek bio. Lazo, onoga koga baš nije simpatizirao i trpio.

I, jednom, izašli mi, i gore je na Borcima bila birtija, đe je sada fabrika¹²...

To je bilo ujesen i one šljive na Kalemovom gore imanju rodile i ostale do kasno, a on je stanovao tu, u toj kući, kolibi, i on meni reče da te šljive otresem. Bilo je jedno možda dvije stotine kila šljiva.

Do kasno došlo, do snijega skoro. Niko ih nije brao i sa mnom, biva, kako se nije loše odnosio, da otresem te šljive i da ispečem rakiju i da podijelimo po pola.

I ja otresem te šljive i dočeram... Bilo možda dvjesto kila, možda bilo nešto više. I sad, ko studen, i nikad dočekat da to prevre, znaš, da se dobro ukiseli i, hajde, došo Lazo i kaže on:

– Da pečemo rakiju!

Ispekli rakiju i, malo bacila. Jer se nije dobro ukiselila.

I nakon toga, ja onda nešto gore na Borcima imo posla, izašo i bio baš i taj Blagoje šumar.

– Zdravo Lazo.

I on počeo, kaže:

– Savo – kaže – majstor neki, zemljoradnik. A nije umio ispeć rakiju. Upropastio mi rakiju.

– Bolan Lazo – reko – i ti si bio tu i vidio si da se šljive nisu ukiselile da se peče rakija. Ne može rakija bacat ako se šljive nisu ukiselile dobro.

– Jok! – ne da on svoje.

I ne znam počeo on mene nešto još napadat, a meni nešto dođe.

– Jebem ti i školu i kulturu!

Sve bi mu ja skreso na kamaru.

Blagoje šumar, šuti. Samo se tamo izokola smijuli, kako smo se mi to posvađali.

12. Bivši Elplin.

Nije prošlo nikako pet minuta:

– Hajdemo Lazo na kafu.

Lazo sa mnom na kafu. Blagoje pošlje crko meni od smijeha.

– Jebem ti boga da – kaže – da nisam tu bio ne bi vjerovo – Posvađa se onako s tobom pa zajedno opet kafu pit i rakiju. A ja mu činim sve da mu učinim dobro a mene mrzi ko đavola.

Isto mu je tako mogao sve reći jedan Luka. I on mu je, Luka, nekad sve zdenjario, ali on opet ništa.

Lazina i inspiracija

I Božo sjedi za stolom, a Lazo pored njega. Ništa on ne govori Boži, niti ovaj Božo njemu. On jami samo olovku i jedan karton. S onom olovkom, čini se meni, samo što šarlata tamo vamo.

Odma olovkom Božo – ko stvoren izađe.

I onda on po tim crtežima radi te boje i šta ja znam.

U Lazinim proscima

– Pod starost on se zaljubio s nekom učiteljicom Danicom, a onda pošlje, kada se Danica udala, opet sa nekom Danicom Č. A to je bilo odmah iza rata... i on se nadovezo – Danica bila došla na konak u Gačanke – da je on biva s njom završio poso.... da mu je vodimo u Jažve.

– Ali, kako ćemo ti je, bolan, voditi kad Danica neće, evo, da se suočimo!

Jer, Danica je tamo pobjegla kad je on došo... Ja Danicu na silu izvo...

– Hajde, šta si mu govorila?

A Danica, odma u oči:

– Sijeda kenjčina, nije on za mene, šta ja znam...

Sa koscima

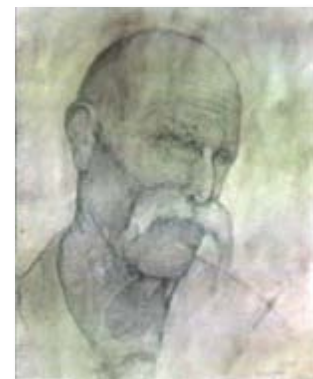
Ja znam jedanput – bili smo u koscima, onda bješe za vrijeme stare Jugoslavije knez na selu i džemalbaša povrh knezova – ... i taj džemalbaša sazve kosce – poštovali ga, to je starješina sela – i ja sam bio u tim koscima u Tranjini, kod vodopada Šišnice, ima žičara preko Neretve i tamo se prelazi u selo Kašiće... i on je došo nama tamo da slika te kosce i da slika vodopad. I on je išo tri četiri puta na vodopad i vraćo se – ljut.

I zadnji put kada je otišo, ja ga sreo, ide osmjehuje se, rahat. Kaže, samo priča sam u sebi:

– Daklen, uspio sam, daklen, uspio sam.

Bukovica (2), akvarel, 1962.

Portret Laze Lambića Borčanina, crtež 1946.

Kazivanje **Neđe Simića**

Lazo arhitekta

Čuješ... Lazo je pametan bio, pametan je bio.

Kad sam ja šćeo ovu staru kuću prepraviti, on je meni neke kamine... i šćeo,... dao svoj plan i nacrt, ali, jebi ga, ja konto Lazo, ja ono, o ruk! i to... Lazi bilo krivo, što mi on nije sad nacrtao.

I Radoslav je Šiniković bio tamo u prodaoni, i Radoslav je, došo on kod Radoslava. Kaže:

– Radoslave! Jesi li ti bio kod Neđe, napravio kuću. Napravio je – kaže – prkno.

– Kako bolan Lazo – Kaže – ja nisam bio!

– Jesam ja – kaže – i uišo na prkno.

Oni stari hodnik dug, pa on ono tamo stvarno...I Lazi bilo krivo.

On je onda kamine spominjao i pričo o nekim kaminima, jebo ga ti, davno je to bilo.

Lazo je bio napredan čovjek, samo to mi nismo znali, tu njegovu civilizaciju.

O Lazinom životu

... i on je imo težak život, baksuz život, jer, inače, za što je god uhvatio, otkinulo se.

On je u Boračkoj Dragi četres šeste i sedme, kurlo balvane, razumješ, sa svojim rukama, ko ih je znao...

Njega nije bilo stid, samo da dobije tačkice i bonove... Tovarío... Ima ja mislim neđe, morala je neđe slika bit kako se kurlaju balvani.

Ali on nikad nikoga nije naškodio... Lazo nika nikoga nije oštetio.

*

Ja sam ga šišo. On se nije mogo brijat... imo je rane po licu. Šišo sam ga nularicom.

Lazina hrana

Njemu je dosta bilo kilo krompira i kilo žito i on je bio zadovoljan. On je skromno živio – kad je on od pijevca glavu kuvo, a mi svi bacamo. To je njemu bila dnevna hrana... glava od pijevca!

Capineri, 1962-1969, ulje na lesonitu, 37,3 x 38,5 cm.

Lazo je volio da se poistovečuje sa seljacim. Tako ga ovoj slici vidimo kao capinera kojima se on divio po vještini i snazi.

*Priča uz rakijjski kazan
(Šta je Lazu privuklo na Borke)*

Uz rakiju ja sam znao sa njim osvanut... I jednom ja njemu vičem:

– Lazo, ja sam čuo to, ali nisam vjerovo – kaži Lazo, boga ti, šta je tebe privuklo da dođeš na Borke?

– Oh!

...Lazo dolje neđe sliko ispod Konjica na Neretvi. I on je – ova Danica Brborića što je kašnje vođe bila učiteljica – mlada bila, i on sa njom gori doli, i on se sa njom upozna i njoj kaže:

– Ja te mogu upisati u učiteljsku školu u Mostaru.

I on je nju upiso u učiteljsku školu u Mostaru i ona je tu školu završila i zatim bačena na Borke, da bude učiteljica. I ona je tu bila samo godinu i po dana.

Lazo njoj dolazio, a ona nije na Lazu gledala, a Lazo joj pomogo – Ne bi ona onda uspjela upisat se u učiteljsku školu... to je istina... To mi je on reko.

Lazo i kralj Aleksandar

Pričo mi je još Lazo, kada je bio u Mostaru i upozno se sa brodongačelnikom Mostara. On njega sliko... I u Mostaru je napravljen jedan most, od betona... i dolazi kralj Aleksandar da se otvori taj most. I ovaj brodongačelnik... ja, gradonačelnik, kaže njemu, kralju:

– Ima jedan dobar slikar, kako bi bilo da vas uslika na ovom mostu.

– Hajde!

I kralj spremi svoje ađutante i oni dođu kod Laze da pođe sa njima. Kaže Lazo:

– Ja ne mogu doći. Samo vas mogu za jedno dva sata primiti.

I ovima bidne krivo i nisu šćeli doć kod Laze, a ni Lazo nije šćeo doć da ga slika na mostu u Mostaru.

Koliko je Lazo imo svoje ja!. Jebo te... On je imo to svoje ja. To je veliko. On nije fermo nikoga. Neka je i kralj .

Zašto je Lazo postao bogumil

Mi smo pekli jedne prilike rakiju. I on bio došo i osvanuo sa mnom pričajući. I ja ga pitam – meni konj izbio zube, udario me nogom na guvnu i dva zuba mi naprijed izbio i u njega dva zuba nema – i ja ga pitam:

– Lazo, ti ti zubi dobri, šta je tebi bilo tijekom zubima?

– O! nemoj mi pričat to!

– Dobro, neću.

Kad on poče pošlje pričat kako je on, se zabavljio s popovom ćerkom i ta popova ćerka otvorila mu prozor i on uišo njoj u krevet. – To je prvi problem njegov u životu bio – I kada je uišo, primjetio ga pop i zovne žandarme i oni ga uhvate i svežu mu noge i ruke i nataknu ga, svežu, na kolac, kad ga šiba okreće se ko točak, tako ga spute i svežu.

I onda ga šibali i izbili mu dva zuba... Tada je dobio lom živaca. Tada je zamrzio i popove i tada je postao bogumil.

Lazine slike

Ja sam gledo Crnogorsko grahovo, a i druge bi njegove slike ja pozno kada bi ih vidio. Išo sam i kod Sule Čelibije u Mostaru, ali mu in nisam vidio na zidu u radnji, sem ako nisu unutra...

Neuspjela pogodba

Ranije, on je meni viko – ima više Dražine kuće jedan stećak – i ja sam onda radio s konjima... mogo sam ga ja ozgara su neko-liko konja primaknut od Draže... On je šćeo sebi da jedan dovuće na vilu... I ja vičem:

– Lazo, to je skupo. More li slika “Crnogorsko Grahovo”?

Nije mi obećo. A da mi je obećo “Crnogorsko Grahovo” ja bi njemu taj stećak postavio na grob. Jer taj stećak bio je okresan i fin... Nije mi dao to obećanje.

Ispred stećka na Borcima.

Lazo i učiteljica Marica

Jedne prilike, tamo u kafani, kod Momčila bilo je naroda. Kaže, nešto on, jadan, – htio se pod starost ženiti sa onom Maricom i ja mu vičem:

– Lazo, bježi, jebo ga ti, ti si đuturum. Ne možeš ti njoj... – znaš ono – ...Šta ćeš ti. Kakva Marica, kakvi li bakračići... da ti možeš pi...

Kad on:

– Ko je za me?... Branite me...

...reko je takode – što je nama bilo čudno:

– ...Dobar je Neđo, stara mu krv.

– Šta je stara krv?

Kaže:

– Bez obraza.

Ih Lazo, volio je on Maricu... i meni pošlje priča i ja njemu jednom kažem

– Bleso jedan, što si je sliko na balkonu.... Što je nisi vodio u krevet... Evo ključ... – Pa ja njemu u originalu sve ovo pričam. Kad... prošlo neko vrijeme, Lazo kaže:

– Neđo, pametno si ti meni reko...

On je, jadan, đuturum... to je on mašto.

Lazo poliglota

Lazo je govorio nekoliko jezika...

...Taj je avion nede bio ranjen, i iz Konjica jedan ga je Talijan pogodio i on je pao na Vrapču... Bio je to Američki avion... i tu dvojicu američkih pilota zarobe i dovedu ih... I onda je on sa njima govorio...

Sve je on poznao jezike i razumio.

*Lazo i kraljica*¹³

Pričo mi je kako je knjaza Nikole¹⁴ šćer bila sa talijanskim kraljem...

I... on je bio solunski dobrovoljac – to mi je pričo – i ranjen na Solunu i otišo u bolnicu i knjaza Nikole šćer je saznala da je on u bolnici, i ona je njega dolazila i obilazila i posjećala. Ali morala je doć u bolničkom odijelu. I on, jadan, ništa ne razmišljajuć, nego ovako, pošten kakav je reko njoj:

– ...da te slikam.

I on nju tako usliko u bolničkom odjelu. Šta je na njoj bilo... on je nju sliko, ali, jebi ga, kralju je bilo krivo da je njegova žena bolničarka. I kada je on nju tako sliko dođe do maltretiranja i on iz bolnice u zatvor, u Milan, tamo gdje se sada prave automobili... I tu je radio neke slike... I ona je uspjela, bez ikakvih dokumenata sprovest ga do slovenačke granice.

– Daj, zovi mi strica!

I stric dolazi.

– Ja sam Lazo Drljača.

13. Najmanje poznat period iz Drljačinog života je 1914-1921. Za njega se nište ne zna od početka prvog svjetskog rata sve do 1919-te kada se Peri Gakoviću, prijatelju iz Blatine javlja iz "...logora interniraca iz nekog mjesta u Italiji". Zatim opet ništa do 19. septembra 1921. godine kada je njegov polubrat Nikola "... javio [...] da se "Lazar prije deset dana vratio iz internacije i da se nalazi kod kuće". Sve su prilike da se u Italiji u Drljaču sumnjalo da je austrijski agent. U više kazivanja prepričava se Drljačin boravak u Italiji: spominjanje italijanskog kralja i njegove žene Jelene, sa kojom se on navodno poznao, te Dučića i njegove želje da ga iskoristi da bi došao do kraljice. Iako ta kazivanja ne možemo uzimati zdravo za gotovo, vjerovatno da u njima ima nekih osnova, kako što se i u drugim navodima često potvrđuje stvaran izvor za Drljačine riječi.

14. Kralj Nikola Prvi čija je kćer Jelena, udata za Victor-Emmanuel Savojskog III, bila poslednja italijanska kraljica.

– A jok! – ovaj se ne da ubijediti, jer je on bio u bolnici i zatvoru i prošla je vijest da je Lazo umro i da nije živ... Jedva su mu dali da pređe granicu... bez dokumenata...

Kazivanje **Vučka Šinikovića***

Gospodin Lazar Dljača došao je 1928 godine u selo Dolovi, na Borcima, ovdje gdje se danas nalazimo kod mog oca. On je došao sa konjem, Zekanom i fijakerom, takozvanim čezom i tu je, zatim, boravio sve do smrti.

Lazini svatovi

Gospodin Lazo, pored ostalog bio je poznat po tome što se u sedamdesetim godinama zaljubljavao u djevojke koju je on izuzetno volio, posebno crнке.

Tako jednom pilikom on se zaljubio u neku Danicu Č. rodom iz Glavatičeva. Jedne večeri on je došao kod mene da idemo u svatove i došli smo kod Luke Mićevića, našeg komšije i bili smo tu: ja i Todor, Lukin sin.

I tada je, kada smo stigli, Lazo rekao:

– Danice, mi smo došli. Ja se ženim.

Ona je to odbijala i na njega, na neki način, drsko se malo ponašala. Međutim, Lazo je rekao:

– Ona mene voli, ovo je ništa.

I tada od toga nije bilo ništa, ali i dalje je Lazo ostao zaljubljen u Danicu.

Lazo i zadrugari

Gospodin Lazo je, Drljača, volio zadrugare. Često ih je obilazio u radu u polju i drugim područjima gdje su radili.

Tako jednom prilikom, bio sam u Boračkm polju, kada je Lazo došao da vidi šta se tu radi.

Tada se premjeravalo koliko je ko uradio posla i Lazo je, vidjevši kako se radi, tom prilikom rekao:

– Ne valja, jedan ore, a dvojica pišu.

Lazo, prijatelji i ikona

Sveti Jovan preteča i krstitelj,
ulje na kartonu, 1942

Gospodin Lazo Drljača volio je da slika i određene ljude. Tako je on slikao pokojnog Miloša Sarića zatim Fimiju, Ristu, Šćepu Mićeviću i Ristu Sarića zvanog Molić. On je sve te ljude slikao koje je volio i cijenio.

Jedne prilike on je kod Riste Čolića vidio sliku Svetog Jovana i on je rekao:

– Risto, ova ti slika ne valja ja ću ti napraviti pravog Svetog Jovana i onda će biti pravi Sveti Jovan.

Lazo kosac

Gospodin Lazo Drljača jako je volio ljude težake. Tako je često dolazio kod kosača i drugih radnika po Boračkom polju. Jednom prilikom, bez poziva, došao je sa svojom kosom i priborom da učestvuje u košenju trave i on je tako radio nekoliko dana. Kada je bilo da mu platimo:

– Kol'ko gospon Lazo da platimo dnevnicu.

On je pito:

– Koliko Pante Sarića košta dnevnicu?

Mi smo rekli:

– Pa to je najbolji kosac. Njegova je dnevnicu dosta velika..

– Moja je još vrednija. Ja imam svoju kosu, svoju hranu, a Panto ima zadružnu kosu i zadružnu hranu. Prema tome, njegova bi dnevnicu trebala biti manja, a ja sam i kosac, a posebno akademski slikar koji takođe znam da radim težačke poslove.

Kazivanje **Obrena Magazina**

Kako je Lazo kažnjen zbog Staljina

Ja sam Lazar Drljaču prvi put vidio u Rami 1941. godine đe sam tada bio kao obični radnik. Bio je 27. mart i smo bili u jednoj kafani đe je sviro radio. Tu je bilo dosta radnika i ja sam slučajno bio tu među ostalim radnicima kada se sve to dogodilo.

On je taj isti događaj meni kasnije pričo:

– ...Na radiju kažu da su demonstracije u Beogradu. Viče: “Bolje rat, nego pakt! A ja se nešto ustadoh i rekoah onom vlasniku kafane:

– De de, okreni taj radio na Moskvu!

– A što?

– Da čujemo šta Čiča¹⁵ priča.

A onaj ti gazda otale nestade i ja gledam šta bi od njega. A on ti je otišo u žandarmeriju, tamo...

Kad eto ti žandarma po me. I odveli su me tamo i saslušavali i kaznili sa pet stotina dinara. I dali mi potvrdu da sam kažnjen sa toliko i zbog čega.

To je bila velika para. Pet stotina dinara.

Tako kaže:

– Da sam jedva došo do Konjica, jedva mi ostalo za vozne karte.

15. Nadimak za Staljina.

Zašto mu je zapaljena koliba

Za vrijeme rata 1943. godine imao je neku baraku đe je stanovno i tu mu je bio sav materijal i slike, i bojice, i papiri i ta potvrda: "...da su me žandarmi kaznili i da sam simpatizer Moskve. I te 1943. došli četnici i, kad su mi kolibu pretresali, našli su tu potvrdu i kolibu mi zapalili. I sve mi je tada izgorilo što sam tada imo. Tako su mi sve zapalili što sam imo od svoje potrebe i siromaštine..."

Kazivanje **Smaje Agića**, odbornika iz Konjica

Prvo sjećanje na Lazu

Prvo, ja sam Lazu Drljaču poznavao još kao djetе. On bi dolazio tu kad je sliko Stari most.

Pak, bio je interesantan kao ličnost, ovaj. I stari most slikao je na starom pazaru tu, i mi bi se, kao djeca, skupljali. Bilo nam je interesantno. Imao je čeze i imao je konja jednoga, i dolazio bi sa Boraka u tim čezama. Nosio bi svoj slikarski pribor. Tu bi razapeo platno i sliko je Stari most. Ja mislim da je to bilo negdje trideset osme, maja.

*Konjički stari most, 1930,
ulje na kartonu.*

Poznanstvo sa Lazom

Inače, ja sam njega upoznao, možda negdje... pa otprilike, šeset pete, tu negdje tako, možda i šeset četvrte.

Putovali smo iz Konjica autobusom. Bio je pun autobus, većinom omladine i niko nije htio da mu ustupi mjesto. Ja sam se digo i ustupio.

Očito, to mu je to prijalо i stupili smo u razgovore. U autobusu pričali smo. Kad smo izašli na Borcima, sjeli smo pred Dom, popio je kafu, popio je kiselu vodu... Pozvo je mene da dođem kod njega u posjetu.

Ja sam to iskoristio i rekao sam predsjedniku opštine tadašnjem, Iliji Krtaliću, da smo sklopili neko prijateljstvo, da bi mogli to iskoristiti da pomognemo, jer je već bio oronuo... Ilija mi je reko, ovaj, da opština stoji na tome da, sve što treba, stoje mi otvorene ruke da mu se kupi – pa ma šta to bilo.

Čile i Čilica

Ovo što se on potpisuje na ovim pismima Čile, Čilica.. To je ovaj.. kad smo putovali autobusom.

Jedna djevojka pitala ga je:

– Čile, koliko je sati?

Njega je to nešto uvrijedilo i, tako, da on nije Čile za nju nego da je on “akademski slikar.

Kad smo na Borcima bili.

– Čuj ti – kaže – šta ona meni kaže.

Pa kažem:

– Eto, bar da je rekla Čilice bilo bi blaže.

– Pa bi – kaže – malo bi mlađe to izgledalo.

I tako... I otada uvijek on kada bi meni piso – evo na svim pismima piše Čile Čilica, jer nešto.. to mu je ostalo.

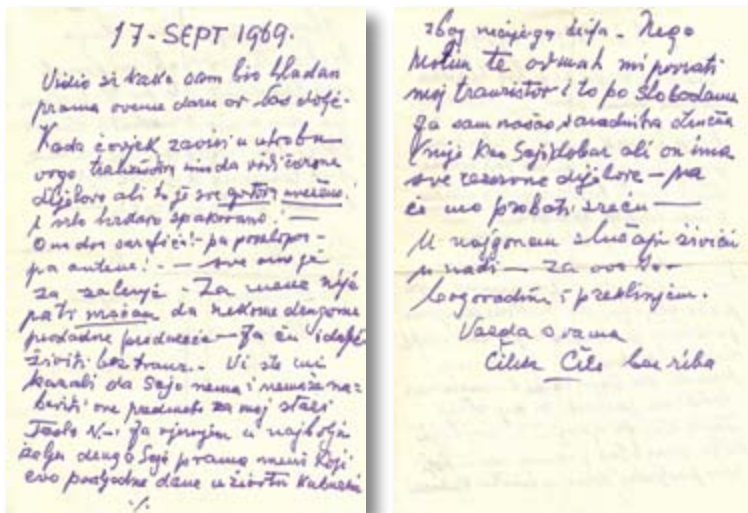
Lazu i tranzistor koga je volio

Tako je jednom prilikom, u njega se pokvario tranzistor – ima i ovde pismo jedno, njegovo. – Ja sam mu kupio najbolji tranzistor koji je bio u Konjicu, Blaubunkt Lorencov.

On je dva dana imo taj tranzistor i vratio mi ga. I molio me da mu nađem dio za njegov stari tranzistor, jer da “nijedan nije bolji od toga tranzistora”. Pismo glasi ovako:

– Molim te poštovani druže, da mi povратиš onaj moj tranzistor – to je onaj stari tranzistor – ...sa tri žice. Neka ih on zamjeni...

A ja sam Seji Begoviću dao taj tranzistor, i on je zamjenio stare dijelove sa novim. Međutim, on je tražio da se povrate i ti stari dijelovi, čak ih je bio nacrtao.

Pismo S. Agiću u vezi tranzistora.

Lazo i radio

Puno je slušao strane stanice. Slušao je Pariz, slušao je Keln... Bio je on poprilično informisan u vezi svih zbivanja.

Lazino kupanje

Išao sam jednom sa njim u ribu. On je obično išao u Bukovicu. Inače on je nerado išao s nekim u ribu. Volio je da ide sam, jer on

Sa tranzistorom.

je to obično koristio da se opere. Nerado je volio da ima neko u blizini.

Gospodin Lazo

Njega, ko ga je poznavao, njegove vrijednosti, oslovljavao ga je do smrti sa “Gospodine”. I seljaci su ga tako oslovljavali, pa čak i onda kada je bio šumski radnik, kada je radio sa capinom... i onda su ga svi oslovljavali sa “gospodine Lazo”.

Lazo i Dučić

Tako, priča mi je jedan detalj u vezi carice Milice¹⁶ u Rimu da je on bio prijatelj s njom¹⁷ i da je njenim posredstvom jedna slika njegova dospjela u rimsku galeriju umjetnosti među prvim slikarima jugoslovenskim...

16. Vjerovatno se radi o lapsusu. Za pretpostaviti je da je riječ o kraljici Jeleni Savojskoj, ženi italijanskog kralja Viktora-Emanuela III.

17. Moguće je da je Drljača upoznao kraljicu prilikom Internacionalne izložbe u Rimu na koju je bio pozvan 1991.

Pričo mi je i jednom priču o Dučiću, da je on bio jako dobar sa Dučićem, ali da je Dučića jako mrzila carica Milica i da nikad Dučić nije mogo da uspije da dođe do nje. I jednom je on htio to učiniti na prevaru.

– Zakazali smo sastanak u Parizu, Dučić i ja, i reko mi je, Dučić, da treba da idemo u Rim, da ja tamo vidim za organizaciju moje izložbe. – Dočim – Kada smo stigli u Rim, Dučić je razotkrivio karte i meni tada reko da je on mene poveo da posređujem između Milice i Dučića, da ga ona primi. Njemu je jako bilo stalo...

E, tu su pukle naše veze i ja sam tada svašta Dučiću izgovorio.... Od tada sa Dučićem više nisam kontaktirao. A otišo sam kod carice Milice i to joj sve ispričo.

Cijena Lazine slobode

Mislim da je to bio neki njegov revolt, njegovo nezadovoljstvo. On je, inače, mislim, po vjeri pripadao bogumilima. Nije volio ni vlast ni disciplinu. On je volio slobodno da se ponaša i, mislim, da ga je ta sloboda dotjerala u samoću.

Lazo i masline

On je jako malo jeo... po neki krompir... sušio ribu!. Skuvo bi nekih svojih skalamuca... sve je to tanko bilo i sitno.

Inače je bila rijetkost da se on nekome obrati da mu nešto kupi za jelo ili tako nešto. Ali i tu je bio muhanat. Tako jednog dana ja dobijem pismo:

– ...Molim te da mi nađeš jednu teglu od litre sa uljanim maslinama...

I ja mu negdje nađem masline i pošaljem. Međutim, nakon nekoliko dana dobijem drugo pismo u kome me moli da mu zamjenim one masline jer nisu bile Neretvljanke.

– ...Nemoj molim te iz Makarske nego iz Opuzena,
Vaš Čile.

I ja sam tih dana slučajno išao u Mostar i našao mu teglu sa hercegovačkim maslinama.

14. II. 70.
Dragi Smajo sloboda mi je jutro
kao na otoku ali mi je palak... ja sam jednog
večernjeg posetio... mišić angust... jer
če mi Glušićem... reče...
Molim te da mi nađeš jednu
teglu od litre sa uljanim maslinama
iz Opuzena... ako ne... bilo ruzna
u Mostaru ima 4 Samopulski... ja ću
dati novac
u pozdrav
Čile –

8. III. 70
Dragi moj druze Smajo!
Masline nevažaju! (Otvorene) tra
mi najviše... nego u...!
ja sam got...
i...
Ja...
Ovo su masline...
Nemoj iz Makarske... nego iz Opuzena
Pozdrav Čile

Pisma u vezi maslina.

Lazin politički komentar

On je pričo o politici... To mi je ostalo u sjećanju.

Mitja Ribičić došo za predsjednika SIV-a. a on je slušo Keln i da je Keln to objavio. I sutra ujutro dolazimo šofer i ja na Borke i sjeli smo tako, Lazo i ja, u kafani. Između ostalog on meni:

– Znaš šta je, pito bi te nešto. Ko je onaj Mitja Ribičić što je predsjednik savezne vlade?

Kažem:

– Slovenac, zaslužan, borac.

– Ne ulijeva mi puno povjerenja. Nikad do danas ni jedna strana radiostanica nije njega spomenula kao političara.

Lazin otvoren račun

On je imo u zadrugi otvoren račun.... Tada je bio u zadrugi Drago Simić, ja mislim, ja sam mu reko:

– Što god treba Lazi da on može uzeti, ja ću te račune spraviti.

To je opština snosila. Dočim, on je jako skroman bio. Ako bi uzo, uzo bi deset kocki šećera, tri krompira i tako dalje.

Nije on prihvatao ničiju pažnju. Mene je, pravo da kažem, iznenadilo što je on prihavao i tu moju pažnju. Ali najvjerovatnije da je sagledao situaciju, da je ipak moro da kontaktira sa nekim, jer nije mogo sam da živi.

Bukovica, akvarel, 1962 (Poklon Smaji Agiću).

Kako se moralo sa Lazom

Ja sam jednom došao, bila je velika zima. Donio sam mu nešto krompira, kafe, šećera i vidio sam da mu je nestalo iscijepanih dva. Imao je drva, ali nije imao iscijepanih.

Znajući kakav je, naime, najprije sam njega pito koga ću mu naći da mu ih iscijepa, jer nije on prihvatao svakoga.

Rekao mi je nekoga – ja se ne sjećam kao se zove taj čovjek, da mu iscijepa i da mu iznese drva u sobu.

Dočim, ja sma sve to vrijeme bio na Borcima dok se to uradilo i dok sam tom čovjeku platio. Takav je on bio.

Tada mi je dao jednu sliku... A mogao sam ja tih slika dobiti od njega koliko hoću.

Lazo i TV ekipa

...Tako da sam ja vrlo često išo kod njega... On nije želio prijateljstvo ni s kim, evo samo jedan slučaj.

Posle je došo Mujo Lugić za predsjednika i došla je ekipa Milana Kovačevića da snimaju “Karavan”, dolinom Neretve. U programu te ekipe bilo je i da snime Lazu Drljaču. Ja ne znam, bio je Zuko Džumhur, bio je Milan, da li je bio Momo Kapor nije, ne znam... Ne mogu se sjetiti treće ličnosti.

Išli su u Laze... tražili da razgovaraju s njim. On ih je zatjero sve otale, nije htio rječi da progovori.

Mene je predsjednik opštine Lugić pozvao, zamolio, kakva postoji mogućnost, da ja njega ujutru izvedem, da sjedne pred zadrugni dom na Borcima da ga snime, jer bi bio taj “Karavan” oštećen bez njega.

Ja sam otišo ujutru kolima, pokuco.

– Ko je?

– Smajo,

Tako, ovaj,

– Šta je?

Velim:

– Evo, pošo sam u Glavatičevo, očemo li u ribu?

– Pa, kakvo je vrijeme?

– Fino je, pa mogli bi.

– Ovaj, samo sačekaj dok se obučem.

I ja njega sjednem, baš u kola...

Bio je Marjan Mendeš, čeko me na Borcima i namjestili smo sto tako da je on sjeo prema daljinskoj kameri i onda su oni njega snimili.

Posle sam ja njega ostavio u Šišćici, u ribi, i tu su ga snimili.

Posle, kad sam ja komentarisao s njim, pito sam ga što nije Zuki Džumhuru i Milanu dao da uđu, da razgovara.

Onda je reko da niko neće pravdati dnevnicu s njim. Da su oni samo došli radi putnog naloga, a nisu radi njega.

Znaš, onda sam mu ja to objasnio da to ipak nije tako, da je to “Karavan” koji snima, da je, znaš... On je prešao preko toga.

Nakon nekoliko vremena, ovi seljaci sa Boraka su mu rekli da sam ga ja izigro i da ga je snimio ovaj Milan za “Karavan”. Mene je pito da li je to tačno. Ja sam mu reko da to nije tačno i da su to samo namjere tih komšija da nas posvade. I on je to prihvatio da je to tako.

Lazina ostavština

Mi smo inače posle smrti njegove... komisija je formirana od strane opštine... u toj komisiji bi je Vlado Šilić, Omer Džumhur, ja... ne znam još je neko bio... i mi smo sve, svu njegovu ostavštinu, sve što je bilo popisali. I to smo upakovali – i u opštinu... Čujem da su se kasnije neke slike i dijelile... to se priča...

Vežano za njegovu zaostavštinu, znaš, bili su se tada pojavili neki koji su tražili tu zaostavštinu... i tako, ovaj. Dočim, on nikad nije nikoga spomenuo da ima bliže rodbine. Vjerovatno da ima, ali on je tu rodbinu bagateliso i nije htio da zna za njih.

Kazivanje **Kristine Sarić**

Lazo i debele žene

I on je volio pivu popiti, a znao je i da i ja volim pivu popiti, i vazda bi donio pivu, donio bi pivu.

– Evo, da se malo rashladimo.

On nije trpio žene debele i žene koje puše, al meni je, iako sam uvijek bila debela, vazdan reko kako fino izgledam. Nikad ne bi reko debela, nego:

– Kristina, kako fino izgledaš... Vidi, vidi i Kristina puši. Vidi, vidi i ona puši!

Savjetovao nas je u vezi ishrane da jedemo... da osušim hljeb, da ga prepečem, te da ne znam kolko dana, da taj hljeb stoji – pa onda da ga jedem.

– ... A ti komad slanine pa očeš da mršaš...

Lazo u bašti

Šta god je jeo on bi to provjerio – kakav je to kvalitet hrane, da nije masno... Najviše bi volio rižot i malo ovako povrće.

Sam bi išao u baštu, sam bi ubrao po nekoliko boranija, koji list od salate, dva krompira i onda bi on to sitno recko, recko, recko... I, nema, ulja bi stavio... nikako. Sve je to bilo na grame.

Kristina Ljuta na Lazu

– Gospon, Lazo, ja sam ljuta!

– Što?

– Ja sam vama pravila zimnicu, a vi ste je odnijeli Marici... Marica je mlađa od mene, i zdravija i sve...

– Oh, Kristina, ja sam mislio da si ti kulturna žena, a ti da na Maricu tako!

Ne da on na nju ni prigovoriti. Eto... ni prigovoriti nije dao.

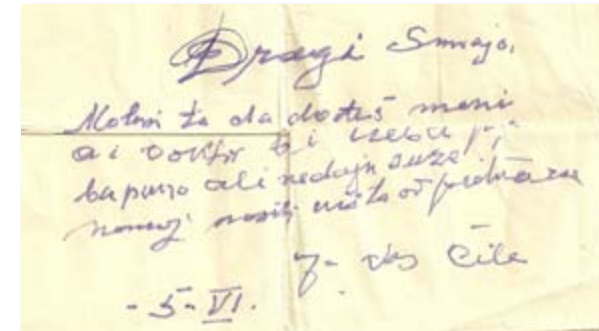
Oslabio, Lazo
treba doktora.

Lazo na postelji

– ... Ja sam onda čula, Risto mi je ispričao, da je Lazo teško bolestan. Hajd da zamolim upravnika... da ga prebacimo. Tamo došli, vidim Lazo ne može ni ustati.

– Gospon Lazo šta je?

– Sedam dana vode – kaže – nisam pio.

– Šta moj gospon Lazo!

Njemu donesemo i damo vode. Onda naložili vatru, ugrijali vode. Ja ga okupala, presvučem. Damo mu na cevčicu, jer nije mogao piti ...i rakije i neke supice. I, boga mi, dođe gospon Lazo sebi. I tako. Ja mu onda kažem:

- Gospon Lazo vi morate u bolnicu!
- Ne, ja neću u bolnicu.
- Morate, ne možene ovde sami živjeti.

Sve oko njega, da bog sačuva. Ja sam isčupala deke. To je bilo, ma svašta, sve sam bacila kroz prozr. E to, donijela sve od svoje kuće i nosila kod njega.

– Vi vjerovatno ne morete, ja ću javiti dolje u Konjic, u bolnicu da dođu.

– Jok!

Hajde, ja ga nisam htjela više ni slušat.

Onda, on meni kaže:

– Pod krevetom, ima tamo kutija. Tu ti je košulja za ukop, kravata i drugo – sve je to on pripremio – E onda te slike. Imaju u ormaru neke slike – kaže – pogledaj... E, to Grahovo¹⁸, to poklanjam tebi i Risti. To ste vi zaslužili.

- Gospon Lazo, kada nismo prije, sada nećemo ništa.
- Što?
- Neću.
- Na mene upravnik viče, koji je bio tu takode:
- Ma, bona, to ti je vrijednost.
- Ma neću, čovjek napola mrtav, a da ja sada nosim iz kuće.

Kazivanje **Riste Sarića**

Lazo začaran

– Pričo je on meni kako se zaljubio u Danicu Č. Kaže – on je mjesec dana u Bukovici pod vedrim nebom spavo samo da joj vidi noge kad Neretvu prelazi za govedima.

– Bože moj zagrнула je se ona... noge joj se bijele... To je ko izliveno...

– I kasnije sam – kaže – ja bio očajan.

I kaže da mu je učinila nešto... da mu je bacila čini... tako je bio sujeveran poslije. I da mu nije bilo babe Nene, Nenaduše – Ta je baba Nenaduša bila iz Bijele, vračara, šaitan sa Donjeg Sela... na svoju ruku... Da mu je nije bilo te babe Nene da bi fantaziro... da ga je baba Nena spasila.

Lazo i Daničin šarov

Radio se put od Vrapča prema Jažvama i Danica bila na putu i imala Danica kera, šarova, koji je išao za njom. ...I Lazo je išo i on tražio da radi tamo, pored Danice.

Čim kopa pored Danice Lazo, Danica pobjegne... A spavala kod Gačanke. Pa je onda on uhvati tog njezinog kera i odveo ga kući – da bi došla Danica kod njega kući.

Na uzdi je držao kera tri dana – nije imao šta da daje. Danice nema i ... pustio šarova.

Kakve ljude Lazo nije volio...

Posebno je mrzio licemjere ljude i posebno one koji su labavih karaktera, alčake, bezobraznike, koji u potcjenjivali...Racimo on je brzo znao da procjeni čovjeka i to ... Volio je on one skromne, obične i poštene ljude...

18. *Crnogorsko Grahovo* (vidi stranicu 126).

Kako je Lazo bježio od karabinjera i žandara

...Išo je on pješke po Italiji i uhvate ga karabinjeri i prebace preko granice u Jugoslaviju i on pobjegne iz zatvora i opet kroz onu žicu preko granice zdimio je u Italiju, a oni ga opet ovamo uhvate i opet ga prebace. A imo je on strica koji je bio u bosanskoj vladi za vrijeme Austrije i tu ti je nekako uspio da njemu javi – a osto čitavo go kako se provlačio kroz onu žicu pa se podero. Valjda se on i otimo jer je on agresivan bio kada bi ga neko maltretiro... agresivan bio do boga... i kaže:

– Bio sam čipke go, skroz, vas sam bio poderan i onda sam javio svome stricu da me puste iz zatvora i, ako može barem da mi pošalje ikakvo odijelo...

I ovaj ga stric izgleda izvuko i poslo mu neke pare i odjelo.

La Scorta romana, 1917.

Nota: Na radu koji je slučajno pronađen 1989. godine, Drljača se prikazuje u pratnji karabinjera.

Lazo i Drago trgovac

Jedanput on i... – Drago bio gore u zadruzi, oni Simić – i on dođe njemu... i pita:

– Ima li Drago makarona?

– Nema.

– Imaš li soli?

– Nema.

– Imaš li riže?

– Nema.

– Pa šta imaš, bog te jebo? – kaže – Ti si pogrešno ovdje postavljen, na ovo radno mjesto. U tebi dva metra, ti si za capina, treba tebe pod hitno u Boračku Dragu da kurlaš balvane, a ovdje postaviti Čedu T... – jednog malog... bio on grbavac – koji se može na svaku ovu rafu popet i koji bi sigurno vodio računa mnogo bolje nego ti... Ti si za capina ti nisi za trgovinu. Bog te jebo, šta god upitaš nema.

Lazo i neželjena pomoć

Neki su Mostarci vodili računa o njemu, Franc Novak i ostali, znali su da je on u kritičnoj materijalnoj situaciji. I onda poslali su mu neki novac odozdo – Oni su ko od njegovih slika bez njegovog znanja napravili izložbu, ko pokupili su gore od njega i poslali mu novac – i on ti njega nije stio da prihvati... nije stio da primi ništa.

Oni su mislili da će se on obradovati, međutim, on nije stio da primi ništa....

Lazo i čobansko pitanje

Onda, kada je bio u kolibi – bila jedna koliba tamo gdje su Lambiči, od drva i dasaka, ona obična koliba – i kuho je hljeb. A došli bi čobani i pitaju ga:

– Lazo, šta to – a vide šta radi – to običaj na selu, vidi te šta radiš, a pita te šta radiš – radiš? Šta to radiš gospodine Lazo? – a vide da mijesi hleb.

– Evo – kaže – orem..

Lazo i čovjek plitka čela

Pokojni Trifko, jedan što je bio... on je imo ovako čelo, obraslo, malo čelo sa kosom i bio je ograničen i pita on Lazu jedanput:

– Možeš li Lazo... one stvari.

– Ah! – kaže Lazo – Vidi Trifka, vidi pameti. Kad te vidim, onda mi je jasno da je čovjek od majmuna posto. Dva prsta ti čelo mogu pokriti.

On je znao itekako isprovocirat. Bio je veoma inteligentan čovjek... Znao je na jedan vrlo zgodan način čovjeka da isprovocira.

Lazo neće u bolnicu

– ...Ja sam ujutro otišo gore pješke i našo ga u teškom stanju i dao mu neke vode i sokova i ona¹⁹ mu spremila nekih sokova i ne znam šta mu je još spremila za jest... I onda je htio mokriti i ja sam ga pito gdje mu je tuta. Nije imo tutu, nego je razrezo onu dječiju loptu gumenu i u pola je one lopte mokrio. Kaže meni:

– Imaš tamo pod krevetom tamo loptu.

Jedva sam ga razumio dok ga nisam malo ...napit sa onim sokovima i, onaj, bio sam jedno dva tri sata tu sa njim, hranio ga, vode mu davo... Bio je očajan i kaže:

– Eto, vidiš, ja umirem. Svi me znaju seljaci ovdje – bilo je letnje doba – Ali njima je preči... preči je svakome posao nego jedan čovjek koji umire.

Ja sam govorio:

– Lazo, moraš... Ja ću javiti dolje. Ja znam one ljude iz Doma zdravlja da te vode, da te nose...

Nije imao povjerenja u njih.

– Otrovaće me – kaže – Ne trebaju mi! Radije ću umrijeti ovdje...

I tako, bilo mi ga žao. Još sam malo bio tu sa njim, pozdravio se. Onda nazovem predsjednika opštine Iliju Krtalića:

– Lazo je teško bolestan. Samo što nije umro.

On kaže:

– Mi smo nazad... – ne znam koliko – dana slali gore ekipu, ali on nije htio da ide.

– Ne treba ga – kažem – uopšte ni pitat da li će da ide jer on je u takvoj situaciji da ga ne treba pitati već gore treba poslati kola i dvojicu ljudi da ga uzmu na vozila i da ga nosite u bolnicu. Bruka je umriječće gore, a da niko neće znati kako je umro. To je sramota i bruka!

Lazina smrt

Došli su sa hitnim kolima i odvezli ga u bolnicu. Ja sam kroz tri dana, četiri, išao u bolnicu i obilazio ga, ali on već nije bi priseban i tako je i umro.

...Eto, tako je Lazo umro.

19. Kristina, supruga Riste Sarića.

Kazivanje **Rodoljuba Lazarevića**

Lazo, dječak i pastrmka

– Ja sam ko mali stalno hvatao skakavce starome svome pošto se na to tada hvatalo, a bilo je i rebe u Boračkom jezeru, a pošte je Lazo često dolazio onda sam hvatao skakavce i njemu.

I jedan dan otišli smo u ribu, ja i on, na čamac. Pošto sam ja imao nekakav čamac koji smo mi ko djeca – izvadimo iz vode i popravimo – i onda vozamo se malo po danu i naveče odemo u ribu.

I on ode sa mnom u ribu na čamac...

I ja sam primjetio nakon izvjesnog vremena da on mota rolu... vuče, ali još on nije siguran da li je riba – on je mislio da mu je nešto zapelo.

Ja vidim dole, u vodi, pošto još nije bio toliki mrak, vidim bjelasa se riba, pastrmka... i on je diže i spade mu ona i udari na rub čamca i ode u vodu.

I sad, meni je krivo. Svakom ribaru to je krivo – spadne mu riba. A Lazo je to... ništa. On je to toliko hladno primio. Samo je rekao:

– Eh lude li ribice! Eh, budale li kaliforniske²⁰!

Kazivanje **Nikole Sarića**

Lazo i filmadžije

On nije volio da se snima... I Smajo Agić mene zamoli...

– Možeš li ga kako pripremit?

I došli gore, kad je Dom bio zadružni... i Lazo ti došo i ja mu kažem:

– Naiće neki da idete u ribu.

N. Sarić sa Drljačom
prilikom snimanja
emisije Karavan,

20. Vrsta pastrmke, kaliforniska pastrmka, ubačena u Boračko Jezero.

I sto iznijeli pod onu terasu, gore kod Doma, i Lazo ih pogleda. Oni ovako, kamere i ono... A jednu su kameru sakrili gore na Spasojevoj kući, preko puta. I Lazo ih samo vako pogleda.

– Da vi niste kakve filmadžije?

A ja velim:

– Nisu gospodin Lazo. Ovo su geometri koji premjeravaju put koji se treba asfaltirati Konjic-Boračko jezero.

– Ličite mi na filmadžije – reko je.

Pita ga onaj jedan:

– Šta mislite za Boračko jezero?

– Lijepa priroda... – sve fino – a kako su vikendice na obali jezera – obična lokva!

– Zašto lokva?

– Zato što su zagrađili obalu, pa će je zagaditi!

Lazo i Amerika

On je vazdan bio za mir... Ja se dobro sjećam... Došo bi on često kod mene u poštu i čito novine. Čita...”Amerika napala Vijetnam” – A onda Džonson bio predsjednik Amerike – Lazo gleda njegovu sliku i njegove crte i kaže:

– Vidi gada, vidi gada!

– Što – rekoh – gospodin Lazo!?

– Taj je napast za čovječanstvo,

I stvarno tako je.

Zašto je učiteljica Marica napustila Borke

...I ona njega, stvarno, poštovala i počasti ga i tako dalje i on njoj:

– Hajde Marice da te slikam!

I ona pristane...

Kad to ... Povremeno... on počne malo i rukama... Maricu, ama, to iznenadilo i ona o jutru – mi u kafani pili kafu – kada ona to priča... Bila se i prepala.

On je bio stvarno zaludio za njom i Marica je morala zbog toga da traži premještaj da ide sa Boraka i, boga mi, udovolje joj i ona pređe u Čelebiće.

Lazin žal

Kada je otišla on bi došo kod mene – ovako se okrene prema Borašnici i gleda. Plače, suza suzu goni... ko kiša.

– Oteše mi je, boga im jebem, oteše mi je.

Šta ćeš... ko ne voli žene ne voli ni sebe.

Nekoliko godina nakon napuštanja Boraka učiteljica posjećuje Drljaču u društvu svog supruga.

Kako je Lazo spasio međe

Kad su bile ranije one radne zadruge – to su kolhozi bili, ruski sistem bio. Ko nije išo u zadrugu to ti je neprijatelj bio. I onda partija naredila: “Ori! – nema nigdje margina. Sve što je njiva i slično – Ori i sij!

Glavno je da se ore, a što je posna i gladna zemlja nije važno...

Lazo dolazi i kaže:

– Ne! žalosna vam majka! Će su međe bile tamo razbijajte flaše i pobijajte šipke. Ovo je pogrešan potez. Ovo će se ukinut i doće vrijeme da će frcat glave oko međa!

Drugi to nije smio kazat. Niko! Ako bi kazo otišo bi odmah u haps.

I tačno, dvije godine prošle i zadruge propadoše.

Njegova je riječ ipak bila velika. Zahvaljujući njemu znalo se ipak Će su bile međe... pa su to ljudi razgraničili i uzeli svoje. Jer ti nađeš staklo Će je bila međa.

Lazo i priučeni političari

Volio je on uvijek da dođe i čuje Će je narod, a cijenio je i rad i da čovjek radi ono što najbolje umije “Za šta si stručan”.

Poslije oslobođenja bio ti je Nijaz Begtašević predsjednik suda, a Lazo Rudan predsjednik zadružnog saveza, taman ko što je sada predsjednik izvršnog odbora skupštine... raspolago sa sredstvima... raspoređivo Će će šta će... I oni dođu na Borke i po direktivama narodu svoje ispričaju.

– Imali ko šta da kaže?

Nema niko. Ništa. Svak šuti... Lazo:

– Imam ja... Vi to ispričaste. Tako mi boga, nisu vas ni shvatili. Oni bi nešto i upitali već ne smiju, vet ja bi mogo kazat... Nijaze, ja tebe dobro poznajem, ti si po zanimanju šnajder. Rat je bio, narod ogolio, već ti mašinu uzmi – ši odjeću, nek se narod obuće! A nek neko pismeniji sjedne da vodi sud... A Lazo, ti si po zanimanju bačvar... šljive su rodile... pravi bačve da to blago ne propadne!

Ništa oni više njemu nisu mogli reći.

Lazo i novac

Kada se on razbolio Drago Simić i ja – on radio u trgovini – Hajdemo mu odnijet nekakvije namirnica da ga obađemo i tako... Nekada bi ga – jer smo imali motore – povezli kada bi on pošo u ribu... povezi i odvezi i tako... i hajdemo mu odnijet tih namirnica i vidjet ima li šta. I mi uzeli onoga šta bi on volio: riže, supe, kekisa itd.

I sad, on pita:

– Odakle ovo? – neće da primi.

Mi smo izmislili da je Dragina žena Petra igrala lutriju, pa dobila na lutriji te pare i ko ona mu to poslala.

Kad on otvori novčanik i gleda, ovako:

– Vidi para, vidi para. Ne znam šta ću od njih!

A u novčaniku tek dvanest hiljada.

– Pa šta ti je to gospodin Lazo. To je ništa!

– Pa šta će mi pare kad zdravlja i života nemam.

Kako su Borci plakali za Lazom

Kada su ga povezli dole... Pada... Kiša lije ko iz kabla. Otvorilo se nebo... i on kaže:

– Ovo Borci plaću za mnom.

Kazivanje Todora Mićevića

Zašto Lazo nije hvatao više riba

On bi ulovio najviše dvije ili tri ribe. To njemu može biti dan, dva i gotovo. Da riba uzima ne znam kako nema više lova. Pa bi ja njemu reko:

– Lazo, kad uzima, vadi!

– E, ti si lud. Ti sad da možeš sve bi to odjednom povadio, a šta prekosutra, kada dođemo na Neretvu.

Bio je pošten.

Lazo i upravnik Jezera

Bio Savo Čečez upravnik jezera i iskupio đake da sade one tužne vrbe oko jezera. I on mu veli:

– Pa moj Savo što će ti to pored ovakve prirode?

– Ti Lazo ne znaš ništa.

– Ja, ne zna Lazo. Ti si pametan... A nisi ti kriv što si lud, nego je kriv ko te luda postavio za upravnika jezera!

Onda se Savo naljutio i nije sa njim govorio nekoliko vremena.

Lazo na sijelu, ljut

Bila ovdje jedna djevojka iz Glavatičeva, siromašna, ali vrijedna, visoka, crna, Lazo se zaljubio u nju. Ona radila u Jažvama, gori na cesti... i kod nas stanovala.

Lazo hoće ko da ašikuje sa njom, ona neće. I bilo sijelo... i sad, Lazo oko Danice. I, ja i Vučko Šiniković ko prosimo Danicu da oženimo Lazu, a ona izbjegava... U nas bilo doli u magazii ognjište i sjeli na jednu stranu sestra mi Darinka i Vučko i ja, a na drugu Danica, majka i Lazo i, sad, mi kažemo:

– Danice hoćeš ti poč Lazi?

A ona ga pljuje i mrška...

Kad, skoči Lazo pa je uhati za vrat da je udavi. Kaže:

– Danice, nisi ti tako govorila kad smo se kupali u Bukovici na Neretvi i kad sam ja – kaže – dobivo pakete iz Amerike pa tebi nosio.

On joj davo pakete i odjeću i oblačio je. Ona se jedno vrijeme modirala ko dama... I tu je on skočio da je uhvati za vrat i majka ga je moja napala i istjerala iz kuće da bi zaštitila Danicu.

Lazo u fabrici municije

Kad sam radio u Igmanu, u Konjicu, dođe jedne prilike u posjetu Ilija Brković što je bio oficir bezbjednosti i on, Lazo.

Ugleda mene tamo na mašinama... Pa dođe i kaže meni:

– Ah, Todora, Todora će je došo. Pravi municiju da ubija ljude. A nisi osto da čuvaš ovce u Tranjini što bi to bilo korisnije sto puta!

A on je dok sam ja čuvo ovce dolazio i sa mnom spavo po sedmicu dana u kolibi u Tranjini. Dolazio zbog ribe, a i one Danice M.

Lazo i Mošina smrt

Gonio ja sijeno i sjeo u kafanu da se odmorim, kad na radiju jave da je Moše Pijade umro... Ja sam tada vidio Lazu da plače ko malo dijete:

– To je bio – kaže – moj velik prijatelj i on je bio velik čovjek.

Oni su bili školski drugovi u Parizu kada su studirali... i slikali.

... Spominjo je on i Pikasa, ali to ja nisam zapamtio. Govorio je da ga je ovaj na nekoj izložbi u Italiji prevario, tako nešto...

Kazivanje **Ranka Banovića, čuvara lova** **

Prvo poznanstvo

Rodom sam iz Bosne. 1961. došao sam ovdje na Borke, na jednom seminaru iz hvatanja divokoza, u decembru mjesecu, i tada sam prvi put vidio Drljaču Lazara.

Meni se tada svidilo na Borcima. Svidila mi se planina Prenj. Kada sam se vratio – bio sam na službi u Trnovu – tražio sam od Lovnog... u Sarajevu da me prebaci na Borke što sam i uspio i 64. sam došao na Borke u Šantića Vilu u kojoj je stanovao i Lazar Drljača. 5 maja 64 sam došao na Broke...

Poodmaklih godina i oronulog zdravlja Drljača seli iz kolibe u Jažvama u Šantića vilu.

Prije mene u ovoj Vili je bio čuvar lova Nail Drežnjak iz Jablanice...

Lazo je imao na spratu sobu.... Nekada bi mu davao i puštao ga u naš hol kada bi me god zamolio da bi slik'o.

Šest godina smo živjeli zajedno. Tako da ga dobro poznam... njegov način života od 64. do njegove smrti.

Kada sam se već upoznao sa Lazom – pošto sam ja, takvi mi je poziv da budem stalno u planini – Lazo mi je počeo pričati o čudima planine Prenja i upozorio me da se pazim i ljeti, i da on zna da je par ljudi izgubilo život u avgustu mjesecu u Prenju. To se odnosilo na dvije Slovenke koje su 56. stradale na Prenju.

Sa Lazom na motoru

Pošto sam ribolovac, a i Lazo je bio veliki ribolovac, imali smo običaj da se nađemo na Neretvi, na Boračkom jezeru i rijeci Šišćici.

Ja sam tada imao motor i često sam ga puta izvuko sa Boračkog jezera. S tim da, pošto sam ja tada bio mlad, malo sam brže vozio... jedne prilike meni više Lazo dodijao da ga ja stalno vozim. Ja ga vozim a on smrdi.

Bio je makadam... i on mene udara šakama u leđa i kaže meni:

– Polako, je li ti milo živit?

Ja kažem:

– Kako nije, Lazo, milo živit.

– Pa ako ti je drago živiti onda polako vozi.

Ja sam nastavio i dalje. Kada smo stigli do Vile on je sjašio sa motora i kaže meni:

– Nikada više Lazo s tobom sjesti neće – a meni drago – toliko je smrdio.

O Lazinoj higijeni

On je bio veoma neuredan i prljav. Ja mu kažem:

– Gospon Lazo, to ne bi bilo loše da vi skinite da vam moja žena to opere na vama.

A on se tako grohotom nasmeja i kaže meni:

– Kako si ti lud Ranko – kaže – ja sam 24. godine po Diseldorfu bez jedne nogavice hodao, a ne da se na Borcima još perem.

Zdrav razum to ne može nikako da shvati, kako je on živio... i kako je to bilo kod njega.

Kad je umro i kad sam čistio došo je iz Konjica Omer Džumhur i Omer nije mogo. Kada sam ja otvorio vrata, on je počeo povraćat.

U prodavnici

Ne znam kakav je on račun imo, ali znam da nije htio ništa. Jedne prilike strefio sam se u prodavnici kada je za pet dinara, onih alumijumskih, tražio ulja. I Drago pradavač mu veli:

– Evo vam litar, gospon Lazo.

A on se naljutio.

– Neću ja litar, hoću za pet dinara!

I naljutio se i otišo.

Hljeb i luka

Ali, bio je osobenjak. Svoj način života je imao. Hranio se vrlo čudno. Ja sam imao prilike da vidim.... Sreo sam ga jedne prilike na Neretvi.

Sjedio je pokraj same vode. Izvadi komad kukuruznog hljeba, koji je užasno bio tvrd, al on ga drži u Neretvi dok se malo otkisjeli i počne sa jednom glavicom luka da ga jede i meni kaže da je to “izvrsno”.

Dočim, on je imao jednu malu tepsiju u kojoj je pravio taj hljeb, peko i prevrto da bi izgledao k'o neki dvopek. Vjerovatno da bi mogao duže stajati.

Čudo. Imo je svoj način života. Su malo je bio zadovoljan.

Lazin tabijat

On nije htio nikome ako si mu rekao drugačije nego “gospon Lazo”.

Ako si mu rekao “druže”, više... gotovo je bilo. Moro si reći “gospodine”, drugačije nije išlo.

...Morao sam čuvati tabijat Lazin, jer, jedne prilike ja sam mu rekao “Druže Lazo” – on tri dana nije meni rekao “Dobro jutro”. Uvijek sam ga morao oslovljavati kao gospodina.

Lazo i Srbi

Moj prijatelj, upravo čuvar lova koji je prije mene služio, Nail Drežnjak i ja, dogovorimo se da ja dođem ovdje, a Nail će ići u Jablanicu. I on priča – Lazo ga pita:

- Što se to Naile pakuješ?
 - Doće jedan moj prijatelj sad ovdje.
 - Kakav – kaže – prijatelj. Pa šta je?
 - Srbin.
 - E, teško ga – kaže – meni.
- A prije bio Osmo, pa Nail, e sad kaže:
- Doći će Srbin, teško ti ga meni.

Lazo i glavica kupusa

Sve u svemu čudak. Boem... Evo, jednu ću ispričati priču: Jedan slučaj koji se desio. Pokojna “Knjeginjica” Mićević čistila je kupus i Lazo je naišao i pito je:

– Knjeginja, bi li mi dala jednu glavicu kupusa da i ja pokiselim?

Prošlo je poslije toga jedno vrijeme, nakon jedno sat vremena – baš sam bio dole u kuhinji – a Knjeginja je došla i zvala je:

– Lazo, Lazo, evo sam ti donijela glavicu kupusa!

Lazo se odazvo:

– Ostavi pred vratima.

Žena je otišla svojim poslom. Nakon pola sata ja čujem gore galamu na spratu i momentalno pogledam, kad niza stepenice ona glavica kupusa kotrlja se niza stepenice. Ja ga pitam:

– Šta je gospon Lazo?

A meni Lazo kaže:

– Vidi, majku joj seljačku, donijela mi je najveću glavicu kupusa, a ona ne more da stane u moju kacu, a ona hoće da se pohvali kako joj je kupus rodio...

Tako, ali ipak su ga ovi ljudi ovdje poštovali, da vam kažem.

Lazo i članak u novinama

Jedne prilike bio ja u pošti, stojim. Ja i Nikola poštar tu bili.

A on imo lupu i sa onom lupom čita novine. Čita...

– Ohoho... majku joj jebem! – pa onda rukom udari o novine.

– Šta je gospon Lazo?

Kaže:

– Pogledaj! Ima dvanaest hiljada penzije i žali se i piše da ne more živit. Kako ne može od dvanaest hiljada kada ja živim bez dinara.

Lazo, slikanje i Kopernik

Što se tiče slikanja Lazara Drljače, za tih šest godina on je stalno radio sliku Kopernika.

Kopernik je bio njegova fiks ideja. Imao je neke male sličice Kopernika olovkom nacrtane i onda je to on prenosio na tu veću

sliku. On ga je radio stalno odkako sam ja bio došao i, eto, umro je i nije ga dovršio.

Ja sam bio nekoiko puta s njime kada bi radio. To je meni bilo, ovako, malo čudno – prođe, boga ti triest minuta da bi povukao samo jednu crticu na onoj slici Kopernika, a onda bi rekao:

– Gotovo je za danas.

Molio je uvijek, kada bi radio, da mu pogledam napolje da ne bi ko došao, jer nije želio da ga drugi gledaju.

Lazo i posjete

Što se tiče Laze i posjete koja je dolazila ovdje da ga posjete i da ga vide – bilo je tu i radoznalih ljudi – ja sam služio kao neka, da vam kažem, veza. On je u meni gledao kao jednog zaštitinika, da vam kažem.

Jedne prilike, imao sam slučaj, kaže meni:
– Što nisi danas bio kući, doveo mi je veterinar Slavko Pranjčić neke Švabe ovdje i, znaš šta, da si ti bio ja bih njiah napo.

Ja sam se nasmijao.

– Drugi put – rekao sam – ako ko dođe Lazo, samo ti mene zovni. Ja ću tebe uvijek zaštititi.

Septembar 1954. S lijeva na desno: dr. Smiljka Šinik, Ivo Šeremet, Nika Miličević, dr. Nedo Zec, Lazar Drljača, Gojko Sikimić i Vera Jablan.

n.b. Za svog je života Drljača bio nemala atrakcija. Svako se nije mogao pohvaliti da mu može doći u goste, niti se on svakome radovao. Među nasmejanim licima izdvaja se Drljačin zamišljen pogled.

Vidiš, bio je čudan. Primjetio sam u poznim godinama da je puno volio žene. Kada bi ga god neke tražile, ja bih došao u njegovu sobu i rekao mu:

– Gospon Lazo, traže vas.

– Ko?

Kad bi mu rekao da su muškarci, boga mi, vrlo je nerado izlazio. Čak je bilo slučajeva da nije htio da izađe nikako. A kada bi god rekao da su žene, Lazo bi četkom malo iščešljao svoje brkove i bradu. Imao je jednu kravatu, to je bila kravata od dragona, šuš-kavca, i stavljao bi vunene rukavice i silazio bi dolje na razgovor...

To sam primjetio.

Sa rodakom, 1958.

– Ima.

Bila Bracina žena.

Počeo se sređivat, kravatu napravio od šuš-kavca, od perlona, pravo čvor zavezo.

...I kad smo dole sišli... Znaš, on nosi rukavice, pruži ruku...

I on pita Bracu Hercega:

– Odakle si ti?

– Ja sam iz Blatine.

– A čiji si?

– Herceg.

– A čiji si?

– Ja sam Ilije.

Lazo se sjeti.

– A ti si od Ilije, kneza. Pa, bolan, kako je Ilija bio fin, brkat čovjek, a vidi te kakav si ti jadan i ružan...

I bio taj razgovor. Zatim, njega pita Lazo:

– Pa šta si?

– Ja sam sekretar za poljoprivredu i šumarstvo.

Kaže njemu Lazo:

– Pa kako ćeš ti biti sekretar za poljoprivredu i šumarstvo, a niti si šumarski inženjer, niti si poljoprivrednik.... Kako ti možeš voditi računa o šumarstvu i poljoprivredi?

Onda se okrene prema meni.

– A jes, to je sa političke strane!

A ovaj bio, mislim, pravnik.

Lazo, riba i predsjednik opštine

Što se tiče ribolova, jedne prilike na čudan način uhvatio je veliku ribu, glavaticu od 11 kila, gore u Bukovici na Neretvi, pravo dobra.

Ja sam uveče bio kući. Mujo Lugić, predsjednik skupštine opštine tada, vidim njegov Fijat 1300, dolazi tu na kapiju. Ja mu otvorim, a Lazo sa Mujom sjedi u autu.... Što je bio vrlo rijedak slučaj da bi sa njim došao.

I Lazo izlazi. Vuče veliku ribu. Ja mu čestitam, a njemu drago. Muji se u međuvremenu žuri... predsjednik. Upali auto i ode. Ja kažem Lazi, tako, našalim se:

– E, boga mi gospon Lazo, eto postade i ti neko čim te voza predsjednik opštine!

A meni Lazo kaže:

– Eheeej, moj Bane, mislio je predsjednik da ću ja njemu odsjeći jednu kilu ribe. Evo mu, što će dobiti predsjednik.

I sutradan kad je tu ribu on rasjeko... – sušio je.... Sušio je prema suncu za zimmnicu – mene je pozv'o gore u kuću i kaže meni:

- E vidiš, ti imaš dosta trofeja od divljači, a ja ću imati od ribe.
- Kako? rekoh.

On je jednostavno sve pršljenove i kičmu od ribe izvadio i odnio na mravinjak i nakon par dana me opet zovno. To su mravi toliko iščistili i izbijelili... i on je to nanizao kao jedan divni đerdan... imale su i vilice od te ribe...

Lazina odjeća

A Što se tiče njegove odore. Pa to je nekako bilo u skladu njegova načina života, tako se i nosio.

Preko zime imao je jednu kao micu, kapu. Imao jedan dugački šal koji je zamotavao skroz do nosa, oko usta. Imao je jedan šušlavac od koga se nikad nije razdvajao, a kravatu je imao od dragona, od šušlavca. Preko ljeta bi nosio šešir. Dosta je laganije bio obučen, ali opet je bio taj njegov šušlavac koga je on uvijek nosio. Imao je i opanke. Nosio je opanke, one hercegovačke sa oputom, ljeti, a kada bi išao u ribu nosio je neke čizme sa nekom šarom, resom.

Prijatelj na mopedu

– Njega je najviše obilazio, burazeru, Sula Čelebić²¹ iz Mostara, kujundžija. Ne znam kako su postali prijatelji, ali dolazio je redovno i donisio mu zeleni i tako... mopedom. Tada, ko je imao moped, bilo dobro... Čuo sam da mu je neke slike on odnio, ali da li je te slike odnio ili nije, to ne znam.

21. Drljača je jedno vrijeme raspolagao sa prostorom u stražarnici iznad Starog mosta u Mostaru, naspram mostarskog kujundžiluka. Od tada vjerovatno potiče poznanstvo i prijateljstvo slikara sa kujundžijom, Sulom Čelebićem, kao i ovaga vlasništvo više Drljačinih radova. Uočljiva je "ljubomora" Borčana na S. Čelebića. Ukupno je zabilježeno 17 Drljačinih djela u posjedništvu porodice Čelebić, od kojih je 13 izloženo na njegovoj retrospektivnoj izložbi 1990. godine u Sarajevu organizovanoj od strane UMJETNIČKE GALERIJE BOSNE I HERCEGOVINE, a samo 7 na izložbi LAZAR DRLJAČA (1882-1970-2012) koju je organizovala Sarajevska PROSVJETA. Od tih sedam radova četiri nisu uvrštena na izložbi od 1990. godine.

Zašto su ukinuta ognjišta na selu

Imao je svoj način gledanja na sve u životu, u društvu. Jedne prilike mene zovne tu – sjedimo pred vilom – Kaže meni:

– Hodi vamo!

Ja mu priđem a on meni kaže:

– Je si li završio šumarsku školu?

Ja mu kažem:

– Jesam gospon Lazo.

Kaže on meni:

– Haj' ti meni objasni zašto su ukinuta ognjišta na selu?

Ja njemu kažem:

– Gospon Lazo, ognjišta su ukinuta, kako sam učio radi uštede drveta... radi higijenskih razloga.

On se tako grohotom nasmijao – iamo je običaj da se nasmije i kaže meni:

– Bože moj, Bane, kako si ti lud... Gore u vrhu šumarstva uvukao se limar, pa nije mogao svoju robu, te šporete, da proda, pa je ukinuo ognjišta da bi seljak morao da kupuje šporete koje on proizvodi.

Tako je on imao videnje na sve danas što se zbiva.

Kod stećaka

Lazara Drljaču jednom sam sreo na Dabića Poljani. To je daleko odavde jedno 13 kolometara.

Ima jedno bogumisko groblje i sreo sam ga kod tih stećaka u onoj njegovoj pelerini i kapi, baš ta njegova bešilda, mi je zovemo mica.

S njim sam tu malo popričo, dao sam mu malo vode. Interesuje ga, kaže, bogumilsko goroblje i pokazo mi je – u šta se ja prije nisam razumio – na jednom stećku, fino se vidjelo, i dan danas to ima, bio sam neki dan, vidi se kako se dvoje drži za ruke.

Poslije izvjesnog vremena mene on zovne u svoju sobu i kaže:

– Vidi!

Ja, kad sam došao, vidim običnom olovkom, crnom olovkom nacrtan je onaj stećak sa Dabića Poljane i ono dvoje ljudi kako se lijepo drže za ruke. Pitam ja njega:

– Ti meni nekako mnogo obraćaš pažnju tim bogumilima.

A on je meni jednostavno rekao:

– Pa kad se umre možda bi bilo najbolje da me sahrane na bogumilskom groblju

– Pa gdje Lazo?

– Pa, ima tu u polju.

Na Boračkom polju isto ima bogumilsko groblje.

Lazo švabofil

On je bio veliki švabofil i za njega je bilo sve... da se cijeli svijet vrti oko Švaba.

Ja njemu jedne prilike kažem:

– Znaš šta gospon Lazo, najveći zločinci koji su bili, koje je istorija upamtila, bile su Švabe. Moj otac i sestra su tamo stradali... Učinili su najveća zverstva.

I on se na mene naljuti.

– Šta ti znaš!. Oni su napredan svijet, kulturni svijet, a mi divlji!

Poslije toga smo nekako oladili jedan prema drugom.

Kako je Lazo mislio da je upo u zamku

Mi smo bili sve dobri dok jedne prilike nije pao u podrum. Tamo u Vili imao podrum i on je pao u taj podrum.

U mene je žena bila sama kući i kada sam ja došo kaže:

– Pao Lazo u podrum.

Ja sam išo i obišo ga. Jedno je rebro bio ozlijedio... Ja sam ga posjećivo i tako sve je dobro bilo.

Dočim, kada je prohodo, posle toga, Neđo Simić mu kaže:

– Ih! Nisi ti pao nego je Ranko tebi namjestio zamku!

On je to zaista shvatio da je on zbog toga odletio u podrum. Od tada više sa mnom nije bio kao prije.

Lazo i Borčani

Ma, rećiću ja tebi nešto. Njemu je bila sreća životna da je njega zapalo da bude na Borcima.

On u grad nije smio ni sać. Za njim djeca išla i vikala:

– Na!

Ovdje su ga poštovali stari i mladi, i djeca i ljudi odrasli. Mislim, svi su ga ljudi cijenili. Svi su ga poštovali.

Jer, znam, kada je bio bolestan i drva mu cijepali i sve... znaš.

Da je na drugom mjestu bio, sve to ne bi bilo. Nego sreća ga je poslužila da je bio ovdje stvarno među čestitim ljudima. Poštovali ga i daleko... sigurno ga poštovali.

Kako Lazu prenijeti na Osobac

On je pričo kod Anđelka Draganića da bi najviše volio kada umre da ga odnesu na Osobac, gore na Prenju jedan vrh... 2099 metara nadmorske visine.

I, tako, on se jednom raspričo i on kaže:

– Najbolje bi bilo – kaže – da me gore raznesu orli i vranovi.

Ne sjećam se ko je još bio tu i pito:

– Pa kako bi te – kaže – odnijeli?

A ja se našalio:

– Lako te je Lazo... presjeći te po pola i odnijet u ruksaku.

I on se naljutio na mene.

Pored stećka, u Radimlji, 1969.

I, tako... ,šta će...

Svijeća

...Mislim, takav je čovjek. Ja sam sa njim proveo tu dok je umro, pa eto, ipak on je boem, samotnjak. Da shvatiš.. bližeg nikoga on nije imao od rodbine.

Dolazili su mu neki, ali on nije htio da primi nikoga...

Tako, da ti iskreno kažem, kada su te zadušnice, taj naš praznik mrtvih, ja sam mu uvijek svijeću zapalio.

Dok sam ja živ ja ću mu je uvijek zapaliti. Ipak postoji jedan red ljudski... znaš, ipak je on bio čovjek.

Lazine stvari

Ja samo znam da su oni opštinari pokupili sve što je za njih bilo interesantno, a on što nije to sam ja zapalio...

Detalj iz Drljačine sobe u Šantića vili.

Kazivanje **Jove Sarića**

Lazov savjet osnovcu

Ima puno detalja o Lazi... ovako, jedan koji je meni najviše osto u sjećanju, je kada sam završio osmoljetku i pošo sam da se upišem u mašinsku tehničku školu. Prevoz je bio najredovniji i najsigurniji sa balvanašima, auta teretna što su vozila balvane... i sa jednim šoferom koji je u neku ruku legenda Boraka, Suljom Talovićem, bili smo u kabini gospodin Lazo i ja... Pita me Lazo:

– Jovo, kud si pošo?

Ja mu velim:

– Idem gospon Lazo da se upišem u školu.

– Koju školu?

– Mašinsku tehničku.

On se s puno ironije nasmijao i veli:

– Poslušaj ti čika Lazu, idi ti u šumare. Imaš jednog brata inžinjera, drugog zanatliju. Obadvojica rade u Igmanu, prave metke da se ljudi ubijaju. Kloni se ti te civilizacije, ništa ti dobro donijet neće... Idi ti u šumare na čist zrak!

Sjećanje sestre, **Joke Petrović Magazin**

Kako se Lazo uvrijedio zbog pogača

Dogadaj se desio, ja mislim ljeto 1959. Zbog slabog zdravlja mama i tata su me poslali na Borke gde sam provela cjelo ljeto. Od Beograda do Konjica sam putovala sa nekom rođakom. Putovanje ćinom prema Konjicu, vjeruj mi, svaka slika mi je u glavi ostala...od Konjica do Boraka sa šumskim kamionom koji je išao po balvane, i šofer se zvao Suljo koliko se sjećam.....

Izvini što sam ovako razvukla, ali...nešto mi fino da se sjećam svega toga. Ljeto sa Jovom²² koje avanture...

Jednog dana dainica nas je poslala da odnesemo pogače Drljači u Jažvama. Pogače su bile umotane u čistu platnenu krpu koju je vezala da se tako nosi. Kad smo došli do njega, Jovo je pričao sa njim i dao mu pogače.

Ja sam se krila iza Jove. Malo me je bilo strah, njegova pojava je ipak bila čudna, onako mršav i neugledan...

On je odmotao krpu i kad je vidio da su unutra dvije pogače, a ne jedna, kako je tražio, jako se naljutio i uvrijedio i rekao da joj vratimo, jer on nije prosjak i ne treba mu ničija milostinja....

- Šta ona misli ko sam ja? - tako je rekao.

Ne mogu da se sjetim da li je uzeo jednu pogaču ili vratio obadvije.

Lazo hvata ptice

U sjećanju mi je ostao vanjski izgled kolibe ispred koje su bila drva, grane... Sa ivice krova su visile razne trave koje je sušio... Sve je sušio vani na suncu i zraku...

Isto tako je visio kao neki sud sa mrvicama za ptice... ali ispred kolibe je bio kao neki panj ili tako nešto... i na njemu je isto bilo hrane da nešto hvata...ja mislim neke ptice...

Znam da mi je bilo grozno kad sam shvatila da hvata ptice da bi ih jeo...

Paket za Drljaču

Dosli smo iz Beograda sa jednim paketom za Drljaču. Poslao mu je rođak koji je živio u našoj zgradi na 2 spratu, bio je advokat...

22. Rođak, Jovo Sarić.

Drljaču su obavjestili za paket i on je jedva prihvatio da se nađe sa mamom i tatom, ali kod Simića, kod tetke Šćepanije, on je tad živio u Šantićevoj vili.

Bio je jako nepovjerljiv i tražio da tata otvori paket. Unutra su uglavnom bile konzerve ...pismo... Bio je ubjeđen da neko hoće da ga otruje. Tata je otvorio jednu konzervu i probao da mu dokaže da ne treba da se plaši.....

Lazo kritikuje roditelje

Drugo što se sjećam, je kad je došao na Boračko jezero, prolazio je tu i vidio nas gde smo razapeli šator da kampujemo.

Jedna rečenica mi je dobro ostala u sjećanju, kad je ugledao mamu kako se osišala ne kratko, rekao je:

- Vidi Riste, hoće da bude moderna! - to su bile tačne riječi..

Ljutio se i grdio tatu i mamu što uništavamo plažu i jezero i radimo kao ostali.

Puno je pričao o vodi...to mi je nekako ostalo u sjećanju, koliko je važno sačuvati izvore, a kako čovjek sve uništava...

Lazin ulov

Posto je išao sa pecanja sa Neretve sjećam se da je pokazao tati nekoliko manjih riba što je upecao, i tata ga je upitao što nije više upecao. On je rekao

- To je taman dovoljno.

Na Boračkom jezeru, 1958.

Moja rana sjećanja na Lazu

Bili su to većinom sati kada se poslije večere započinjala priča sa gostima o nekom čudaku sa Boraka, Lazaru Drljači. Ponekad je to bila rodbina iz kraja koja je navraćala u Beograd, a ponekad ondašnji prijatelji roditelja. Nevjerovatne priče odraslih o tom “pustinjaku” prikivale su moju dječiju pažnju. Mama je uvijek spominjala kako ju je prije rata “Lazo slikao u boji” i kako je kasnije ta slika izgorila kada mu je koliba zapaljena za vrijeme rata. Sa svoje strane otac, ljubitelj obilne ishrane i kome ručak bez mesa nije ručak, nikada se nije mogao načuditi Drljačinom isposništvu po tom pitanju: “Zamisli, jedan krompir!! njemu dosta čitav dan”.

Koliba u Jažvama.

Strah u Lazinoj kolibi

Ne znam koliko sam godina imao kada sam prvi put vidio Lazara Drljaču. Možda pet, a možda i sedam. Zapravo se od tog

momenta manje sjećam njegovog lika koliko njegove kolibe. Sva je bila začađena od ognjišta na sred zemljanog poda i mračna, i mene je u njoj bilo strah. U nju vjerovatno nikad ne bi ušao da nas tog dana, mog rođaka Jovu i mene, daidža Savo ili đed Jovo nije poslao da Lazaru nešto odnesemo. Šta je to bilo ne sjećam se takođe.

Kasnije, kada sam, kao dijete, iz prikrajka slušao priče odraslih o Drljači, uvijek sam se sjećao te kolibe i mog straha u njoj.

Lazo i otac

Zatim, pamtim ga iz naših ljetnih dolazaka na Borke kada je, čuvši da su stigli, Drljača redovno navraćao da se vidi sa mojim roditeljima i sa njima razmijeni koju riječ u hladu velikog oraha ispred đed Jovine kuće odakle je moja majka. Oni su tada sa službom najčešće bili negdje vani – a nedavno sam, na moje nemalo iznenađenje, među Drljačinom poštom našao i očevu razglednicu iz Ženeve.

Sjedeći na travi ili kakvom tronošcu pratio sam iz prikrajka šta su govorili. Te rijetko slikovite trenutke upamtio sam po dvije stvari. Jedna su bile Lazine ruke, a druga kako je ljutio mog oca.

Naime, otac je u nekoliko navrata donosio Drljači kakav paketić sa nekim sitnim darovima među kojim je bilo, sjećam se, i slikarskih boja od Lazinog rođaka u Beogradu, Nikole Drljače, a našeg komšije sa trećeg sprata. A i sâm mu je znao nešto ponijeti iz svijeta, ali on je to najčešće na jedan neprijatan i po oca ponižavajući način odbijao, na šta se ovaj jako uzrujavao i kasnije za Lazu govorio da je budala.

– Čovjek mu lijepo šalje, a on odbija... Ma, budala! – govorio bi.

Sa ocem ispred Luvra, 1962.

Iz raznih razloga Lazo bi nešto odbijao, a ako je hrana bila po srijedi, bila je njegova panaronična sumnja da ga neko želi otrovati.

– Ma, evo, gospon Lazo ja ću probati, ako hoćete, ništa nije otrovano...!

Ali, džaba. Uzalud se otac nudio za opitnog kunića, Lazo se nije dao tek tako lako navesti.

Nakon takvih neprijatnosti sa Drljačom, otac je redovno sebi obećavao da mu više nikad ništa neće ponijeti bilo od nekog drugoga bilo od sebe. Ali sve se nanovo ponavljalo kada bi poslije godinu ili dvije opet došao na Borke u kuću đeda Jove. Otac jednostavno nije shvatao na kakve Lazo otrove misli.

Lazine ruke

Lazine su ruke bile nešto posebno. Na njima se vidjelo sve ono što ga je rezlikovalo od ostalih ljudi i činilo ga onakvim kakav jeste. Polučovjek, poluduh.

One su bile jako tanke sa dugim prstima i virile kao blijedi prutevi iz širokih rukava mantila šušlavca. Ono, međutim, što je na njima najizrazitije padalo u oči bila je koža. Prozirno blijeda i prekrivena crvenkastim i modrim pjegama. Ako mi se ikad učinilo da se kroz nečiju kožu može vidjeti onda je to bilo gledajući Lazine ruke.

Kada sam, jednog dana, u školi slušao o nekakvim čovjekolikim ribicama i da one za života nikada ne ugledaju svjetlost dana, njihovu sam kožu, ne znam zašto, odmah i jedino mogao zamisliti kao kožu na Drljačinim rukama.

Lazo među turistima

Lazo je, međutim, volio sunce i svjetlost dana. I svako moje sjećanje na njega vezano je za ljeto, žegu i neki šareni hlad, da ga teško mogu zamisliti po drugačijem vremenu. Zato mi, kao valika nepravda, izgleda sjećanje Borčana na opis dana kada su Drljaču vozili sa Boraka, bolesnog i na izdisaju. Kažu, da se od kiše, nebo bilo otvorilo.

Sunce i topao ljetni dan, desio se i kada sam se kao gimnazijalac zatekao u turističkom kampu na Boračkom jezeru, a Drljača odnekud banuo. Pojava Lazina, mršavog i uspravnog starčića sa bijelom bradicom, u nekakvom mantilu usred ljetne žege, slamnatim šeširom na glavi i štapom za pecanje u ruci, među raznobojnim turističkim šatorima izazvala je pravu pometnju.

U kampu je bilo mnogo stranaca i ja sam bio u društvu nekih mladih Holanđana. Da ne bi tek tako prošao, ja sam se Lazi obratio na francuskom i on je tu zastao jedno pola sata. Oko tog duha na nogama začas se okupilo desetak kampera stranaca. Mnogi su jednostavno bili zbunjeni. Sa jednim je razgovarao na francuskom, sa drugima na njemačkom a sa trećima na italijanskom. Kada ga je jedna djevojka Holanđanka upitala nešto na engleskom ja sam pomislio da joj neće znati odgovoriti, ali sam se prevario.

Neki su, zatim, požurili i otišli po fotoaparate i, oduševljeni, slikali se sa njim.

Lazin savjet

Nekoliko, pak, godina kasnije, opet jednog vrelog ljetnog dana, kada sam se sa istog jezera vraćao u Konjic i u hladu ogromnih divljih vrba, na mjestu gdje se na Boračkom polju odvaja put za Šantićevu vilu i Nevesinje te gdje je nekada bila česma na kojoj smo bili zastali da se napijemo, doživio sam svoju anegdotu sa Drljačom.

Ono međutim što je zanimaljno je to da sam je, poput mnogih koji su jednom čuli neku njegovu riječ, lako i trajno zapamtio. Čak mislim da su slično sačuvana i mnoga druga sjećanja koja su zabilježena u ovoj knjizi. Jednostavno, Drljačina je riječ bila takva da se čovjeku, htio ili ne htio, izgledala mu ona čudna, pametna ili nerazumljiva, trajno urezivala u pamćenje zbog svoje neobičnosti.

Sklonivši se od zvjezdana u hladu ogromnih vrba čekao sam u društvu jedne starije rodice da naiđe kakvo auto i poveze nas do Konjica. U neko doba naišao je Lazo i započeo je priču sa nama. Te čiji smo, te koje škole pohađamo.

Sjetio se mojih roditelja i pitao me gdje su. Ja sam mu na to rekao da su sada u Parizu i da nakon završetka studija u Beogradu namjeravam da i sâm neko vrijeme odem u Pariz kada već imam priliku. Tada još nisam znao da ću se te godine u Beogradu početi zanimati za slikarstvo i da, zbog toga, umalo neću ostaviti sve pa i diplomski. Ali i da sam sve to znao, znajući već koliko je nepredvidljiv i nezgodan kada su po srijedi neke teme, vjerovatno da to ne bi spominjao. Uglavnom kada je čuo da namjeravam radi školovanja ići u Pariz, on je rekao:

– Bolje bi ti bilo da odeš u Albaniju, tamo bi mogao više naučiti.

Te mi neobične riječi nisu u tom trenutku mnogo toga govorile. Čak sam im se nasmijao i, zatim ih, tako jedno vrijeme prepričavao – više kao šalu nego poruku.

Međutim, ubrzo, nakon dvije godine, poslije završetka studija u Beogradu odlazim sa jednim priteljem na autostopersko putovanje po sjevernoj Africi.

Boravak u Sahari me potpuno preobrazio. Džaba slušanje filozofije u Sarajevu i još od gimnaziskih dana čitanje raznih teorija da mi objasne svijet, čovjeka i mene. Sahara i ljudi u njoj, više su mi rekli nego sve umnosti ispisane u redovima knjiga. Moja slika o čovjeku, dobroti i odnosima prema drugima nepopravljivo se formirala u pustinji i sa ljudima koje sam tamo sreo. Tako sam u Sahari otkrio Drljačinu Albaniju.

Sa Lazinim je riječima tako – kao sa pričama o Nasradin Hodži. Najprije imate osjećaj da ste prevareni i da tu nema ništa, a onda sve čitate drugi put, pa i treći i četvrti.

Poslije Sahare, našao sam se u Parizu da bi upisao istoriju umjetnosti na École du Louvre i počeo pohađati jedan atelje za crtanje na Montparasse-u. Iako sam imao sve na raspolaganju, počeo sam ubrzo osjećati zamor od tog prelijepog grada koji me tada prevazilazio. Njegovi muzeji, avenije i bistroi nisu bili dovoljni da me zadrže.

Iz više razloga, niti sam ostao u Parizu, niti sam se vratio u Beograd, već sam, privučen njegovom okolnom prirodom i njenim čarima, došao u mali grad na Neretvi da započnem svoj život. Na momente sam mislio da je to samo privremena etapa na mom putu. Trebao je da dođe rat 1992. godine da se iluzija razbije i da napustim Konjic da bi se vratio u Pariz koji je zadnjih godina počeo da mi se privida.

Par godina poslije rata, a pošto smo se rasprišili svugdje po svijetu, jedan od sinova mi reče kada sam mu spomenuo Borke.

– Ne volim o njima da pričam, to mi je sada kao neki san.

Kako su kazivanja nastala

Desilo se da nisam bio ni na Borcima ni u Konjicu kada je 13. jula 1970. godine Lazo umro. Ali, kada sam nakon jednog auto-stoperskog putešestvija po sjevernoj Africi i zatim jednogodišnjeg boravka u Parizu u njega stigao, još se u gradu i na selu pričalo kako mu je na sahrani bilo svakakvog svijeta i iz svih krajeva bivše Jugoslavije – svijeta kakvog Borci dotle nisu vidjeli.

Borčani su takođe pričali kako su Konjički opštinari požurili da sve pokupe iz Šantića vile što je od Drljače preostalo i što su oni mislili da vrijedi: nešto slika i crteža, Lazina pelerina, štap i par knjiga. Jedan je od opština pritom povratio dušu – toliko je sve smrdilo i zaudaralo. Ostalo je, kažu, sve spaljeno.

Pričalo se i da je sve to pohranjeno u podrumu zgrade konjičke opštine i da tamo trune, a zatim je, valjda radi ventilacije, bačeno na tavan.

Pričalo se i da je Sula Čelebić, Lazin prijatelj iz Mostara, uskoro nakon sahrane, nudio u pismu konjičkoj opštini na prodaju petnaestak Drljačinih slika. Ali da dogovor zbog paprenih cijena nije mogao biti postignut. Uglavnom, kao i uvijek kada je o Lazi riječ, svašta se pričalo i govorilo.

Lazin grob snimljen 2009. godine.

Lazo je sahranjen pored Šantićeve vile i na grob mu je stavljen spomenik od drvenog oblutka. I tako je dugo stajao, neobičan i nesvakidašnji, i takvog su obilazili znatiželjnici i “zaljubljenici” u Lazu.

Lazo je počeo sve više da živi jedan novi život, onaj u sjećanjima, priči i legendi koji su nastavili da o njemu kruže.

Prolazile su godine. Mene je povremeno i sve više boljelo što su Lazine slike u Konjicu osuđene na mrak, tamu i mem. On, koji se zadnjih decenija svog sve skromnijeg stvaralaštva ozbiljnije bavio samo jednom slikarskom temom, Kopernikom, kao alegorijom i slikarskom projekcijom vlastitog pogleda na svijet i životnog sublimusa u kome sve polazi od sunca kao centra svega u nama i oko nas, nemilosrdno je sada bio, a sve do 1992. godine ostao, bačen i osuđen na tamnovanje i zatvor. Zar po slikara nema gore kazne nego osuditi mu djela na mrak, taman to bilo u najskupljem trezoru. Ljepše im je u svakoj birtiji, kuhinji ili čekaonici željezničke stanice.

Na trenutke sam tako imao osjećaj da je Lazo od nekih malih, ali moćnih, čaršijskih sila osuđen na drugu smrt, na onu koju čine zaborav i nehaj. Počeo sam se, u nemoći svakog malog i nejakog pojedinca, i sâm miriti sa tim.

Napuštao sam Konjic i opet se vraćao, njemu i prirodi oko njega. Onda mi je jednog dana došao prijatelj²³ i povjerio mi da je par ljudi iz konjičke opštine nekome političaru iz Sarajeva, kadroviku, podarilo najbolju Lazinu sliku koja je nakon Drljačine smrti ostala u Konjicu: “Crnogorsko Grahovo”. Vjerovatno bi sve ostalo zataškano da Stipe nije odbio da stavi potpis ispod takve odluke. Kasnije su mu se “drugovi” pomalo osvetili i na njegovo mjesto doveli “sposobniju” osobu. Uglavnom narod je sve saznao, a ništa nije znao. Takva su to bila vremena.

Budući da je bio vakat “kada se smjelo leći, a nije smjelo reći”, odlučio sam da bar u Konjicu ne tražim ničiju pomoć, jer kako mi je odmah rekao jedan Borčanin, seljak i Drljačin prijatelj,

23. Tadašnji opštinski sekretar za kulturu, Stipe Galić.

“... od Konjičana je nikada nećeš dobiti”, već da nešto pokušam učiniti sâm.

Sastavio sam nekakvo pismo u kome sam cijelu stvar potanko ispričao, dole se potpisao i poslao ga Zuki Džumhuru – rodom iz Konjica – da mi pomogne tek toliko da se ono objavi u *Politici*, onda našim najčuvenijim novinama, a čiji je Zuko bio dugogodišnji saradnik. Međutim, od toga ne bi ništa. Ili je Zuki političara i njihovih marihetluka i bez Laze bilo preko glave, ili se radilo o bolesti ili nečem trećem. Tek nije se oglasio niti je moje pismo osvanulo na stranicama Politike.

Na godišnicu spomenutog “poklona” opet sam odlučio da pišem i ovaj put objavim nekoliko članaka u “Našim danima”, tada u BiH najlajavijem listu, između ostalog i jedan pod naslovom “Kad se moje usta raskolače, sama pite iz tepsije skače”.

I drugi su zatim pisali, na radiju se govorilo i na televiziji spominjalo. Ali sve bez vajde. Niti je bivši kadrovik namjeravao vraćati sliku niti su Lazine slike u Konjičkoj opštini imale i dalje ikakvih izgleda da budu iznešene na svjetlost dana. Valjda je njihovim čuvarima neko rekao da se, daleko od svjetlosti, najbolje čuvaju boje na slikarskom platnu²⁴.

Zatim se, kao rezultat trenutnog Lazinog medijskog vaskrsnuća, desilo da me jednog dana poznanik iz pariških mladenačkih dana, Nenad Dizdarević, upoznao sa jednim drugim simpatičnim bradonjom²⁵. Ovaj je, znajući za moju članke o Lazi, predložio da (ko biva) za sarajevsku televiziju napravimo nekakvu dokumentarnu emisiju o Drljači. A da bi najbolje bilo, da za početak, na Borcima na magnetofonu zabilježim najzanimljivija sjećanja na Lazu.

Naravno, ja sam čovjeka veoma ozbiljno shvatio, sjeo u auto, iznajmio staru video kameru i, zaboravljajući ribu i vozikanje

24. I dalje su sve do 1992. godine (kada sam napustio Bosnu i Hercegovinu) ležale u mraku, zaključane u metalnom sefu u jednoj kancelariji.

25. Dušan Sabo, televizijski režiser.

na biciklu, dao se na posao. Tako sam dobar dio tog ljeta 1988. godine utrošio i, boga mi i napatio se, poturajući ljudima mikrofon pod nos i piljeći u njih kamerom. Pritom sam ih usput prisiljavao da ostave preče poslove da bi se sjećali jednoga Laze.

Cnogorsko Grahovo, 1933, akvarel.

Sve ne bi li čovjeku, Lazinom kolegi po bradi, a i Lazi, pomogao da se napravi dokumentarna emisija. Ali, od tog posla ne bi ništa. TV umjetnik mi je nakon izvjesnog vremena javio preko jednog trećeg bradonje²⁶, nešto manje brade doduše, da je kasetu sa sjećanjima na Lazu negdje izgubio. Na to sam sebi čestitao na oštroumnosti što sam od cijelog materijala napravio kopiju koju sam, eto, ostavio misleći da će možda valjati u nekoj drugoj prilici.

Nije prošlo dugo nakon toga, a pojavio se još jedan bradonja. Sada već četvrti. I to sa najdužom bradom i kosom, Vesko Kadić, prijatelj i poznanik iz nekih lijepih vremena amaterskog bavljenja filmom. On je već namjeravao da snima, ne kratki film, već pravi film o Lazi, onaj što se daje u kinu, sa glumcima itd. Međutim, kada je pregladao onu video traku, koja se lako gubi, mi smo se jako

26. Strajo Krsmanović.

zakačili povodom Laze. Vjerovatno da Vesko, kao i njegov prethodnik sa sarajevske televizije, nije prepoznao u sjećanjima Borčana onog Drljaču koga je sebi u glavi već bio stvorio.

Budući da sam vremenom postao sve veći “zaljubljenik” upravo u Drljaču kakav je bio, od krvi, kostiju i nešto malo mesa, ja sam Lazu “seljaka” pred umjetnikom sa velikom bradom i kosom, jako branio.

Vlastito razočarenje i šta je poslije slijedilo

Da nije bilo kazivanja o Drljači ostao bih u onoj prestavi o njemu koju gaji neko ko ga ne poznaje dobro, odnosno ko se ograničava, možda s pravom, na legendu i mit.

Stoga sam poput takvih, u početku bio dosta razočaran prikupljenim kazivanjima o Drljači. Razlog tome je što sam i sâm o tom, u svakom smislu dosta nepristupačnom i teško svrstavajućem čovjeku, prethodno bio stvorio jednu idealizovanu sliku na osnovu legende koja je se plela i širila davno prije Drljačine smrti a koje su moje uši i mašta bilježile još od djetinstva.

U “žrtve” takvih mehanizama kolektivne ljudske mašte, a i potrebe za posebnim, možemo ubrajati Modiljanija, Van Gogh-a, kao i sve one druge, umjetnike i nesretnike, koje, zbog sukoba sa svijetom, a i sa samim sobom, za života okolina teško ili nikako ne prihvata. Nakon smrti tih umjetnika, premda će Drljača još za života postati žrtva takve legende, isti narod, onaj koji ih je ignorisao za života, cinično od njih, paćenika i gubitnika, stvara svece da na njima napaja svoju glad za produhovljenim i posebnim. Takva “proslavljena” životna stradanja kolektivna mašta pretvara u idealizovano žrtvovanje i isposništvo. Čovjeku treba i onaj cilj kome sâm ne može da teži.

U tu sam zamku i sam bio upao. Ali, veoma brzo nakon što sam završio sa uzaludnim “snimanjima za TV mali ekran”, jednog sam se jutra probudio sa olakšavajućim osmjehom na licu. Onakav kakav je doista bio, Drljača mi je najednom postao draži od onoga

iz legende²⁷. Upravo sam se u onakvog kakvog su seljaci poznavali, kakvog su ponekad i trpjeli, koji su se sa njim prepirali i pomagali mu, ljudi, koje je cijenio i među kojima se najbolje osjećao, a možda im i zavidio – u takvoga sam se Lazu još više “zaljubio”.

Nisam sâm, ili bilježnja Dine Kasala

Rat se na prostorima bivše Jugoslavije već poodavno bio odomaćio, a moja se nada da ne zahvati i Konjic već više mjeseci bila istopila. Morao sam ići odatle. Opet u Pariz. Natrag odakle sam dvadesetak godina došao. Do zadnjeg sam dana, nerijetko i pod bombardovanjem, u svojoj kancelariji u srednjoškolskom centru *Bratstvo i Jedinstvo* transkribovao video zapise na kompjuteru. Tu nisu bile samo moje kasete već i Dine Kasala koji je nekako u isto vrijeme obilazio mještane na Borcima i bilježio svojom kamerom njihova sjećanja na Lazu. Nekoliko se puta desilo da smo snimali iste osobe. Pošto se furtutma oko izložbe u Sarajevu povodom 20. godišnjice Lazine smrti bila stišale, Kasalo mi je povjereo svoje zapise i ja mu se i ovom prilikom zahvaljujem, jer bi bez njih ova sjećanja bilo puno siromašnija.

Na kraju sam sve odštampao i, ne znajući hoću li izvući živu glavu povjerio jednoj prijateljici da mi to iznese iz onoga što je nekad bila Jugoslavija. Video kasete sam ostavio kod druge osobe. Sa sobom sam ponio disketu sa transkribovanim tekstovima o Drljači. Nekoliko godina kasnije video kasete su mi se priključile u Francuskoj.

27. Knjiga Šefke Hodžića *Lazar Drljača zatočenik ljepote* zasigurno je naveliko doprinijela da se na prostorima bivše Jugoslavije razvije i rasplamsa legenda o Drljači. Iako se autoru mogu zamjeriti pretjerana i slobodna tumačenja raznih pretpostavki iz Lazine biografije, njegovu knjigu treba prihvatiti kao jedan prirodan i slobodan oblik tretiranja toliko zahvalnog sadržaja kakvi su život i lik slikara “pustinjaka”. Tema je isuviše nesvikadašnja da se može odoliti iskušenju idealizacije i mita.

Peripetije sa kazivanjima²⁸

Kod bilježenja sjećanja na Drljaču i obilazaka Borčana dočekivan sam na različite načine. Neke ljude sam poznao, neke nisam, jedni su na moju molbu rado pristajali, a sa drugima je to išlo nešto teže. Dešavalo se i da nađem Drljačine radove, ali su oni koji su bili na njima, ili kojima su poklonjeni, već bili preminuli ponijevši sa sobom u grob svoja sjećanja.

Većinom sam išao od jednog do drugog mještana tako što bi završivši sa jednim, na njegovu se preporuku zaputio do drugog.

Odmah mi je nekoliko ljudi reklo da bi obavezno trebao otići do Ranka lovočuvara koji je sa Lazom prodeverao zadnjih šest godina njegovog života i sa njim proživio razne zgone i nezgone.

Odmah sam takođe bio upozoren da sa Rankom trebam paziti kako ću, jer zna (poput Drljače) biti nepredvidljiv i plah.

Kada sam prvi put bio na Šantića vili, kod Ranka lovočuvara, zatekao sam ga u nekom poslu pored kuće i u jako lošem raspoloženju. Znali smo se tek iz viđenja. Čuo sam o njemu da je čovjek oštar i prijek, ali i duhovit, te da je zbog nekih svojih osobina, Lazaru jako sličnih, sa njim bio u dosta lošim susjedskim odnosima. Jednostavno morao ga je trpiti. Stoga je, na svoj način, meni bio veoma zanimljiv.

Kada smo se pozdravili, odnosno on tek nešto promrsio kroz brkove, počeo sam objašnjavati zašto sam došao.

– Prikupljam sjećanja na Lazara Drljaču, pa...

– Ma, znaš šta, goni se i ti i Lazar Drljača u tri p.... materine! Dosta mi ga je bilo dok je živ bio, a i sada kada je umro...

– Ma, ja sam čuo da se ti dosta toga sjećaš, pa sam htio da mi ispričaš...

– Ma, reći ću ja tebi, on je bio obična budaletina. Ljudi mu sve nudili, a on živio ko najzadnji bijednik... Budaletina! ...Bijednik i ništa više... Eno mu groba skoro na sred mog dvorišta i sada mi ga je preko... – sipao je i dalje Ranko, dok sam se ja u sebi pitao koji me vrug uputio na njega i natjerao na ovaj posao. Istovremeno sam osjećao da ne treba tek tako odstupati i predavati se, te tako izgubiti za kasnije svaku priliku da čujem sjećanja čovjeka koji je sa Drljačom deverao toliko godina i koji nije bio sklon njegovoj hvali. Bilo mi je zapravo jako stalo do priče Ranka lovočuvara.

Dok sam tako u glavi smišljao šta ću i kako ću, hoću li se povući i od svega odustati – valjda se u meni javilo lukavstvo seljaka po rođenju – ugledo sam iza Rankovih leđa jedno neobično zimzeleno drvo, možda... , koje me doista podsjetilo na jedno drvo u dvorištu konzulata u Ženevi, gdje je moj otac nekoliko godina bio na službi početkom 60-tih godina.

– Boga ti Ranko, gdje si našao ovo drvo?

– Koje?

– Ovo tu, iza tebe, vjeruješ li ti meni da je bilo isto ovakvo u našem konzulatu u Ženevi.

– E, pa to ti je ... – rekao mi je, ne sjećam se odakle ga je donio i tu ispred kuća pored Šantića vile posadio. Zatim je nastavio da objašnjava, a ja potvrđivao.

– ...sigurno je takvo bilo u dvorištu konzulata.

Tako smo jedno firnalj sata pričali o drvetu i njegovoj ljepoti. Sada već mnogo tišim glasom i smirenijim riječima. U sebi sam bio zadovoljan što u prvom trenutku nisam odmah podvio rep i povukao se sa bojnog polja.

– A, zašto to tebi treba? – upitao me kad sam se već kao spremao da pođem.

Zatim sam rekao Nenadu, mom sinu, koji mi je tih dana pratio društvo, da iz auta donese kameru.

28. Važno je napomenuti da je dobar dio svjedočenja o Drljači zabilježio sa video kamerom Dino Kasalo.

Tako je to bilo sa Rankom kada mi je rekao svoja sjećanja na Lazu. Napustio sam ga dosta umoran i iscrpljen. Ali nakon te prve posjete Ranku Banoviću, a koja je bila jedna od zanimljivijih, nisam mogao ni pomisliti da sam, što se tiče lovočuvara iz Šantića vile, tek na početku priče i da će se na kraju otkriti nešto što u tom trenutku nisam ni slutio.

Šantića vila snimljena 2009.

Lazine neznani radovi

Ruku na srce, da nije bilo onih bradonja i njihove ideje da prohodam sa kamerom po Borcima, vjerovatno bi s jedne strane i sâm saznao mnogo manje o Lazinom životu, a s druge, mnogo važnije, ne bi se doznalo za neke njegove slike i crteže, od kojih je dio jako vrijedan i zanimljiv. Do otkrića tih radova mislilo se da je sva Lazina likovna zaostavština na prostoru Konjica ona “sačuvana” u opštini. Doduše, nešto se ko moglo čuti da u par seljaka ima nekoliko njegovih “slika”. Ali sâm u to nisam mnogo vjerovao, imajući u vidu da se mnoštvo njegovih radova gubilo i kao po nekom usudu stradalo. Međutim, tokom sakupljanja sjećanja na Lazu, ubrzo sam počeo otkrivati da kod mještana zaista ima i “slika”, a među kojima i takvih za koje se dotle uošte nije znalo da je nešto slično radio. Najprije sam naišao na nekoliko “slika” odnosno portreta Borčana rađenih u olovci. Među njima se izdvaja portret *Lazo Lambić Borčanin* na koga sam nabasao, skoro slučajno, u napuštenoj i oronuloj seoskoj kući. Iz poštovanja prema pokojniku, rodbina ni po koju cijenu nije htjela da proda ili makne odatle crtež iako je građevina bila u trošnom stanju (vidi sledeću stranicu).

Napuštena kuća (gore u sredini) u kojoj je otkriven crtež *Lazo Lambić Borčanin*, 1946 (gore lijevo). U susjednoj zgradi iste porodice bio je drugi crtež olovkom *Portret Borčanina*, 1954 (gore desno),

Portret Anđelka Draganića, olovka, 1956.

Portret Save Draganića, kombinovana tehnika na kartonu, 1941.

Pravo se otkriće i moje veliko radovanje pred njihovim bojama zbilo pred tri Drljaćine “inkone” koje je Drljača, bogumil, darivao mještenima dobrim prijateljima. Ikone su tim više zanimljive što su, sve tri rađene u ulju, koloritom veoma bliske ekspresionističkom izrazu najvrijednijih Drljaćinih radova rađenih istom tehnikom kao što su *Trebević pod oblacima*, 1939, *Crno jezero pod Durmitorom*, 1935 i *Konjički stari most*, 1930.

Od lijeva na desno: *Sveti Evangelist i apostol Matej*, 1939; *Sveti Jovan preteča i krstitelj*, 1940 i *Sveti Jovan preteča i krstitelj*, 1942 (donji red od lijeva na desno).

Tavan na Šantića vili

Priblizavala se dvadesetogodišnjica Drljaćine smrti. Pitao sam se hoće li se iko sjetiti da tom prigodom organizuje kakvu izložbu. Od svoje sestre čuo sam zatim, jednog dana, da se neka ženska osoba, u namjeri da u svojoj privatnoj galeriji priredi njegovu izložbu, raspituje za Lazine slike. S tim u vezi, ko zanimala se i za moja istraživanja u vezi Drljače, naročito za njegove radove koje sam u međuvremenu bio otkrio, a za koje se dotle uopšte nije znalo. Ne imajući povjerenje u projekat galeristkinje iz Sarajeva, te smatrajući da je Drljaćinim crtežima i ikonama više mjesto u seoskim kućama nego u izlogu neke sarajevske galerije, izbjegao sam susret.

Šantića vili nekada.

Godinu dana od početka sakupljanja sjećanja na Lazu, pojavio se najzad neko ko je doista bio sposoban da nešto učini za Lazu povodom dvadesetogodišnjice od njegove smrti. Doduše osoba nije imala bradu, ali joj to nije smetalo da bude veliki “zaljubljenik” u Lazu.

Naime, jednog lijepog sunčanog dana, onakvog kakve je Lazo volio i za kakve je živio, te njemu toliko primjerenih, spuštajući se pored Društvenog doma u Konjicu prema mostu na Neretvi, nabasao sam na jednog konjičkog službenika (onog u čijoj su kancelariji i sefu zaključane Lazine slike) u društvu jedne crvenokose ženske osobe, a obučene, onako, umjetnički. Pritom sam krajem oka primjetio da joj on nešto ko govori i pokazuje na mene.

– Ovak se tip bavi Drljačom – tako mi je ona kasnije prepričala.

Kada su me njih dvoje zaustavili i nešto mi počeli govoriti, ja sam najprije pomislio da se radi o onoj ženi galeristkinji koju mi je spominjala sestra i htio sam da produžim.

– Ne, ja sam kustos Galerije BiH... mi u Galeriji Bosne i Hercegovine, u Sarajevu, pripremamo retrospektivnu Drljačinu izložbu povodom dvadesetogodišnjie njegove smrti... Očajna sam, ja ne znam kako ću i od čega izložbu pripremiti. Zamislite, oni su ovdje u opštini izgubili njegovu pelerinu, štap... Kako se može praviti izložba o Lazi bez njegove pelerine... Takva izložba gubi na smislu..

– Je li to istina – upitao sam službenika ubijeden da se radi o nekoj greški ili nesporazumu, na šta je on rekao da su prije petnaestak dana u opštini rađeni neki radovi i zatim selidbe i da su izgleda tom prilikom pelerina i ostalo greškom bačeni.

– Ja sam očajna. Zatim, imamo veoma malo njegovih radova... Ljudi se toliko ustručavaju da ih daju... To je nevjerovatno, to nisu toliko vrijedni radovi, ali ljudi se jako ustručavaju da ih daju... Imamo velike probleme sa prikupljanjem, bila bih vam veoma zahvalna da mi pomognete.

Zatim smo otišli u prostorije likovnog kluba “Lazar Drljača” za koje sam se, sa nekoliko istomišljenika u Konjicu, dugo zalagao da jednog lijepog dana postane Drljačin muzej²⁹.

– Znate šta – rekao sam kada sam se konačno uvjerio da je Damjanović Danka ozbiljna i jako profesionalna osoba – ja ću vam pomoći prije svega zbog Laze. Ja to smatram nekom svojom duhovnom obavezom, a sutra ćemo otići na Borke i odvešću vas do ljudi koji imaju njegove radove. Mislim da ćete gore vidjeti nekoliko slika bez kojih bi svaka Lazina izložba bila oštećena.

– Morate mi to obavezno učiniti, ja takođe trebam ovdje provjeriti neke podatke – zatim joj se opet javi problem – Ali šta ćemo za pelerinu, štafelaj i paletu... Bez Lazine pelerine izložba neće imati smisla. To neće biti Lazo... Razumijete li vi mene.... – ponavljala je po ko zna koji put i sve više mi ostavljajući dojam da je i

29. Zamisao o Drljačinom muzeju konačno je propala 1992 kada je tadašnji predsjednik opštine dao amin jednom članu svoje partije da se kuća iskoristi na pamentiji način i otvori kockarnica.

ona “zacopana” u Lazu. – Zar ništa od njegovih ličnih stvari nije sačuvano?

– Ako su oni u opštini izgubili to što je u njoj bilo, onda ništa više nije sačuvano osim Drljačinog Dnevnika kod Smaje Agića – rekao sam – On ima i dva Drljačina rada, jedan akvarel i jedan crtež.

Zatim smo napravili neki plan rada. Sutra ujutro idemo kod Smaje Agića, a zatim na Borke.

*

Svaki put kada sam bio kod Ranka Šumara, kako onaj dan kada sam ga prvi put odobrovoljio da mi pred kamerom kaže svoje uspomene na Lazu, tako i nekoliko puta kasnije kada sam usput navraćao, nisam propuštao da ga upitam posjeduje li kakav Drljačin predmet. Ja tada nisam imao ni jedan pa mi se to malo pretvorilo u opsesiju. Svaki je put Šumarev odgovor bio negativan, previše odlučno negativan – činilo mi se. Mogao sam ga ja tako ne znam koliko puta uzaludno pitati da se jedan dan nisam pojavio pred Šantića Vilom u društvu crvenokose Danke Damjanović koja je to isto umjela mnogo ljepše zatražiti.

Na njezino jadikovanje, kako nemamo ništa od Drljačinih stvari za veliku izložbu u Sarajevu, lovočuvar se u jednom trenutku ustao i odveo nas na tavan od Vile. Tamo smo pri svjetlu baterije jedva prepoznali – pod debelim naslagama golubljeg izmeta, perja i prašine sakrivene – bojice, četkice i druge predmete koji su nekada pripadali slikaru.

– Evo ti, nosi sve ovo !

Ja sam sve pokupio, stavio u gepek auta i odnio na jedan drugi tavan, na podkrovlje kuće na Borcima gdje mi je bila neka vrsta ateljea. Većina predmeta bila je u takvom stanju da je bilo potrebno poprilično volje i negadljivosti da se očiste od naslaga ptičjeg izmeta. To sam uradio sa dijelom slikarevog pribora i par drugih stvari. U par kutija bilo je i fotografija i nešto od njegove prepiske, a među njom i razglednica koju mu je moj otac poslao iz

Ženeve početkom 60-tih godina, štedna knjižica poštanske štedionice na Drljačino ime, te *La Scorta romana*³⁰.

Uglavnom, moglo se nešto sastaviti za izložbu u Galeriji Bosne i Hercegovine 1990. povodom dvadestogodišnjice Lazine smrti³¹.

Boračko jezero,
1933, akvarel

30. Malih dimenzija i zalijepljena za karton, slika je izgledala dovoljno neugledna da promakne opštinarima kod kupljenja Drljačinih stvari nakon njegove smrti.

31. 1992-te zbog rata na jugoslovenskim prostorima, napuštam Konjic i vraćam se u Pariz koga sam 1971. napustio. Kada sam 2001. godine prvi put obišao kuću na Borcima, od gornjeg sprata ostali su bili samo zidovi, a od tavana i krova ni traga. Jedino su majčine ruže pred kućom i dalje cvjetale.

Međutim, javi mi par godina kasnije iz Konjica da one Drljačine stvari sa mog tavana nisu propale. Naime da ih je neki vojnik iz Glavatičeva, za vrijeme rata u Bosni 1992-1995, pokupio i odnio. Bavio se slikanjem te je pretpostavljao da bi u mojoj kući moglo biti Lazinih predmeta koje su izlagane u Sarajevu. Pitali su me da li želim da mi se te stvari vrate, na šta sam ja odgovorio, kada su ih već našli i očuvali, da i dalje o njima vode brigu.

Van Gogh u kokošincu i Drljača na buvljaku

1901. godine francuski budući slikar, Charles Camoin³², polazi da služi vojni rok najprije u Avignon, a zatim u Arles. Kasnije se sjeća tih dana:

“...za vrijeme jednog od tih izlazaka u grad sreo sam doktora Rey-a, senzibilnog i inteligentnog ljekara koji je liječio van Gogh-a prilikom njegovih prvih hospitalizacija te koji je postao njegov prijatelj.

Govorio mi je o van Gogh-u, jednom od umjetnika kome smo se, mi u Parizu, više nego divili, i meni je palo napamet da potražim njegov portret što je van Gogh uradio. Našao sam ga, kako služi kao zakrpa jednoj rupi na kokošincu. Saznavši da taj portret sada vrijedi poprilično novca, doktor, kome se nije sviđao, zamoli me da mu pomognem da ga proda. Ja sam ga posavjetovao da se obrati Vollard-u³³, koji mu ga, doista, otkupi i preproda kolekcionaru iz Moskve Ščukinu. Portret je danas u muzeju Puškin u Moskvi.”

Vincent van Gogh, *Portret doktora Rey-a*, 1889.

*

Zagreb, proljeće 2003. godine. Podne je. Na sajmu antikviteti na Britancu, buvlja je pijaca pri kraju. Jedan antikvar napušta svoj štand da bi u nekoj od obližnjih kafana popio kafu. U prolazu mu zapinje oko za sliku ispred nogu jedne bake. Zastane. Žena je

32. Charles Camoin (1879-1965), francuski slikar pripadao fovizmu.

33. Ambroise Vollard (1866-1939), čuveni trgovac slika, galerista i izdavač. Avangardista moderne umjetnosti i prijatelj većine velikih slikara sa kraja XIX-tog vijeka i početka XX-tog vijeka.

Charles Camoin, *Autoportret kao vojnik*, 1901.

Detalj sa Britanskog trga u Zagrebu.

više prodavala ram nego nezastakljenu sliku u njemu. Baka je čistila po kućama i svoju je robu nalazila na krupnom otpadu jednom mjesečno izbačenog na ulicu. Gonjen intuicijom da se ne radi o bilo kakvoj umjetnini, antikvar otkupljuje ram (sa slikom). Zatim odmah prodaje okvir, a sliku zadržava.

20 februara 2009. godine dobijam e-mail sa predmetom "Lazar Drljača":

"Poštovani, evo javljam vam se iz Hrvatske. Pohvale i samo pohvale³⁴.

Naime ja sam nekako jednom davno naišao na njegovu sliku u onom poratnom vremenu kad je ćirilčni potpis bio neoprostiva stigma. Planine su me očarale i da ne duljim duže

kupio sam sliku. Ako vas zanima pošaljem drugi mail sa slikom. Mislim ne tražim od vas ništa, osim možda riječ dvije.

Ivan Jergović"

Dva dana kasnije, na moju molbu, neznanac mi šalje skeniranu sliku na kojoj odmah prepoznajem Drljaču. Pažljivo čitam u donjem desnom uglu: *Treskavica planina*, iz 1932. godine. U katalogu retrospektivne izložbe u Sarajevu povodom 20-te godišnjice slikareve smrti, slika je reprodukovana (vjerovatno) iz kataloga njegove samostalne izložbe u Sarajevu 1932. godine. Akvarelu se zatim gubi trag. Drljačin potpis ćilicom u donjem desnom uglu takođe je prepoznatljiv. Da se Drljača kojim slučajem potpisao latinicom, a što

34. Tragajući za nekim koga bi Drljačina slika mogla da zanima, poslije neuspješnog raspitivanja u Sarajevu, a ne usuđujući se da to isto učini u Beogradu, Jergović je nabasao na internetu na moj sit <http://petarmagazin.perso.neuf.fr> na kome je jedan dio posvećen Drljači a na kome stoji i moja e-mail adresa.

Treskavica planina, 1932, akvarel.

Nota : postojanje slike se spominje u Katalogu izložbe Galeriji BiH 1990. godine povodom 20-te godišnjice Drljačine smrti.

je nerijetko radio, ona bi možda doživjela drugačiju sudbinu i ja je, a ni antikvar Jergović, vjerovatno nikad ne bi ugledali.

4. jula iste godine, sa bocom Bourgogne u gepeku, ubijeđen da se radi o nekom starijem zagrebačkom gospodinu, svraćam u Zagreb da vidim sliku i uvjerim se u ono što mi je od početka bilo jasno – da je doista po srijedi Drljačin rad. U glavi, ni najmanje nisam bio spreman za neku kupovinu. Jedina mi je želja bila da vidim *Treskavicu* radoštan što je, u moru nastradalih Drljačinih djela, eto, jedno otkriveno i igrom slučaja sačuvano. Pošto sam upoznao čovjeka, malo drugačijeg od onoga koga sam zamišljao, te sa par fotografija zabilježio trenutak, zamolio sam ga da, ako nekada bude prodavao sliku, da mi, ako ništa, javi gdje i kome je otišla da joj zabilježim trag.

Međutim, sudbina se desi da mi nakon nekoliko dana u Novom Sadu najstariji sin neplanirano vrati dio novca koga sam mu nekada posudio za kupovinu auta. Kovertu stavljam na dno torbe.

Krajem jula, sa Boraka se opet najavljujem antikvaru Jergoviću sa željom da još jednom vidim sliku. Slušajući Bolero od Ravela u autu, 2. avgusta 2009. godine vozim od Hercegovine ka Zagrebu sa rastućom nadom i zebnjom.

Kod antikvara u Cirkovci ulici, sa pogledaom na *Treskavicu* ispred nas, pijemo kafu i dimimo cigarete:

- Koliko je cijenite ?
- 5 000.

Stidljivo vadim kovertu sa sumom koja je bila više nego duplo manja. Pokušavam obrazložiti da je to sve što imam i što mogu da dam. Na moj se očaj uvjeravam koliko je antikvar i svaštar vičan trgovac. Bez imalo dvoumljenja hladno odbija svako cenkanje i sklanja sliku. Smlavljen od umora, ustajem sa namjerom da se kod jednih zagrebačkih prijatelja koliko toliko odmorim pred sutrašnji nastavak puta za Pariz.

Oblačim se. Krajem oka primjećujem kako moj domaćin izvlači *Treskavicu* iz mjesta gdje ju je maloprije bio sklonio.

– Evo vam je, ipak. Vidim koliko vam je stalo do nje – zatim je dodao – recite svakome da ste je kupili kod antikvara Jergovića, molim vas.

Drhtavom rukom, od nevjericice i uzbuđenja, pružam kovertu. Zatim vozim, veoma polako, na istočni kraj Zagreba gdje sam to veče sa prijateljima, od tada kumovima, proslavio kupovinu *Treskavice planine*.

Drljačin dnevnik ili sudbina koja se ponavlja

Drljačinu istinu nikada nećemo otkriti, isto kao što istinu bilo koga čovjeka ne možemo u potpunosti spoznati. Međutim, kada sada, na kraju ove knjige, koja se možda nikad neće završiti, razmišljam o njemu, ne mogu, a da ne naslutim jednu neizmjernu bol i patnju koje su mu dolazili u pohode kada bi pala noć i našao se sam sa sobom. Po danu i u društvu mještana koji su go poštovali i prihvatili kao svog, te kretajući se u predivnoj prirodi ispod Prenja, zaboravljao je svoju suštinsku osamljenost kao žrtva vlastitog karakera, zlosretne sudbine te drugima stranih načela. Tu patnju i svojevrсно stradanje ne može prikriti prosta riječ seljaka kada ga idealizuje niti dokučiti naša velegradska prizma i glad za egzotičnim. Njemu je priroda bila radost i utjeha, a nama, iskonska i, htjeli to ili ne, uvijek prisutna potreba za povratkom korijenima. Mi, koji smo kroz svoju kolektivnu projekciju, od Lazara stvorili mit i legendu “zaljubljenika u prirodu” zaboravljamo da smo svi, naime, njezin dio i zarobljenici, te da što se više udaljavamo od nje, sve češće za njom žalimo kao dijete za izgubljenom majkom.

Stoga, kada se govori o Lazinoj istini, ne može se kao možda najbolji putokaz Drljačinih najintimnijih stanja zaobići njegov “dnevnik”³⁵. Imajući u rukama 1990. godine taj mali blok u crnim koracima nisam znao da ga listam zadnji put. Namjeravao sam u ovom tekstu da iz njega navedem one redove koji svjedoče o

Sa antikvarem Jergovićem i *Treskavicom*, 4 juli 2009. U tom trenutku ne znam da ću sliku otkupiti mjesec dana kasnije.

35. Nažalost saznajemo prije par godina iz usta sina Smaje Agića (koji ga je posjedovao), a dvadesetak godina nakon što sam počeo pisati ovaj tekst da je Lazin dnevnik uništen u toku rata u Bosni 1992-1995. Tako da smo uskraćeni za taj dragocjeni predmet i svjedok Lazinih stanja duha.

Drljačinom stradanju i patnji, ona nakratko zabilježena stanja i môre koje su ga u trenucima suočavanja sa sobom najviše opterećivali i proganjali do te mjere da ih je morao stavljati na papir.

Redovi poput ovoga nisu bili jedini: *“Noć mučna i bolna. suze i crne slutnje. Danas, 4. januara je dva mjeseca od 4. novembra 1962, kada sam molio čovjeka da mi skрати život i muke – u čelo”*³⁶.

Te riječi bilježene vjerovatno u kasnim satima neprespavanih i dugih samotnjačkih noći, govore nam o jednom njegovom neprekidnom bolu i patnji koje su sa svitanjem mogla odagnati samo toplota sunca, žubor planinskog potoka i radost ptičjeg cvrkuta. U tim noćima dolazili su mu u posjetu sve izgubljene mladenačke iluzije i nade, porazi, ponižavanja, tolike izgorjele i negdje nepovratno ostavljene slike i, na kraju života sve više, neuzvraćene ljubavi. Kao i njegova potreba za neoskravljenom sunčanom svjetlosti, vodom i zrakom, tako je sa godinama sve više rastao njegova san o ženi, ljubavi i toplini, ali toga nije bilo. Samoća koja je u mladosti bila uslov neograničene slobode i skitalačkog duha, sada je postajala izvorom patnje i besmisla.

Njegov um, na trenutke je na ivici pomračenja i paranoičnih misli: *“grobari, ljudski grobari... otrova će me...”*, ali on se sa njima bori.

Posljednjih godina života, kažu, postaje pak mnogo otvoreniji prema ljudima.

Ali Drljačina se istorija ponavlja i kroz njegov dnevnik.

Dnevnika više nema. Ako ništa, zna se kako je nastradao. Najprije je služio za pisanje tablica nezvanim gostima u kući koju su ukućani napustili bježeći na brzinu od rata da bi zatim bio bačen i nestao na smeću.

36. Citat preuzet iz kataloga Umjetničke galerije BiH povodom retrospektive izložbe 1990. godine Lazar Drljača.

Poruka posljednje slike

Drljaču i ne treba tumačiti drugačije nego onako kako se prikazuje kroz svoje najuspješnije slike, uljana platna, one na kojima je slikajući planinu i crveno nebo, prije svega govorio i otvarao vrata svojoj napaćenoj duši i krik. One su njegove najintimnije fotografije, slike iz jednog nažalost kratkog perioda “otvaranja”, i koje upravo zbog toga, više nije ni pokušavao opet raditi. Jer na njima i sa njima slikar izgara. Kao boja iz tuba cijede se njegova najdublja osjećanja i misli. Za veći broj takvih slika nije imao snage, već se, zatim, opet na platnu ili papiru prepuštao običnom razgovoru sa prirodom i svijetom oko sebe, izbjegavajući onaj u sebi.

Iz toga se, na sasvim drugi način, takođe izdvaja njegova “opsjednutost” Kopernikom. Baveći se tom temom Drljača je, izgleda, upravo namjeravao da nam ostavi svoj filozofski testament, onaj u kome će nam direktno kazati i prenijeti svoj pogled na svijet, naše mjesto u tom svijetu i njegovo u nama. Prije Kopernika, a, uslovno budi rečeno i nakon njega, jer ga nikad nije sasvim dovršio, on se nikad nečeg sličnog nije doticao. To je jedina njegova slikarska tema u kojoj je odstupio od dotle strogo primjenivanog staralačkog postupka – neposredno slikanje prirode i, ovisno od stanja duha, prenošenja vlastite boje i strasti na njene oblike.

Kopernik, 1964-1969, ulje na platnu.

Prije Kopernika, može se slobodno reći da nije stvorio ni jedno djelo u kome se bar naslućivao nekakav simbolizam, a da ne govorimo imaginarno. Možda je ta slika, rađena u nekoliko varijanti i u skoro jednom nadrealističkom maniru, za jednog dojučerašnjeg Drljaču, zarobljenika plenera, duše i emocije, bila isuviše vještački i racionalno postavljena. Stoga je za takvog Drljaču ona bila i likovno nemoguća.

S druge strane, vidjevši da ga vrijeme gazi, ne samo sa godinama već poodavno i sa likovnim tokovima, možda je to ujedno bio i njegov očajnički i jako zakasnjeli pokušaj da se uključi u te vode kojima zapravo nije mogao pripadati.

Međutim, ovdje Kopernik nama nije toliko zanimljiv po svojoj likovnoj vrijedosti koliko po toj poruci koju nam je Drljača preko nje ostavlja. Odavajući poštu naučniku koji je otkrio heliocentrični sistem, znači postulat u kome se sunce i svemir ne vrte oko nas, već da smo mi samo jedna od čestica koje se okreću oko sunca, na jedan sasvim eksplicitan način Drljača postavlja svoj pogled na svijet i život.

Spas je u ljubavi i poštovanju izvora našeg života: sunca, vode i zraka. Spas je i u našoj spoznaji da mi nismo centar svijeta već samo sićušna zrnca prašine u njemu opet ovisna od sunca i svjetlosti što nam ono dariva kao jedna do bezbrojnih zvijezda u svemiru. Spas je dakle u skromnosti našeg shvatanja vlastitog mjesta pod nebeskim svodom.

Očajnički je branio ta strogo i od sebe lično poštovana načela, jer on je takođe znao da sve u jednom trenutku polazi od običnog pojedinca. On je znao i cijenu toga i bio je spreman da je plati. Ako je po tome ostao u narodu poznat i prepričavan to je stoga što je bio davna preteča svega onoga što se danas naziva ekologijom i čuvanjem životne sredine. Stoga je, po tom načelu, kao i po mnogo drugom, bio daleki preteča i usamljeni nosilac.

Umjesto zaključka

Početak sedamdesetih, kada sam se nastanio u Konjicu i počeo raditi u srednjoj školi, našao sam rodaka Jovu i podsjetio ga kako nam je daidža Savo, njegov otac, obećao još kada smo bili djeca.

– Kada se tako slažete, daću vam kada odrastete zemlju da napravite sebi kuću.

*

Bilo je ljeto, patio sam od upale sinusa i stavio sam na glavu neki šešir da se zaštitim od vjetra. Hodao sam po valovitoj ledini ispred parcele koju smo Jovo i ja izabrali za kuće na Borcima.

– Kada sam te ugledao, rekoh sebi, sveca mu njegovog, eno ga! isti Drljača! – reče daidža Savo kada mi je prišao.

Nisam to imao namjeru spominjati da mi prije neki dan (novembar 2012. godine) sestra ne posla svoje uspomene na Lazu koje su se završavale sa sledećim tekstom:

“Evo, poslala sam ti odprilike šta se sjećam... taj period ljetovanja na Borcima, kao djetu, su ostavili najviše traga u mom životu. Jako često mislim na ta ljeta, čak su i neki mirisi i danas u meni...”

Da li pišeš samo o Drljači ili i o sebi... ubjeđena sam da bi imao puno toga da kažeš o sebi.

Ima neka sličnost između vas...”

Šaljem joj sledeći odgovor:

“Hvala na tekstovima,

...izbjegavam da pišem previše o sebi, iako to radim tamo gdje mislim da je zanimljivo.

Fratelo.”

Može li zapravo čovjek išta da piše, a da ne govori i o sebi?

